

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 1958

NORDISKA MUSEET
KÄRR DIG SJÄLF
STOCKHOLM

På Hemslöjdsutställningen i Köpenhamn visade Nordiska museet ett urval av folklig slöjd och konst, såväl praktsaker som enkla vardagsting. Man finner i båda fallen ett starkt utvecklat sinne för god formgivning och, som i den här återgivna detaljen av ett klockfodral, en monumental kraft i de enkelt skurna figurerna.
Silvbergs socken, Dalarna.

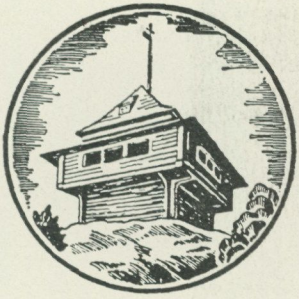

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH

SKANSENS ÅRSBOK

1958

Redaktion:
GÖSTA BERG · BENGT BENGTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden återger ett stycke sidenbrokad, vävd senast 1765 av Abraham Ekstedt. Materialet är silke från "Mulbärs Plantagen vid Lunds Stad". Nordiska museet, Berchska samlingen. Se Ingegerd Henschens uppsats, sid. 47.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1958
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

Severin Nilsson som fotograf 7
Amanuensen, fil. lic. Rut Liedgren

"Skålen som bruktes i tolfte Carls tid" 25
Styresmannen, fil. dr Gösta Berg

"Jämväl i Norden" 47
Fil. dr Ingegerd Henschen

Mörnerska porträttsamlingen på Tyresö 59
Intendenten, fil. lic. Bo Lagercrantz

Markisens slott 72
Fotograf Åke Grundström och fil. dr Sigurd Wallin

Museal mellantid 95
F. amanuensen Laura Stridsberg

Statsminister Dues reseschatull 109
Kommendörkapten Edward Hamilton och fil. kand. Jan Brunius

Fynd och forskning i Lappmarken 136
Förste intendenten, fil. dr Ernst Manker

Springgåsen 158
Professor Gustaf Ränk

Den sydsvenska fyrkantsgården 175
Professor Sigurd Erixon

Arbetarhem i Gävle 179
Amanuensen, fil. lic. Elisabet Stavenow

FRÅN FORSKNINGSFÄLTET

Båtbygge vid Mälaren 191
Amanuensen, fil. lic. Marianne Olsson

Från grannhjälp till serviceyrke 195
Intendenten, docent Anna-Maja Nylén

En fjällby 197
Intendenten, docent Anna-Maja Nylén

Curmanska villan i Lysekil 207
Intendenten Gunnel Hazelius-Berg

BLAND ÅRETS NYFÖRVÄRV

En "opstadsgogn" från Nordnorge 210
Fil. kand. Sofia Danielsson

"Pundstol" för pepparrot 213
Intendenten, fil. lic. Arne Biörnstad

En "collier de chien" 214
Amanuensen, fil. kand. Kersti Holmquist

Textilier från tidigt 1700-tal 216
Amanuensen, fil. lic. Elisabet Stavenow

Skrin av fajans 219
Förste intendenten, fil. dr Marshall Lagerquist

En modell av Vikhus säteri 222
Fil. kand. Jan Brunius

Nordiska museet och Skansen under år 1957 229
Allmogeavdelningen 231
Lapska avdelningen 235
Högreståndsavdelningen 235
Skansen 236
Naturhistoriska avdelningen 238
Högtidligheter, fester och övriga programinslag 249
Tyresö 253
Julita gård 254
Svindersvik 254
Arkivet 254
Biblioteket 256
Undervisningsavdelningen 257
Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms högskola 258
Utställningar 261
Fältarbeten 266
Högreståndsavdelningens undersökningar 268
Förvaltning 273
Publikationer 279
Styrelseberättelse för år 1956 285
Revisionsberättelse för år 1956 297
Förteckning över personer och institutioner som 1956—1957 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen . . . 299

SEVERIN NILSON SOM FOTOGRAF

av Rut Liedgren

Bildsamlingarna i ett kulturhistoriskt museum tillväxer mycket ojämnt och mycket slumpartat. Detta påstående förutsätter givetvis att man bortser från den kontinuerligt regelbundna produktion av fotografier som sker inom museets väggar eller i fältet av dess tjänstemän. Nej, vad som här avses är de tillskott som kommer utifrån i form av teckningar, bildtryck, vykortssamlingar, skissböcker. Och först och sist fotografier, lösa eller samlade i album.

Bland de ur många synpunkter mest intressanta fotografisamlingar, som under de senaste åren hamnat inom Nordiska museets murar, märks den som har hallandskonstnären Severin Nilson till upphovsman och som Nordiska museet under våren 1957 hade förmånen att förvärva. Flertalet bilder är från Severin Nilsons eget landskap, Halland, men sporadiskt finns även andra delar av Sverige representerade. Särskilt förtjänar nämnas en rad flanörbilder från Stockholm, det Stockholm, som inbjöd och lockade sina fasta invånare lika väl som sina tillfälliga besökare till behagliga promenader i stadens centrum. Vi ser damer och herrar lugnt spatsera i förmiddagssolskenet på ett bil-, buss- och cykelfritt Stureplan eller på gatorna i de nyeleganta kvarteren kring Humlegården. Och många av dessa vyer från ett Östermalm, som just företagit sin första make-up för att ernå och kunna uppvisa en exteriör värdig den hägrande rollen av storstad, förmedlar en stämning av Hjalmar Söderbergskt slag, där allt är elegant och städat på ytan men där den viktorianskt putsade synen på tingen är på god väg att undermineras och upplösas.

Stockholmsbilderna är överlag att betrakta som "rena" fotografier. De är av det slag som bilder blir, då kameran tillfälligtvis och för ro skull inriktats mot ett motiv som lockat genom sina

estetiska eller pittoreska kvaliteter. I intet fall får man intrycket att de är ämnade att tjäna annat syfte än spegla den söndagsvardag, som existerade i grannskapet av kameraägarens målarateljé vid Sturegatan.

Bland Hallandsbilderna finner vi dels fotografier av samma slag som de nyssnämnda Stockholmsbilderna, men dessutom ett par andra kategorier, som saknades där. Den ena av dessa skulle kunna rubriceras som avsiktligt arrangerade uppställningar utom- eller inomhus, i bägge fallen har de en tydlig anstrykning av düsseldorferi, om än av moderat slag. Det råder intet tvivel att dessa fotografier har tagits som studier, skisser för en blivande tavla. Andra åter, vid vilka visserligen låder någon grad av tillrättalagd uppställning, ett slags påbättrad naturlighet, har med all säkerhet inte tillkommit för att tjäna som underlag för en målning, utan de har, skulle jag tro, fått sin utformning på liknande sätt och av liknande skäl som dem vilka dikterar teaterregissören i hans arbete. Den eventuella stelhet som kan smyga sig in i sådana "naturliga" bilder besvärar oss sällan när det gäller Severin Nilson, tack vare den alltid väl avvägda rytmen och harmonien i hans bildkompositioner.

Den tredje kategorien fotografier är den där bildmotivet valts på grundval av mer eller mindre klart etnologiskt intresse. Dessa bilder skildrar ofta på ett fascinerande och artistiskt vis arbetslivet och människorna i det omväxlande halländska landskapet. Inte minst i fotografierna av denna typ anar man en lätt hand bakom kameran, bilderna har en graciös balans av rätt ovanligt slag. Alldeles tydligt utövade det måleriska en särskilt stark dragning på Severin Nilson.

Severin Nilson var född 1846 i Asige socken, i en s. k. "bålastuga" under Stora Ugglebo. Fadern var smideskunnig och fick snart anställning på säteriet Knobesholm, där en smedstuga blev familjens nya bostad. Severin Nilsons väg till Stockholm, Konstakademien och Paris gick via de milstolpar som var de vanliga, då det gällde fattiga pojkar som "upptäcktes" på ett eller annat sätt. Den första milstolpen, själva upptäckten, sattes av prosten Broberg i Slöinge, grannsocken till Asige. Genom hans förmedling

fick Severin mecenater i Göteborg och kom tack vare detta till Stockholm.

Under akademiåren bodde Severin Nilson hos mamsell Arfwidsson på Regeringsgatan. Huset är längesedan rivet men låg i gatans början på vänster sida. Mamsell Arfwidsson och hennes syster trivdes synnerligen väl med sin skötsamme hyresgäst och testamenterade i tidens fullbordan sina ägodelar till honom. Severin Nilson skrevs in vid Konstakademien 1864. Under åren 1865—1871 fick han mottaga en lång rad medaljer, lovord och mindre stipendier. Under dessa år grundlades troligen hans vänskap med Ernst Josephson, Victor Forssell, Hugo Salmson och Olof Hermelin, den sistnämnde räknade han som sin bäste vän. Med Josephson företog han på senhösten 1873 sin första utländska studieresa. De båda vännerna gick inte direkt på Paris utan lät ditfärden kröka sig över Köpenhamn, Lübeck, Dresden, Leipzig, Weimar, Cassel och Düsseldorf. I Düsseldorf umgicks de flitigt med den svenska konstnärskolonien, först av alla besöktes Bengt Nordenberg. Från Düsseldorf fortsattes resan över Köln, Brüssel och Antwerpen till slutmålet Paris, dit de anlände ungefär tre veckor efter avresan från Sverige. Här träffade de snart Hugo Salmson, Wilhelm von Gegerfelt, som bjöd på gentila måltider, och Nils Forsberg som visade sig ytterst nyttig genom att åtaga sig att förmedelst dagliga lektioner inviga Severin Nilson i det franska tungomålets nasala irrgångar. Då 4-månaderskontraktet på en liten ateljé, som Gegerfelt hjälpt dem att få hyra, gått ut i maj, och då Salongen besökts och avnjutits, begav sig Josephson och Nilson, "Nisse" som han kallades, hem till Sverige och den svenska sommaren. På hösten återvände Nilson till Paris och studerade samvetsgrant och med intresse hos målaren Léon Bonnat, dit också andra svenskar, som inte helt lyckats avsvärja sina düsseldorfsympatier, dragits. Studierna på Bonnats ateljé förlade Nilson till förmiddags- och kvällstimmar, medan tiden mitt på dagen ägnades åt museerna och åt att "se Paris och dess märkvärdigheter".

1878 gifte sig Severin Nilson med Rosalie Platzman-Eberstein från Sundsvall. De for ut till Paris och vistades där till in på följande år. Vid återkomsten till Sverige bosatte de sig i Stock-

holm vid Regeringsgatan, i hörnet av Brunnsgatan. Men det var vid Sturegatan som Severin Nilson hade sin ateljé, alltifrån 1875 till sin död 1918. Huset låg i hörnet av Linnégatan och revs hösten 1956. Redan 1887 flyttade han sin bostad till ett hus i närheten, Kardellgatan 6.

Men låt oss nu återvända till Hallandsbilderna. Den första här reproducerade, bild 1, visar ett disigt landskap med de milda grå toningar som gör avstånden så stora och där kullarna i fonden skiktats som kulisser genom den fint graderade gråskalan. Den lilla kyrkan mitt i bilden är Asige. Den förmår inte mycket hävda sig mot de bägge jättelika bautastenarna i förgrunden. De går under namnet "Hagbards (Habor) och Signes galge" och har liksom andra fornminnen av liknande slag av traditionen omspunnits med en dystert romantisk saga. Gården som skymtar strax bakom hästskjutsen är Asigegården.

Bild 2 visar gårdsplanen på Björsgård, ett ställe som Severin Nilson köpte och vars ägor gränsade till Stora Ugglebo. Vursten, de glänsande hästarna och de finklädda människorna låter förmoda att bilden tagits en strålande sommarsöndag då Björsgårdsbornas främmande just var i färd att resa hem efter ett förmiddagsbesök.

Även över nästa bild vilar en stämning av sommarsöndag. På gungbrädan sitter ägaren till Oktorpsgården, Åke Lundqvist, och hans piga, omgivna av manfolk av diverse åldrar. Som central figur står dottern Hanna, den lilla flickan i styv kjol och kofta av glänsande kamlott, byxholkar och kängor och med en liten ljus "hästsvans" krökande sig ner mot nackgropen. Hon vänder halvt ryggen till, hon är så förtrollad av det märkvärdiga dragspelet. Mannen som hanterar det är Åke Lundqvists bror Erik. Han bär sin bästa huvudbonad i det sköna solskenet, och samma respekt för sin hjässas väl visar de övriga karlarna, ända ner till lilldrängen längst till vänster med sin karlavulna ställning, sin pipa, sina trätofflor och vita skjortärmar.

Även bild 4 har med all visshet tillkommit en söndag, och en sommarsöndag tillika. Kyrkomenigheten, effektfullt spridd i sidled utanför kyrkogårdsmuren där stigluckan och den stora asken

utgör mittaccent, väger jämnt mot kyrkans vita västgavel, som med sitt rundfönster förenande rundbågarna över port och fönster bildar en vertikal mot mur- och människohorisontalen. Ytterst till vänster ser vi profilen av hemmansägare Lundqvist på Oktorpsgården, mannen till höger om asken med prästkappan över armen identifierar vi som prästen. Och den strängt kyrkklädda gumman — på originalbilden finns ytterligare två exakt likadana gummor, alla på vördnadsfullt avstånd från prästen — är en bild av det schartauanska Halland. Den stora gruppen på andra sidan asken visar sig bestå av både bönder och herremän, de förra i mörka kläder med glänsande klockkedja över magen, de senare i ljusa sommarskrynkliga sommarkostymer. Den lilla bondflickan bär schalett och fotsid kjol, de bägge herrskapsdöttrarna borta vid stigluckan mörka ylleklänningar med ljusa garneringar, vita halskrås och vita strumpor.

Den muntert lyriska bilden, nr 5, av picknicken i det gröna, för tanken till samtida fransk konst. Den lätta, dansande gracen hos figurerna, vilka i rytmiska grupper avtecknar sig mot landskapet som mot varandra vända profilsilhuetter, förlänar hela bilden ett uttryck av elegant sällskapslek à la balett. Man kan heller inte annat än njuta av den koketta kostymeringen, damernas mjukt draperade kjolar och de ljuva schäferhattarna som ritar langetteffekter i landskapet. Den stora förningskorgen med sin jätteservett har av tjänstvilliga händer transporterats från okända köksregioner och fått sin plats under en stor ask i Oktorpsskogen strax ovanför Slöinge kyrka. Bland deltagarna i utflykten ses prästen i gruppen längst till höger, och man gissar att det är prästgårdsfamiljen eller Oktorpsfolket som står för värdskapet och godsakerna. Man tycks i allmänhet ha hunnit till desserten, då Severin Nilsons regissörsöga tog hand om sällskapet.

Det pampiga bord, varav vi ser en bit på bild 9, igenkännes av den flitige Skansenbesökaren som Oktorpsgårdens. Och mannen som sitter och ansar sitt skägg med rakkniv i hand och övrig rakattiralj på bordet är gårdens ägare, samme Åke Lundqvist som vi sett på tidigare bilder. De fåvitska jungfrurna på väggen tycks tyda på att rakningsscenen utspelar sig inför en annalkande helg, men det är inte uteslutet att Severin Nilson anhållit om deras

framplockande och exponerande, då han möjligen ansåg att bilden just där fordrade en ljusare bakgrund än vad den mörka stugväggen kunde erbjuda.

Om rakscensinteriören kan sägas stå på gränsen mellan lätt arrangerad bild och ren studie à la skiss för målning, gäller detta inte om bild 7. Den ger ett typexempel på kategori nummer två som talats om i det föregående. I själva verket finns klart bevis för att den utformats så som skett för att tjäna som underlag för en blivande målning. Uppställningen av agerande kring den täckta brunnen med sitt vindspel (på Björsgård) ser vi nästan exakt återgiven i den färdiga oljemålningen, bild 8. En smula överraskande är det att finna rättvikskullan på fotografiet och inte på tavlan. Den gruppen i vilken hon befinner sig har för övrigt i den målade upplagan undergått den största omvandlingen. Av kullan och pojken har blivit en storasyster med ett litet syskon på armen, av den mäktiga trädstammen på fotografiet har vuxit fram en förstukvist — i stort sett identisk med den verkliga förstukvisten på Nilsons ateljé i Björsgård. En annan nyskapelse i målningen är att huset rätt i fonden fått maka åt sig åt höger för att lämna fri sikt ut över stengärdsgård och åkrar.

Det nämndes att Severin Nilson inrett en av stugorna i Björsgård till ateljé. En annan målarstuga hade han fram på 1900-talet i Lindbergs socken någon mil norr om Varberg. Dit drog han sig gärna tillbaka för att måla, medan hans fru och barn som enda sommargäster stannade i ett förhyrt sommarnöje vid Ugglarp nere vid kusten. Och en sommar då familjen bodde i Vaxholm höll Severin Nilson mestadels till i Åby utanför Norrköping. Att Severin Nilson, fotografen, inte saknade motiv utan hade gott utbyte av de längre eller kortare perioder han tillbringade med familjen vid havet visar sådana fotografier som nr 10—11. Bilden av barnen som samlar tång i det grunda havsbrynet och bär hem den i en hankkorg utsänder en doft av salt tång, fuktig sand och havsdis. Den bilden liksom flertalet av de övriga här reproducerade torde med all säkerhet av Severin Nilson ha räknats till den "skåpmat" han talar om i brev, vilken term, efter vad han säger, han stundom begagnar om "det läckraste 'skåpet'

frambringar" — med skåpet underförstås då den svarta trollerilådan, fotografiapparaten.

Med bilden från Sjönevads marknad (bild 6) förflyttar vi oss upp i landskapet ett stycke, till Vessige socken. Sjönevad fick 1824 rättighet att hålla kreatursmarknad i september men tycks aldrig ängsligt ha hållit sig till lagens bokstav utan med blida ögon sett en betydligt mer varierad handel bedrivas på dess marker. Platsen ligger vid en sjö med samma namn, just där fyra vägar löpa samman. Severin Nilson har tagit flera bilder från Sjönevad, alldeles tydligt har marknadslivet tjusat honom genom sina växlande och rörliga motiv, men inte när han haft penna eller pensel i handen utan då han gick omkring med "skåpet". Här har han matat skåpet med en marknadsfarande korgmakarfamilj, som tar sig en rast strax i närheten av målet för sin resa.

På den sista bilden ser vi en kust av annat slag än den med strandtången. Fiskebåtarna av mycket flatbottnad typ tyder möjligen på Roslagen. Men det blicken dröjer vid är det nästan otroligt spegelblanka, glänsande vattnet, vari pojkarna med uppkavlade byxben vadat ut med sin lilla segelbåt. Bilden ger liksom kvintessensen av en solvarm och vindstilla sommardag, sådan man året runt helst drömmer sig den. Här finns samma goda, en aning drömska evighetsstämning som i de klassiska holländska landskapsmålningarna, där figurerna endast är statister och där naturen spelar huvudrollen.

Vad vet man i övrigt om fotografen Severin Nilson, utöver de synliga resultaten av hans fotograferingskonst? Det finns ett par brev som ger en smula upplysning på den punkten. I ett brev daterat den 8 februari 1891 skriver han själv: "I torsdags var det fotografiutställning i klubben. Äfven jag var representerad med 10 af de vackraste bilderna från Halland och tyckte alla att min afdelning var finast — både vis à vis motiv och skärpa." Han fortsätter: "Har i dag sett på en alldeles ny utställning, som kallas lefvande fotografier. Det är hundar, hästar och folk, hvilka äro i naturlig rörelse så det verkar mycket illusoriskt. Det är en tysk, som visar ifrågavarande fotografier." Ett par år senare, den 29 november 1893, skriver han till samma adressat: "Det är alltid med stort nöje jag ser sådane (fotografier) helst

från trakter som jag sjelf ej har besökt. Apropos fotografi, så var det ovanligt intressant på förra Fotografiföreningens höstsammankomst. Der var en hel del nya fina vyer från skilda delar af landet exponerade" — — — "Jag har sällan haft angenämare afton och det tyckte flera med mig. Förliden sommar tog jag en hel del vackra saker nere i Halland." Av dessa bägge brev drar man slutsatsen att Nilson var medlem i den år 1889 organiserade Fotografiska föreningen. En minnesskrift över Fotografien i Sverige och Fotografiska föreningen visar att han varit enrollerad redan i dess föregångare, Svenska fotografi-amatörföreningen, som bildades i maj 1888 i Stockholm på initiativ av läraren i konsthistoria vid konstakademien G. Tore Ericsson. Detta att en målare som gått på Akademien fuskade i fotografyrket var intet undantag, men att vederbörande nådde sådana resultat som Severin Nilson hör otvivelaktigt till undantagen. Vanligen fick kameran tjäna som en de fria konsterna underordnade maskin, vars produkter ingen annan uppgift hade än att stödja minnet, särskilt då det gällde exakt återgivande av detaljer.

Kameran uppträdde sålunda som skissbokens rival. Somliga målare fotograferade inte själva utan försågs med nödigt fotografiunderlag för sin konst av annan person. Som vi sett tillämpade Severin Nilson inte någon ensidig syn vid användningen av sin fotografiapparat, framför allt begagnade han den inte som ett andra rangens mekaniska hjälpmedel utan för honom hade den och de bilder den åstadkom ett självständigt värde. Kamera eller pensel, bägge verktygen tycks under åren omkring 1890 av honom ha betraktats som lika goda instrument att hjälpa honom att föreviga det vackra eller intresseväckande han såg.

Då det gäller hans kamerabilder av arbetsliv och folkligt bostadsskick och hemliv är man frestad sätta dessa i relation till hans dokumenterade vänskap med Artur Hazelius och hans engagemang i dennes all svensk odling omfattande uppköps- och insamlingsarbete, kanaliserat till museisamlingarna vid Drottninggatan. Några brev i Nordiska museets arkiv visar att en dylik misstanke har fog för sig. Ja, det ser till och med ut som om Severin Nilsons hembygdsintresse fått sin etnologiska inriktning innan han lärde känna Hazelius. Fru Emelie Grundberg, i ord

och handling entusiastiskt verksam för Hazelius' museitanke — det var hon som köpte upp och till Stockholm skickade de föremål som blev stommen i Hallandsinteriören vid Drottninggatan — skriver den 27 mars 1873, då hon som prästfru var bosatt i Abild i Halland, till Hazelius: "Omkring 1 mil härifrån är en ung man född som nu vistats några år i Stockholm, för att få undervisning i målning, under somrarne är han i sitt fattiga hem och har då brukat uppköpa gamla saker, hvarföre han varit mig till hinder, hans adress är Severin Nilsson St Claragatan No 37. Kanske misstager jag mig på numret, önskar Ni tala med honom, så har han fullkomlig reda på de Halländska ryggåsstugornas inredning." Det förhållandet att hon den 11 juli samma år skriver till Hazelius: "Artisten Nilson har nog känt igen flera saker som han förut bjudit på", därmed åsyftande de någon månad tidigare med båt anlända sakerna, tyder på att Hazelius satt sig i förbindelse med Severin Nilson och engagerat honom för uppordning av hallandssakerna. Ytterligare ett belägg för denna förmodan finner vi i ett brev avsänt ett par veckor senare från fru Grundberg till Artur Hazelius. Hon skriver: "Skulle Nilson ämna sig ned till Föräldrarne i sommar så kunde han gerna besöka mig, då jag muntl. kunde få höra Edra önskningar och hvad som bäst kunde passa" (underförstått: för komplettering av interiören).

Då den tiden kom, var Severin Nilson också en av de flitiga arbetarna i den avdelning av den Hazeliiska vingården, där material för konstlotterierna framskapades, vilka skulle bidraga till att möjliggöra uppförandet av en museibyggnad. Av korta meddelanden till Hazelius får vi veta att han ombesörjde översändandet av såväl eget som vännen Hermelins måleri, vilket han dessutom försåg med för lotterievenemangen ändamålsenliga ramar. I ett brev, daterat den 14 juli 1886, skriver Severin Nilson, som då vistades i Slöinge, ytterligare: "Bäste Broder! Hjertligen tack för bref och tidning (Allehanda). Det var ju en bra artikel. Äfven i en Göteborgs tidning såg jag häromdagen en fördelaktig recention öfver ditt konstlotteri. Jag arbetar här af alla krafter för att få i ordning de taflor jag ämnat till Göteborg i Augusti. (Tillfället var den konstutställning varmed målarskolan Valand

invigdes 1886.) Kanske det lyckas. När jag ej får så brådtom skall jag resa omkring och verka för din sak." Att han verkade icke utan framgång visar diverse inköp han gjorde för Nordiska museet, exempelvis en brudkrona av silver, och att han verkade med nit framgår av energiska brev till Hazelius, där han berättar om hur han spårat upp en Falkenbergskakelugn med figurer, ett ekskåp med årtalet 1693 och Karl XI:s namn, ett skrin innehållande "50 numer", och annat mera.

Att Severin Nilsons fotograferingskonst vann uppskattning av hans egen samtid har vi sett omvittnat, utan skryt, av honom själv. Ett bevis av annat slag är det faktum att han av Bergslagernas järnvägar ombads för deras räkning fotografera järnvägssträckan Göteborg—Falun med förekommande stationshus och allt. Hans insatser finns till en del redovisade i resehandboken "Från Västerhavet till Dalarne. En färd med Bergslagernas järnvägar", vilken utkom 1898.

Det förefaller som om Severin Nilson efter 1900 inte längre ägnat sig med samma iver åt sitt "skåp". I stället ägnade han sig, kanske ännu intensivare än förr, åt sitt måleri och sin ateljé, "sitt 'bråte', som gubben Klemming i verlden så skönt uttryckte sig om taflorna på vår atelier", som hans hustru förklarar i brev 1901 i samband med hennes mans förberedelser för en utställning i Gävle till sommaren.

Det Severin Nilson som fotograf framför allt har gemensamt med Severin Nilson som målare och tecknare är kärleken till Halland. Det är i bägge fallen den halländska verkligheten han söker och vill skildra, en verklighet som hans förälskade öga kanske förskönar en smula. Men i bägge fallen är det också fråga om en intuitiv lust att rädda något av den verklighet som snart skulle passera gränsen över till kulturhistoria.

Källor: Brev i Konstakademien, Krigsarkivet, Nationalmuseum och Nordiska museet samt muntliga upplysningar av Severin Nilsons svärdotter, fru Lucy Eberstein, Stockholm.

»Hagbards och Signilds galge» med Asige kyrka i bakgrunden.

Överst: *Söndagsfrämmande på Björsgård.* — Nederst: *Hemmansägare Åke Lundqvist med dotter och tjänstefolk på gungbrädan vid manbyggnaden. Denna ingår i Oktorpsgården på Skansen.*

Överst: *Präst och menighet vid Slöinge kyrka. (Originalbilden här något beskuren.)* — Nederst: *Prästgårdsfolket på utflykt i Oktorpsskogen i närheten av Slöinge kyrka.* — På nästa uppslag: *Korgmakarefamilj på väg till Sjönevads marknad.*

Fotografi som förlaga till målning. Björsgård.

Åke Lundqvist rakar sig.

Överst: *Barnen hämtar tång vid stranden.* — Nederst: *Fiskehamn, möjligen i Roslagen.*

"SKÅLEN, SOM BRUKTES I TOLFTE CARLS TID"

Ett dalsländskt minne i Kungl. Livrustkammaren

av Gösta Berg

Hela hösten 1813 företedde de västsvenska gränslandskapen en tämligen krigisk anblick. Huvuddelen av den svenska armén hade visserligen redan i mars och april överförts till Tyskland för att deltaga i koalitionens slutkamp mot Napoleon. Men till skydd mot en eventuell manöver från dansk sida över Norge hade kronprinsen före sin avresa avdelat en särskild styrka, den s. k. Västra armén, som under fältmarskalken Hans Henrik von Essen skulle säkerställa Bohuslän, Dalsland och Värmland. För denna gränsbevakning hade sammandragits nästan alla trupper, som funnos kvar i landet, förstärkta med extra roterings- och beväringsmanskap. Trupperna voro uppdelade på brigader, av vilka den första stod under befäl av generalmajoren Elof Rosenblad. I denna ingingo jämte delar av Värmlands och Västerbottens regementen även hembygdens egna soldater, nämligen hela Västgöta-Dals regemente. Reservarméns högkvarter var Vänersborg, som kronprinsen och arvprinsen (prins Oscar) gästade på själva resan till Tyskland den 29 april—2 maj. Man kan förmoda, att viktiga frågor i samband med dessa bygders försvar mot fientliga anfall diskuterades vid detta tillfälle.

En och en halv mil norr om Vänersborg vid stora landsvägen till Åmål och Karlstad, just på den punkt där vägen västerut mot Valbo härad och norra Dal tar av, ligger Frändefors prästgård. Från denna förträffliga utsiktspunkt kunde kyrkoherden Peter Petersson Ekelund följa trupprörelserna, och han har i början av den bok som rymmer protokollen från pastoratets sockenstämmor

gjort åtskilliga kortfattade men belysande minnesanteckningar. Den 22 juni säger han sålunda, att mycket krigsfolk sammandrogs "och på Frendefors stark inqvartering som varade hela Året". General Rosenblad bodde på Forsane, en herrgård på ett par kilometers avstånd från kyrkan, "men hvar dag här med sin Stab". Ännu vid denna tid voro prästgårdarna mycket anlitade, när det gällde inkvartering, liksom prästerskapets gästfrihet många gånger blev utnyttjad till det yttersta. Vad Ekelund beträffar måste han, som vi skola se, ha funnit tillfredsställelse i sin roll som värd för de höga officerarna; redan under 1809 års krig har han vid ett par tillfällen noterat, att i dag "spisade Excellensen Armfelt här".

Den 21 augusti fingo soldaterna på Västgöta-Dals regemente enligt Ekelund gå hem på rotarna med order att inom 24 timmar vara samlade. Excellensen von Essen var kvar i Vänersborg och alla officerarna "samt många andra regementen här och här omkring". Den 14 september blev det ny inkvartering, och kanske är det i samband med denna som det anordnas en middag i prästgården den 12, då värden utbringar en skål till Carl Johans ära:

"Furste, Kring Din lagerkrönta fana
Nordens hjeltar talrikt samla sig
At, på krigets ärofulla bana,
Skaffa verlden fred — och likna Dig.
Du är alt för oss — för Millioner
Stark Din själ och stort är detta mål
Folkens lugn och säkerhet för thronen
Drickom Segrens och Carl Johans skål."

Slutligen bortgick emellertid den 6 december all inkvartering. Högkvarteret var dock fortfarande kvar i den närbelägna staden, och den 29 i samma månad, alltså i själva julhelgen, anordnar Ekelund en stor middag för "Westra Arméns Generalitet". Huruvida von Essen härvid var med, veta vi inte, men bland gästerna har säkert varit åtminstone Rosenblad och hans stab. "En skål afsöngs som trycktes och giorde mycken upmärksamhet."

Frändefors prästgård erbjöd särskilda möjligheter att ordna en festlighet av detta slag. Gället var ett av de lönsammaste i Karlstads stift, och några år tidigare hade Ekelund gjort stora nybygg-

Dryckesskålen från Frändefors prästgård. Kungl. Livrustkammaren, inv.-nr 3,297.

nader på gården, som f. ö. var hans födelsegård. Sockenborna hade protesterat mot de vidlyftiga utrymmena, och en överenskommelse hade endast med svårighet kunnat träffas, som innebar att huvudbyggnadens övervåning skulle betraktas som "pastor enskildt tillhörande". I bottenvåningen lågo utom förstuga, kök och en handkammare sex rum och på övre våningen tre rum och fyra mindre utrymmen. Men därjämte fanns ännu ett bostadshus, som tillhörde pastor själv. Ingenting saknades heller, när det gällde möbler och husgeråd. Porslinet bestod 1807, när Ekelunds andra fru gick bort, av bland annat 8 1/2 dussin vita tallrikar, 24 dussin större och mindre andra tallrikar och 43 stycken fat.

Den skål som värden utbragte och som han säger väckte uppmärksamhet blev tryckt i Allmänna Journalen den 1 februari 1814, fastän Frändefors prästgård där uppges ligga i Värmland. Den lyder:

Upp, Wänner! att glädjas och dricka i dag,
Wi weta, att Julen är inne;
Wi samlats i detta förtroliga Lag,
Med Swenskt både hjerta och sinne;
Wi minnas, hur Göterna drucko som män
Och Bägaren tömdes och fylldes igen,
Till Brages och Fridulfers ära.

CARL JOHAN i spetsen för Hjeltarnas här,
Som tågade ut ifrån Norden,
I jernstarka handen en Stridsyxa bär,
Att skänka Oliven åt jorden.
Wid sidan af Segrens Gudinna han går,
Och Bojorna brytas och hämnd-timman slår,
Och wåldets Troféer förswinna.

Han önskar, att Throners och Folkslagers rätt,
Med ordning och kraft, återställa;
Att Barnabarns barn måtte, under Hans ätt,
Med lagbunden frihet, bli sälla.
För Sekler tillbaka, från Swithiods strand,
Drog Rolof i härnad till Frankernas land,
Hans ättling, måhända, är Denne.

Ur Skålen, som bruktes i Tolfte CARLS tid,
Wi dricka för Denne wår Hielte.
Hans walspråk är Ära, Hans önskan är Frid,
Och starkt Hans omgjordade bälte.
Må Himlen, som gifwit oss detta Förswar,
Förljufwa Hans mödor, beskydda Hans dar,
Och Deras, som följa hans Fana!

Säkerligen har dikten såsom brukligt var först sjungits av en försångare och därefter upprepats i kör. Henrik Lilljebjörn berättar i sina Hågkomster, hur det gick till: "Vid slutet af måltiden inburos bålarna fyllda med bischoff och rykande punsch, alltid varm punsch den tiden med citroner uti. Det fanns arrack den tiden så aromatisk, att man blev glad af bara lukten. Också var det glädje och sång vid dessa måltider. På dryckesvisor och sällskapssånger var god råd. — — — det är skada, att jag ej kan uppskrifva melodierna, hvaraf många voro vackra."

I själva verket är det i detta fall möjligt att med stor sannolikhet ange den melodi, på vilken skålsången sjöngs. Min vän Ulf Peder Olrog har nämligen listat ut att förebilden är en krigssång som inlades i andra upplagan av P. A. Granbergs drama Svante Sture och Märta Leijonhufvud, vilket hade premiär på Kungl. dramatiska teatern den 31 oktober 1812. Den börjar med orden

"Upp bröder! För Konung och Fädernebygd
Hwart hjerta är warmt här i Norden,
hwem lifwas ej än af den Göthiska Dygd
hwars Ryckte sig sträckt öfwer jorden."

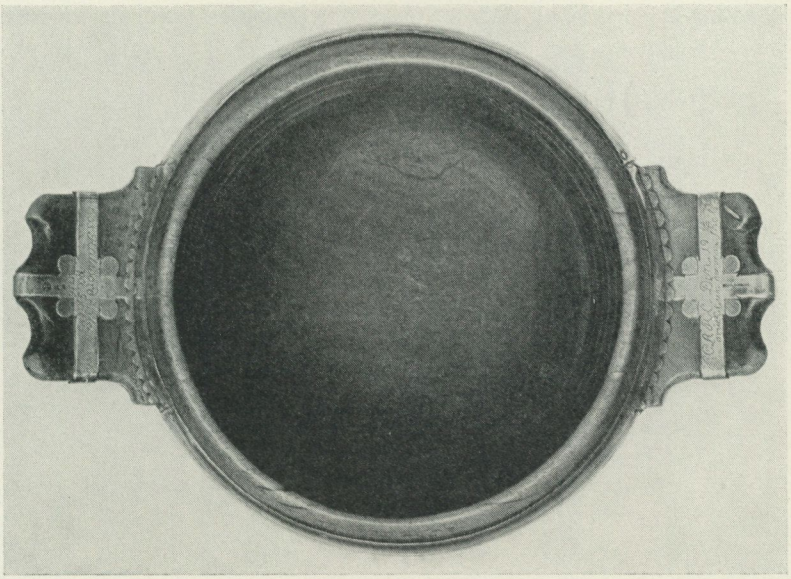

Dryckesskålen från Frändefors prästgård, sedd uppifrån.

och var tonsatt av kammarmusikern J. N. Eggert. Dikten blev mycket populär och var påtänkt som nationalsång.

Vanligen serverades bålen i en skål av ostindiskt porslin, men värden hade här en överraskning i beredskap, den som han alluderar på i en anmärkning till sin dikt: "Wid detta tillfälle dracks ur en träskål, som warit brukad af Konung Carl XII och ännu förwaras som en relik."

Skålen som Tolfte Carl drack ur finnes ännu bevarad och ingår nu i Kungl. Livrustkammarens samlingar. Den är ganska liten med en diameter vid själva mynningen av 17,5 cm och en höjd av 9 cm. Skålen är svarvad av al med en lätt profilering på utsidan och i varje fall numera fernissad. Vid ena örat synas spår av en inbränd dekoration bestående av en rad små ringar. Spår efter själva utsvarvningen äro också märkbara. En sådan dryckesskål eller bolle som den kallas i västra Sverige synes till typen icke ha varit ovanlig under 1600-talets senare del. Formen med de båda utsvarvade öronen är en variant av den ännu van-

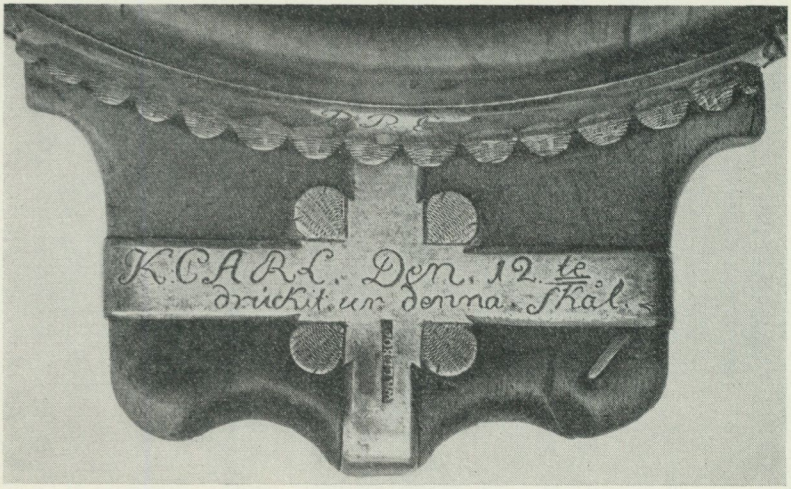

Bilden visar dryckesskålens silverbeslagna handtag.

ligare enkla bollen, som med sin indragna mynning av Sigurd Erixon har ansetts återgå på keramiska förebilder. I Nordiska museet, där bollar av det nu behandlade slaget utom från Dalsland finnas från Halland, Småland och Västergötland, är ett exemplar från Askeryd i Småland daterat 1691. Bränmärken av liknande slag som på Carl XII-skålen — till skydd för den i kärlet upphällda drycken — finnas på en rödmålad bolle från samma socken. Den som jämförelse här avbildade skålen från Torrskog i Dalsland, kallad "snäckeskål", är även den av al, och så torde vara fallet med flera av de andra. Den ganska överensstämmande formen skulle kunna tyda på, att åtminstone många av bollarna haft ett gemensamt tillverkningscentrum. Endast om en av dem finnes, såvitt jag kan se, en bestämd uppgift om användningen. Om en skål i museet från Abilds socken i Halland heter det, att den är en "brännvinsskål, ur hvilken fruntimren förtärt denna samma dryck (= brännvin), kärlens olika storlek bevisar ju qvinnans måttlighet äfven i fordna tider, skada att någon sked ej kunnat påträffas". Att skålen använts av kvinnor är väl en senare utsmyckning av traditionen, men troligt är att

Dryckesskålens bukbeslag med inskriptionen:
"Då drack Hjeltarnas Far utur Ekens och masurens skålar
Nu den Wekliges bord med Guld och Silwer tyg prålar."

dessa kärl brukats att dricka öl eller brännvin ur med sked eller slev. Så har säkerligen också ursprungligen Carl XII-skålen använts.

Nu är den emellertid silverbeslagen och försedd med allehanda inskrifter. Runt buken på skålen går ett brett silverband med sentensen: "Då drack Hjeltarnas Far utur Ekens och masurens skålar / Nu den Wekliges bord med Guld och Silwer tyg prålar." Även på de båda öronen förekomma silverbeslag med inskriptioner: "K. CARL Den 12te druckit ur denna Skål / hos Halword i Klefmarken på Dal år 1716." Över ena örat står dessutom på det breda silverbandet PPE. Det är alltså Ekelund, som låtit silverbeslå skålen, och stämplarna ge klart besked om, att arbetet utförts 1790 i Uddevalla av guldsmeden Jeremias Wallbom. Detta årtal är märkligt bl. a. därigenom att Ekelund själv i en artikel i Iduna 1816 antyder, att han låtit sätta på beslagen 1802, då han skulle fått skålen som gåva av Halvord Bryngelssons son. Denna uppgift liksom åtskilliga andra, som Ekelund lämnat i detta sammanhang, måste emellertid vara felaktiga, såsom framgår även

därav att pjäsen är med redan i boupptecknigen efter Ekelunds första hustru Anna Christina Waldenström 1797. Under Silver står här nämligen "Kong Carls Skål 4 Rdr"; när den andra hustrun dött 1807, återkommer samma uppgift, men värdet har nu stigit till 5 Rdr.

Skålen lämnar själv de viktigaste uppgifterna om sin härkomst. Eljest äro dessa sparsamma och härröra alla från Ekelund själv. Det är framför allt i den redan omnämnda uppsatsen i Iduna, som han berättar dess historia. Under krigsåren 1715 (!), 1716 och 1718 skulle Karl XII enligt denna berättelse, "så ofta det så passade sig", ha bott hos en bonde i Klevmarken i Västra Eds socken på Dal vid namn Halvord. Nämde Halvord skulle ha tjänat som kunskapare åt kungen och i andra viktiga värv. Som belöning hade han och hans arvingar fått skatterätt på kronohemmanet Klevmarken, som de sedan dess besutto. "Kungen nyttjade alltid denna Skål såwäl här som på sina resor i Fjellet, såsom dryckeskärl". Den stuga, i vilken kungen bodde, fanns kvar, när Ekelund 1789 tillträdde kyrkoherdebefattningen i Ed, och ännu när han skrev sin berättelse, skulle kistan på vilken kungen vilat vara i behåll. Enligt Ekelund dog Halvord omkring 1760 och efterlämnade en enda son vid namn Engelbrecht. Han var född 1715 "och hade ofta den, kanske i sitt slag ensam, äran, att Konung Carl waggat honom." Åren 1761 och 1765 var han enligt Ekelund riksdagsfullmäktig för orten, och år 1772 skulle han ha uppvaktat Gustav III vid Västra Ed och framlämnat ett med egen hand skrivet skaldestycke över Karl XII:s vistelse vid gränsen. Ekelund säger sig äga det; "det är okonstladt, men vittnar om snille".

Skålen nyttjades under namn av Kunga-Skålen vid alla högtidliga tillfällen och vårdades som en helgedom. "När nämnde Engelbrecht war 87 år gammal och kom till mig sista gången, 1802, så hade han denna skål med sig och med tårar i ögonen bad han mig emottaga den, förwara den, och heligt lofwa honom, att den aldrig skulle komma att bortblandas och förgätas. Jag emottog den med den största tacksamhet och lät sätta en silfwerring omkring henne, för att göra henne mera stark och igenkännelig."

Hela denna beskrivning måste han emellertid ha gjort ur min-

net, och den är som redan nämnts behäftad med många felaktigheter. Halfword Bryngelson dog av kräfta den 24 april 1753, 81 år gammal, varvid i kyrkboken antecknats att han "warit Kundskaps Karl i Högsts. hans Kongl. Majts, Konung Carl den XII felttog emot Fredrichshall, för sin oförtrutenhet, slughet och redelighet här wid, blef honom af Konung Carl gifwit i Christiania Klefmarken til arf och eget i ewärdeliga tider." Klevmarken är ursprungligen en kyrkotomt, som sedan förvandlats till 1/2 mantal. Gården ligger ca 8 km fågelvägen nordväst om Dals Ed och bär i själva namnet — av ordet 'klev', ställe där man kliver upp för en höjd, och 'mark' i den gamla betydelsen skog — en beskrivning av sitt läge. Halvords son Engelbrecht föddes den 23 mars 1715 och dog den 5 maj 1800, 85 år gammal. Han var visserligen riksdagsman men endast en gång, nämligen 1760—1762 för Vedbo och Tössbo härader.

Den av Engelbrecht Halvordson till Gustav III överräckta dikten, försedd med rubriken "Konung Carl XIIes Samtal med den Trogne Bonden, Hallword Bryngelson på Gården Klefwemark på Dahl", finnes bevarad åtminstone i två handskrifter, nämligen dels den som Ekelund uppger sig ha fått av Engelbrecht och dels en avskrift, som Ekelund 1815 inlämnade till Götiska förbundet och som anmäldes där vid stämman den 29 mars 1816. Skriften är i sig själv en mystifikation; även det Ekelund tillhöriga exemplaret är försett med ett meddelande om överlämnandet till Gustav III, och datum är här preciserat till den 11 juni 1772. Dikten blev enligt denna anteckning "med största nåd ansedt". Såsom Olov Westerlund framhållit i sitt arbete "Karl XII i svensk litteratur från Dahlstjerna till Tegnér" är detta omöjligt. Gustav III kan inte ha besökt Västra Ed detta år, och även om överlämnandet i stället skett t. ex. i Åmål eller Vänersborg, måste datum under alla förhållanden vara felaktigt. På sin "Eriksgata" passerade konungen genom landskapet under november månad.

Dikten är inte ointressant, bland annat innehåller den åtskilliga provinsialismer, som verkligen synas bekräfta, att den är skriven av någon som varit bekant med de lokala förhållandena. Tveksamt är dock, om den inte förfärdigats av någon mera litterat person än Engelbrecht Halvordson. I de anmärkningar, med vilka

Ekelund försett det exemplar, som inlämnades till Götiska förbundet, berättar han mycket livfullt, om hur "Gubben Engelbrecht, vid 87 år ålder, stående, utur minnet, upläste dessa värs för mig. — — — glänste en stor tår i hans brinnande Öga och jag sprang upp och omfamnade honom". Vid skildringen av hur Karl XII fått hålla till godo med den dalsländska rätten "mjölksåll", dvs. tunt havrebröd krossat i mjölk, förekommer emellertid en annan apokryfisk historia. Det säges nämligen, att Engelbrecht, när han 1761 blev riksdagsman, varit på ett stort kalas hos riksrådet Liewen, varmed måste åsyftas Hans Henrik von Liewen. "När soppan bars omkring, gick grevinnan sjelf til Engelbrect, med en spilkum mjölk, sägande: Nu skall jag ge Engelbrect, hvad min man fick hos Er far på Klefmarken. Och så smulade hon honom några tunnrån i mjölken. Engelbrect omtalte detta med en känsla, som vist delas af alla, som ega — hjerta. NB hafrebrödet är så tunt som tunnrån." Även om uppgiften att Liewen varit page hos Karl XII och deltagit i det norska fättåget, trots att han 1718 endast var 14 år gammal, skulle vara riktig, faller historien på att han dog ogift, och att hans grevinna sålunda inte kan ha bjudit Engelbrecht Halvordson på tunnrån.

I detta sammanhang är det av intresse att konstatera, att dikten inte särskilt omnämner kungaskålen. Däremot talas här om den kista, som konungen hade vilat på och som enligt andra uppgifter fanns kvar på Klevemarken, ända tills huvudbyggnaden brann ned nyårsnatten 1892—1893. Om kistan upplyses i en not till dikten Konung Carl 12:tes samtal, att "kungen hade hatten på hufvudet, och detta lades sedan i en urgröpning i spismuren, ty kistan var för kort för kroppen. Kongen sof altid på ryggen, höll den ena foten på den andra. När han kastade i sär föttren, så var han vaken och inom 5 minuter i Sadeln. Herrarna fingo brått om att bli färdiga". Som bekant finnes ett annat liknande minne bevarat från samma tid, nämligen den bänk, på vilken Karl XII uppges ha vilat 1716 i kyrkbyn i Östervallsskogs socken i Värmland. Bänken, som bär en inskuren och delvis med inslagna spikar fylld inskrift härom, skänktes till Klädkammaren (numera ingående i Kungl. Livrustkammaren) 1856 av hemmansägaren Per Gustafsson i Stommen. Benanordningen är inte den ursprungliga,

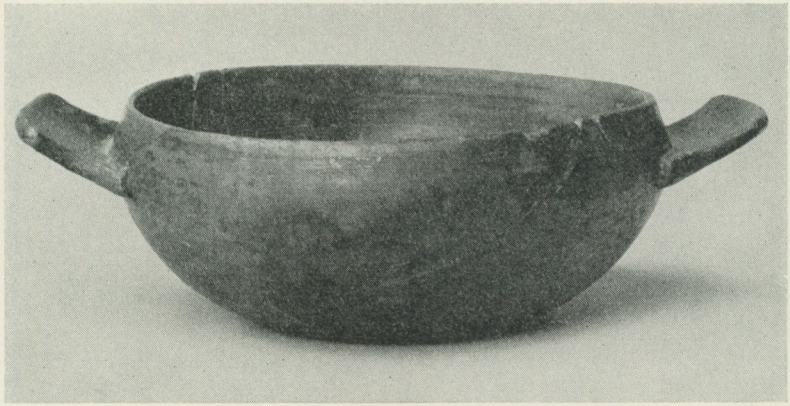

Dryckesskål, "snäckeskål", från Torrskogs socken, Dalsland. Nordiska museet, inv.-nr 71,425.

och uppenbart är att bänken på samma sätt som Ekelund föreslog beträffande kistan i Klevmarken länge bevarats "som en dyrbar relique". I detta fall vet man emellertid, att Karl XII verkligen vilade över natten i kyrkbyn, nämligen den 26 februari 1716. Bänkar och stolar som kungen suttit på tyckas över huvud taget ha bildat stödjepunkter för folkminnet. På Össja i Nord Höland i Norge finns sålunda bevarad en trästol, som han skall ha suttit på. Men även andra föremål rönte en liknande hedersbevisning. Enligt Anders Lignell skulle i Klevmarken länge ha förvarats en träsked, med vilken kungen ätit.[1] Det kan över huvud taget många gånger vara svårt att avgöra, om det i sådana fall rör sig om ett slags vandringssägner, eller om en bestämd händelse ligger bakom de uppgifter, som förknippats med hithörande föremål. Detta gäller även en episod, som spelar en viss roll i Konung Carl XIIes samtal, nämligen när kungen vaggar Engelbrecht Halvordson. Det heter i dikten:

[1] I Nordiska museets samlingar finnes ett elddon, kallat "eldkatt", i pistolform med ljuspipa och flintlås, som förvärvades redan 1873 med uppgift att det tillhört Halvord Bryngelson i Klevmarken och "begagnats då Karl XII låg hos honom". Skärningar på kolven och smidet hänvisa föremålet till 1600-talets slut.

"Sen hände att konungen lyste at Si
hur hängande vaggan kund' gånga:
han vagga för ro skull ett barn däruti."

Ekelund påpekar i en not, att "Kungen låg på kistan och vaggade med foten — ty vaggorna här i orten hänga i stugan och gå ej åt sidorna, utan opp och ned." Man kan härmed jämföra en episod, som Göran Nordberg berättar i en av honom själv ej tryckt anmärkning till hans arbete Konung Carl XII:s historia: "Uti en förnäm Officerares journal finner jag antecknadt, att A:o 1716 när armeen drog utur Norrje, har H:s M:t legat några dagar i quarter, i byn Norrby 1/2 mihl från Sundsborg. A:o 1718 kom H:s M:t dijt igen, lät kalla bonden ut, och frågade efter den drängen, den gossen, den fattiggubben, ja, effter bondens barn, af hvilka det ena legat förra gången i waggan, nämnandes hwar och en wid dess rätta namn." Denna händelse har alltså inträffat i Norrby by i Hogdals socken i Bohuslän nära Svinesund.

Mest uppmärksammade blevo emellertid dryckeskärlen, och Karl XII-skålen från Klevmarken ansluter sig här till en fast tradition, som kan följas tillbaka åtminstone till 1600-talet. Bland de inte så få folkminnen, som ännu äro levande från denna tid på den norska sidan gränsen, berättas från ett par håll i Nord Höland om hur den svenske kungen bjöds på öl — i senare tradition förvanskat till brännvin! — ur en stor butelj, som har bevarats på en av gårdarna ända fram till våra dagar, men som nu är försvunnen. Av äldre sådana kungliga dryckeskärl har den s. k. bergslagsvälkomman STORA GODTÅR i Värmland blivit särskilt ryktbar. Den synes sedan mycket länge vara förkommen, men vi känna väl dess utseende framför allt genom Daniel Tilas' beskrivning av den 1768. Den var egentligen en mycket stor bägare, svarvad av alrot, lika bred upptill som nedtill. Enligt sägnen skulle Karl IX som hertig vid ett besök i Bergslagen ha låtit hämta mjölk åt sig i den och druckit därav. Sedermera bevarades den till åminnelse av denna händelse och kläddes inuti helt och hållet med förgyllt silver. Likaledes försågs den med starka beslag, stora handgrepar, fot och ett väl arbetat lock, allt av silver, samt dessutom tid efter annan med förgyllda och oförgyllda silverplåtar,

på vilka förnäma personer, som druckit ur den, läto gravera in sina namn och vapen. Det får inte anses uteslutet, att Ekelund haft kunskap om detta kungliga dryckeskärl, när han monterade Karl XII-skålen med dess silverbeslag och inskriptioner. Särskilt i samband med de kungliga besöken vid 1700-talets mitt vid Loka hälsobrunn tillkommo flera minnen av besläktad art. Ett sådant var den s. k. kungsskålen på Saxån, en stor kristallskål med handtag och välvt lock, som haft sin plats som smörställ på den kungliga taffeln och som 1761 skänktes till brukspatron Petter Johansson som tack för all omsorg han ägnat de kungliga under brunnsvistelsen. Mottagaren lät till bålens skydd och prydnad förfärdiga en ytterskål av silver, dekorerad med kronor, de kungligas namn och latinska sentenser. Numera finnes endast denna ytterskål bevarad. Ett bloss, som kronprinsen i nåder själv behagat föra vid ett besök i Persbergs gruva 1768, skulle enligt beslut av borgerskapet i Filipstad silverbeslås och för framtiden bevaras på rådhuset.

När Ekelund, sannolikt rätt snart efter det att han flyttat till Dals Ed 1789, av Engelbrecht Halvordson fick Karl XII-skålen som gåva och lät pryda den med de nuvarande silverbeslagen, har han väl snarast tänkt sig att för egen del bevara den för framtiden. Skålen skulle emellertid komma att få ett annat öde, och kanske beror detta på den uppmärksamhet, som kom Karl XII-minnet till del i samband med festligheterna i Frändefors prästgård och de skåldikter, som prosten då inspirerades till. När Ekelund 1815 for upp till riksdagen i Stockholm såsom en av de befullmäktigade för stiftets prästerskap, tog han skålen med sig, och den 4 april överlämnade han den enligt sin egen anteckning till kronprins Karl Johan. Formellt sett skänkte han skålen till konungen, men detta skedde, enligt vad han själv uppger i meddelandet till Iduna, "genom den Hjeltens hand, som fullbordat det storwerk, för hwilket den Tolfte bland Carlarne föll, som ett blodigt offer". Gåvan har tydligen fallit i god jordmån, och redan samma dag befalldes Ekelund till middag på slottet och hade ett långt samtal med prinsen. Den 12 maj var han åter där på bal hos arvprinsen, och den 4 juni fick han av konungen en stor gulddosa och likaledes en av kronprinsen. Den 8 juli hade

han företräde hos kungen och kronprinsen och tackade för dosorna, och den 6 augusti, två dagar innan riksdagen utblåstes, åt han på nytt hos arvprinsen. Den 11 reste han från Stockholm, och dagen därpå blev han, utan att veta något därom vid sin avresa, utnämnd till ledamot i andliga ståndet av Kungl. Vasaorden. Dubbningen ägde rum i Uddevalla den 12 september.

Även i övrigt har Ekelund vid denna tid framträtt såsom en relativt bemärkt personlighet. Som riksdagsman tillhörde han det inflytelserika Allmänna Oeconomi- och Besvärsutskottet och invaldes i Stora nämnden, men han hann också med att hålla predikningar i fyra av Stockholms kyrkor. De utgåvos året därpå "såsom en tacksamhetsåtgärd åt Dem alla som hedrat mig med bifall, aktning och tillgifvenhet under mitt sista vistande i Hufvudstaden". Det stilenligaste gensvaret för gåvan till kungahuset var emellertid utan tvivel invalet i Götiska förbundet, som skedde den 30 april 1816. Ekelund, som fick namnet Hergeir, var vid denna tid 60 år gammal, och det torde ha varit ett undantag att någon vid så framskriden ålder blivit kallad till medlem. Ekelunds inträdestal handlade om Hergeir eller Herigar, slottsfogde och befallningsman i Sigtuna och Björkö vid tiden för Ansgarii första förkunnelse av den kristna läran. Talet upplästes av Jakob Adlerbeth den 30 oktober 1816 "under starka bifallsljud af förbundsbröderna, som efter stämmans slut åt författaren ägnade en skål ur Bragebägaren". Vid ett senare tillfälle synes Ekelund själv ha deltagit i ett sammanträde, såsom framgår av ett bevarat koncept till ett bordstal, som finnes bland handlingar i Kungl. biblioteket. Det är egenhändigt utskrivet, odaterat, men otvivelaktigt rätt sent tillkommet.

Det är inte svårt att ana de omständigheter, som föranlett Götiska förbundets medlemmar och kanske i första hand Jakob Adlerbeth att invälja Ekelund. Kärntruppen inom sammanslutningen utgjordes såsom ofta blivit påpekat av värmlänningar, och helt säkert var Ekelund redan tidigare välkänd för många av göterna, bland annat från gemensamma studieår i Uppsala. När det nu visade sig, att han på ett ganska kongenialt sätt företrädde samma idéer, som hyllades bland förbundsmedlemmarna, låg det nära till hands att knyta även honom till kretsen. I själva verket

Kyrkoherde P. P. Ekelund. Porträtt tillhörigt Älvsborgs läns norra hushållningssällskap, Vänersborg.

hade han ju, såsom framgår av inskriptionen kring Karl XII-skålen, redan 1790, flera år innan göterna framträdde med sitt spartanska program, hyllat samma idéer som sedermera kommo till uttryck, inte minst hos Geijer och Tegnér. Inte heller Karl XII-romantiken var göterna främmande, och det måste ha tett sig märkligt för göticismens målsmän att komma i kontakt med den uppmärksamhet, som ägnades konungens minne bland de breda folklagren även under årtionden, då Karl XII stod lägst i kurs hos de bildade klasserna.

Man kunde kanske vara benägen att tro, att det här gällde en oreflekterad rojalism av det slag, som man gärna väntar att finna hos den svenska allmogen. Det är emellertid skäl att härvid hålla åtskilliga omständigheter i minnet, inte minst sådana som sammanhänga med lokala förhållanden. Innan jag ägnar några ord häråt, bör likväl något sägas även om Peter Ekelund själv och hans förankring i den folkliga miljön. Han var född i Frändefors prästgård den 29 februari 1756 och son till kyrkoherden där

Petrus Ekelund, som i sin tur var son till en länsman i Jösse härad i Värmland. Modern var dotter till den äldre Ekelunds företrädare, kyrkoherden Erland Rosell. Efter studier i Skara och i Uppsala, där Peter Ekelund blev magister 1776, tjänstgjorde han som oeconimiae docent under Johan Ihre. Han lämnade emellertid universitetskarriären 1779 och blev läroverkslärare i Karlstad. År 1787 utnämndes han till kyrkoherde i Dals Ed och tillträdde platsen den 1 maj två år senare. Under mellantiden hade han haft tjänstledigt och ägnat sig åt praktiskt jordbruk i sin hemsocken. I Ed utförde han som präst en omfattande gärning och säger sig i en meritförteckning ha nybyggt två av församlingens kyrkor (Håbol och Nössemark) och restaurerat två andra (Ed och Töftedal). Han blev kontraktprost över Norra Dal 1790. Också på andra områden var Ekelund vid denna tid mycket verksam. År 1792 fick han domkapitlets uppdrag att granska den då utkomna provpsalmboken och vann samma år i Svenska Akademien pris för inlämnade provpsalmer. År 1794 framlade han ett förslag till stiftets änke- och pupillkassa som sedermera kom till stånd. Han deltog i jubelfesten 1793 i Uppsala och blev 1800 teologie doktor. Sannolikt har det varit hans mening att kvarstanna i Ed; härpå tyda bland annat några rader i det Ode öfver en Fridälskande Hjelte, med vilket han 1796 — 40-årig! — vann pris i Göteborgs Wetenskaps- och Witterhetssamhälle:

Du Lyra! Som, i unga dagar
Mig ofta skänkte ro och tröst,
— — —
Du kan den eld ej återgifva,
Som fordom kunnat själen lifva,
Jag borde derför lämna Dig.
Jag redan gått, at lugnet smaka,
Vid Fjellens fot, med Barn och Maka,
Där Lifvets afton väntar mig.

Emellertid blev kyrkoherdebeställningen i hans gamla hemförsamling ledig 1803, och han valdes nästan enhälligt till denna plats påföljande år. År 1805 flyttade han till Frändefors, och även här kom han att utföra en betydande gärning, framför allt i fråga om praktiska ting. Sålunda nedlade han såsom redan antytts ett stort arbete på att förnya boställets byggnader och gjorde sig känd

som en framgångsrik jordbrukare. Det var under Frändeforstiden som han blev riksdagsman 1810 och 1815, och han användes även av myndigheterna i inte ringa utsträckning såsom rådgivare och organisatör. I hans minnesanteckningar finner man sålunda, att han bland annat var en av dem, som 1808 organiserade det då nyuppsatta lantvärnet, en tidskrävande och ömtålig uppgift som han efter allt att döma löste till vederbörandes belåtenhet. Det var i anslutning till detta uppdrag, som han 1812 blev en av stiftarna av Elfsborgs Läns Kongl. Hushållningssällskap. Redan flera år tidigare hade dåvarande landshövdingen Friedr. Lilljehorn, som stod i nära förbindelse med Ekelund, framkastat tanken på ett sådant sällskap, sannolikt närmast efter mönster av det 1803 bildade värmländska hushållningssällskapet. När nu efter freds-slutet 1809 lantvärnet upplöstes, uppstod frågan om hur det skulle förfaras med den beklädnad, som man året förut åtagit sig att anskaffa. Vid sammanträden härom beslöts att persedlarna skulle försäljas och att de influtna medlen skulle användas för att organisera ett hushållningssällskap. Förste sekreterare blev Peter Ekelund, och han ägnade under tiden 1812—1817 mycket arbete åt att organisera det hela. Bland annat var det han, som skrev stadgarna. Här skall sällskapets verksamhet inte närmare behandlas, men det bör påpekas att dess protokoll och handlingar under den Ekelundska tiden blevo tryckta, och att dessa innehålla många bidrag av Ekelunds hand. Till belysning av skåldikten från 1813 kan tjäna en skrivelse, som sekreteraren på sällskapets vägnar insände till Lantbruksakademien 1814 och som i prosans form utgör en parafras av dikten. Samtidigt ger skrivelsen en god inblick i Ekelunds tänkesätt och de mål, som föresvävade honom och hans likasinnade samtida:

"Det torde wara Den Hjelten förbehållit, som förenar Den Skandinaviska Halfön under En Styrelse, och som, nästan tyngd af Lagrar, likwäl wetat wärdera Den krans af Ekelöf, som frälste medborgare, i Twillingriket till honom framräckt — kanske är det honom förbehållit, att återwäcka, bland oss, Den Nationalanda och den kraftkänsla, utan hwilken ej en gång Landtmannens fredliga yrken kunna hinna öfwer medelmåttans gräns. Detta hopp skall åtminstone upprätthålla wårt mod, under alla de omsorger och bemödanden, hwilkas lyckliga frugter, icke wi, men wåra efterkommande, få skörda."

Guldring med silhuettporträtt av P. P. Ekelund. Tillverkad i Stockholm 1795 av guldsmeden Anders Hallman (1787—1818). Gåva till Nordiska museet 1889 av Ekelunds dottersons son doktor Karl Malmsten, inv.-nr 58,466.

Man läser mellan raderna något av det som Tegnér gav uttryck åt, när han i Svea talade om att "inom Sveriges gräns erövra Finland åter". Men för de västsvenska patrioterna var intresset för Finland och dess öde inte så framträdande. Här trängde sig i stället på ett mycket bestämt sätt kravet på fred på den Skandinaviska halvön fram som det dominerande målet. Det var framför allt detta, som man väntade sig av kronprinsen, att han skulle säkerställa fredliga förhållanden gentemot Norge, och det var här man kunde knyta an till Karl XII:s-romantiken. I en annan skåldikt på Frändefors prästgård den 28 februari 1814, då underrättelsen om Kielfreden nått Sverige, ges klara uttryck åt en sådan uppfattning:

Men ännu af Storvärk det Största är qvar,
At Sverige och Norrige förena.
Gå, hugStore hjelte! Fullborda det väl,
Du ämnat åt Skandien gifva.
Så Stark, som Din Skullra, så ren, som Din själ,
Så varm skall vår tacksamhet blifva.
Vi klinga för Hjelten, som strider för oss —
Han skänke oss fred! — och förödelsens bloss
O, Måtte det slockna i Norden!!!

Den 26 och 28 januari firades för övrigt kungens namnsdag och kronprinsens födelsedag med mycken högtidlighet i Vänersborg, då också av Ekelund författade verser av liknande

innehåll sjöngos och trycktes. Karl Johan betraktades i dessa kretsar framför allt som en fridsfurste, och den omständigheten att Norge på ett ganska brutalt sätt fråntogs Danmark tedde sig inte som en orimlig och onaturlig händelseutveckling. Det bör erinras om att den man, Baltzar Bogislaus von Platen, som efter vad det vill synas allra först inspirerade Karl Johan till den sedermera förda norska politiken, var godsägare på Frugården utanför Vänersborg och måhända hörde hemma i ungefär samma miljö som den nu skildrade.

Bakgrunden till detta betraktelsesätt är i sin tur inte svår att finna. Inga andra delar av det egentliga Sverige hade på samma sätt som Dalsland och närliggande bygder varit utsatta för långvariga och ofta återkommande krigiska förvecklingar. I Dals Ed, där Ekelund varit kyrkoherde, hade kyrkan under Karl XII:s sista fälttåg hela tiden utnyttjats som kronomagasin och prästgården som högkvarter. Tvärs över själva edet, där nu samhället ligger, löpte befästningsvallar, och de platser där den svenske konungen ätit sina måltider hade redan strax efter hans död fått en karaktär av sakrosankta minnen, som till och med inritades på de officiella kartorna. Ännu när Ekelund kom till Ed, levde där på gårdarna karolinska officerare och meniga. Men även på södra Dal och så långt från gränsen som i Frändefors funnos många minnen av de härjningar, som danskarna under tidernas lopp företagit över hela landskapet för att hindra en svensk uppmarsch mot gränsen. Frändefors prästgård hade under nyare tid åtminstone fyra gånger helt nedbränts, och så sent som under Ekelunds företrädares tid hade fienden här tagit sitt kvarter och gjort sina rekvisitioner. Kyrkoherde Petrus Nordberg — för övrigt en förfader till prostinnan Ekelund — som var kyrkohede här under hela Karl XII:s tid, hade haft fyra söner som varit officerare i armén, av vilka två blevo tagna vid Poltava och sutto som fångar under 12 år i Sibirien och två andra deltogo i det norska fälttåget.

Befolkningen i denna del av vårt land såg i själva verket även i Karl XII en fridsfurste, som när han stupade var på väg att avskaffa tidigare oefterrättliga förhållanden och på så vis trygga fredens sak. När präster som Ekelund och andra ståndspersoner

ge uttryck åt liknande tankar, hade de därför en bred folklig grund att bygga på. Ätskilligt tyder på att denna folkliga uppfattning av Karl XII levde ganska orubbad under hela 1700-talet och att det är den, som får sitt uttryck också i den mycket påtagliga sympati för en starkare kungamakt, som gav flera egenartade utslag inte minst hos den dalsländska allmogen. Man frågar sig i det sammanhanget också, om det är en ren tillfällighet, att det var 1772 som Engelbrecht Halvordson säges ha överlämnat dikten Konung Carl XIIes samtal till Gustav III och att det sannolikt var 1789 som Peter Ekelund av honom fick Karl XII-skålen. Hur statsvälvningen 1772 tedde sig ur dalsländsk bondesynpunkt, får man en antydan om i den inlaga, som Frändefors pastorats inbyggare i april 1773 insände till justitiekanslern angående prästlönerna. Där påyrkas vissa åtgärder med motiveringen: "då dager blifwit öppnad för ett nog tryckt folk" och "Landsens fader wisat sig i wår allmänt tryckta bygd".

Om man tillmäter kravet på en stark kungamakt en avgörande betydelse för tänkesättet både hos allmogen och hos det övervägande antalet ståndspersoner i dessa västsvenska bygder, framträda också andra fakta i en klarare dager. Ekelund själv var tidigt Napoleonfientlig, såsom framgår bland annat av det ovan åberopade Ode öfver en Fridsälskande Hjelte 1796, där den franske revolutionsgeneralen målas i mörka färger för den svenske kronprinsen. I själva verket hörde Ekelund också till dem, som länge höllo fast vid Gustav IV Adolf och stödde hans politik, bland annat såsom redan blivit antytt genom att vid ett stormigt sammanträde i Vänersborg angående lantvärnet ena viljorna till en lösning av de svåra organisatoriska problem, som uppstodo i detta sammanhang. När sedan konungen arresterades, omnämnes detta visserligen utan mera känslomässiga kommentarer från Ekelunds sida, och påföljande år äter han vid riksdagen i Örebro vid den nye konungens bord och överlämnar bland annat till honom en tryckt predikan. I det sammanhanget antecknar han: "Kungen var mycket förfallen — kronprinsen såg ut som En Karl och lofvar alt godt — blott han lärer sig språket." Vad Karl Johan beträffar kunna de gamla Napoleonfientliga känslorna naturligtvis ha bidragit att ganska snabbt ge kronprinsen en stark ställning

Elddon, "eldkatt", som skall ha tillhört Halvord Bryngelson i Klevmarken, Nordiska museet, inv.-nr 315.

i Ekelunds uppfattning. Men det sannolika är, att också nu de rent praktiska synpunkterna bakom alla vackra ord i dikter och tal voro de dominerande, och att där fanns en djup motvilja mot den söndring och de partistrider, som i så hög grad hade kännetecknat stora delar av 1700-talet. När han dog några år senare den 18 juli 1819, hade han fått uppleva de enastående hyllningar, som Karl XII-minnet blev föremål för i samband med 100-årsfesten, då Sveriges främsta skalder gåvo många uttryck åt tankar liknande dem som han företrätt, och då inte heller parallellismen mellan Karl XII och Karl XIV Johan blev bortglömd. Säkert är, som Ruben G:son Berg framhållit, att just denna "underström av Karl XII-beundran, som väl aldrig sinade helt och hållet, förklarar något av den snabba genklang, som det romantiska återuppväckandet fick överallt". Senare skulle en annan dalslänning och prästman, Anders Fryxell, genom familjetradition och sinnelag djupt förtrogen med mössornas syn på Karl XII, bli den

som framför andra åter kom att nedvärdera konungen och gav honom en mera undanskymd plats i folkmedvetandet. Därmed glömdes också de hjältedater, som i så hög grad hade fängslat människorna även i Peter Ekelunds generation.

Källhänvisningar

I huvudsak motsvarar framställningen här ovan ett föredrag inför Dalslands gille i Stockholm den 8 mars 1952.

Sockenstämmoprotokollen från Frändefors pastorat 1805—25, i Landsarkivet, Göteborg.

Bouppteckningar från Vedbo och Sundals härader samt syneprotokoll från sistnämnda härad, därsammastädes.

Födelse- och dödböcker från Dals Ed därsammastädes.

P. P. Ekelunds efterlämnade papper i Kungl. biblioteket.

Den ena handskrivna versionen av dikten Halvord i Klevemarken ingår bland handlingar i Kungl. bibl., deponerade av framlidne överstelöjtnant H. Fröding, den andra i Götiska förbundets arkiv i Vitterhetsakademien. De tryckta versionerna äro alla mycket korrumperade.

Ur den tryckta litteratur som kommit till användning anföres endast det viktigaste:

Om Halvord Bryngelson, E. Bergman i Karolinska förbundets årsskrift 1916.

De norska Karl XII:s-traditionerna behandlas av H. Refsum i Karolinska förbundets årsskrift 1930 och av O. Bö i Festskrift til Asbjørn Dørumsgard på 70-årsdagen, 1957.

Om Stora Godtår, se Daniel Tilas' dagbok 1768, tryckt i Noraskogs arkiv 6, 1928, om smörasken i Loka och blosset i Filipstad Lotten Dahlgren, Patron Carl, 1916. Jfr även C. Sahlin, Bergverkens välgång. Några dryckeskärl inom vår bergshantering, i Med hammare och fackla 9, 1941.

R. G:son Berg, Karl XII:s-minnet och hundraårsfesten 1818, i Nordisk tidskrift 1908.

A. Edestam, Ed under Karlarnas tid, Dalsländsk hembygd 4, 1953.

S. Erixon, Bolle och kåsa, i Svenska kulturbilder 3, 1930.

J. D. Hultman, Annotationer öfver Kon. Carl XII:tes Hjeltebedrifter, i Handlingar hörande till Konung Carl XII:s historia, 1819.

O. Westerlund, Karl XII i svensk litteratur, 1951.

"JÄMVÄL I NORDEN"

av Ingegerd Henschen

Humanister ser sällan på skalbaggar och väntar sig i allmänhet inte att finna 1700-talsbrokad i ett museum för sådana djur. Särskilda historiska omständigheter ha dock gjort att Lunds Universitets Entomologiska museum kommit att hysa ett förnämt prov på sådant konsthantverk från frihetstiden. Detta hade väl aldrig blivit känt utanför zoologernas krets om föremålet inte hade blivit omnämnt av Yngve Löwegren i hans även för historiker högst njutbara avhandling om Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet (s. 141), där entomologiska museets öden också skildras (se nedan).

Brokadbiten är åtföljd av ett intyg så lydande:

Detta Tyg tillwärkat af Swänskt Silke ifrån Mulbärs Plantagen wid Lunds Stad, för Hennes Kongl: Höghet Prinsessan Sophia Albertina, som är af Riksens Ständers föranstaltande wid Riksdagen 1766, och uppå theras befallning förfärdigat hos Fabriqueuren Abr. Ekstedt. Hos följande Prof Öfwerlämnas till en åminnelse för framtiden I Lunds Academi Konst Cabbinet.

Löwegren meddelar att tyget enligt kanslersprotokoll 28.2 1770 mottagits genom professor Erik Gustaf Lidbeck.

Sidenprovet är åtföljt av långa härvor silke från samma lundensiska mullbärsträdsodlingar, som funnos i Paradislyckan (gamla lasarettstomten); de förvaras i en särskild glastäckt låda, och i ytterligare en dylik ligger intyget om proveniensen.

Berättelsen om donationen är ett stycke svensk kulturhistoria och ett stycke museihistoria. Kilian Stobaeus var som bekant den egentliga grundaren av den småningom utvidgade samling fossiler, geologiska prov, preparerade växter och djur, fornsaker och etnografica samt allehanda verkliga kuriosa, som långt senare blev till

historiska museet, myntkabinettet, fysikum, geologikum, kemikum, zoologiska museet och institutionen och den därifrån som institution skilda entomologiska med dess museum. Det ursprungliga Museum Stobaeanums naturhistoriska samling, som först förvarades hemma hos Stobaeus och donerades till akademien 1735, flyttades till akademiens lokaler i gamla Lundagårdshuset och gick tämligen snart nästan helt till spillo genom bedrövliga förvaringsförhållanden, snålhet från myndigheternas sida och ingen eller alltför ringa lön och alltför stor arbetsbörda för dem som skulle ha vård om samlingarna. Kvar finnes ett åttiotal insekter, ett antal konkylier och fossiler, ett svanskelett och de genom Otto Rydbecks försorg räddade och ordnade resterna av den egentliga kuriosasamlingen, nu i Historiska museet. Samlingen vårdades (eller vanvårdades) efter Stobaei död 1742 av flera efter varandra följande personer. På Linnés förord kom E. G. Lidbeck till Lund 1750 men hade i början av olika anledningar ej mycket att göra med naturaliekabinettet. Han blev plantagedirektör för Skåne och professor i naturalhistoria 1756. För samlingarnas vård och inventering hade han successivt flera medarbetare, och dit kom småningom den sedermera så berömde Anders Jahan Retzius, som var docens i naturalhistoria från 1767. Men han reste till Stockholm samma år och kom ej tillbaka förrän 1772. Det var under dessa mellanår som Lidbeck ensam skötte de ännu ej delade samlingarna och överlämnade brokadbiten till museet.

Det var för Lidbeck alldeles naturligt att denna hörde hemma hos silkesmaskarna i insektsavdelningen. Den var långt mindre en triumf för svenskt konsthantverk än en stor seger för hans egna trägna omsorger om mullbärsträdsodlingen och strävandena att kunna producera svenskt silke. Om samlingarnas vidare öden må endast erinras att Retzius 1783 fått vården om dem efter Lidbeck och blev ordinarie professor 1787. Året efter framställde han en plan på att dela upp museet på helt skilda lokaler efter dess mycket disparata innehåll. Först 1804 fick de zoologiska samlingarna egna lokaler, gamla Kuggis, nu rivet, flyttades därpå under 1840-talet ett par gånger, först till nya huset vid Sandgatans fond, nu biskopshus, därpå till nuvarande Historiska museets byggnad, ett hus från början avsett till biskopshus —

Sidenbrokad, vävd av silke från "Mulbärs Plantagen wid Lunds Stad" av sidenfabrikören Abraham Ekstedt senast 1765. Lunds Universitets Entomologiska museum.

man gjorde således ett högst kristligt byte. 1908 flyttades de entomologiska samlingarna (jämte brokadbiten) tillbaka till Lundagårdshuset, som rymts ut sedan nya universitetsbiblioteket byggts, men fick 1918 sin nuvarande fristad i särskilda lokaler i det då färdigställda Zootis.

Brokadbiten i Lunds Universitets Entomologiska museum (t. v.) har här lagts intill den bit, som tillhör Berchska samlingen i Nordiska museet och som i färg avbildas på omslaget. Bilden visar, att de båda fragmenten är tagna från samma stycke och tillsammans fylla vådens bredd.

Det nyligen framtagna provet från Lund är nästan identiskt likt det förut kända i Berchska samlingen i Nordiska museet (inv.nr 17 648) och har samma från åskådaren räknat uppochnedvända text på ändstycket: ABR: EKSTEDT N° 11 51. Lundaprovet har staden till vänster och Berchs prov har den till höger. Lägger man dem intill varandra ser man att de är utklippta ur samma ändstycke, så att sönderskurna detaljer t. v. på Berchs prov fortsätta direkt till höger på den andra biten från Lund. Högst märkligt, faktiskt, att de båda enäggstvillingarna nu efter nära tvåhundra år kunna läggas ihop.

Man får fram följande mått, som skilja sig på några få millimeter, därför att provet från Lund legat framme i dagern, hur länge vet man inte, och därför skrumpnat obetydligt — det är dessutom naturligtvis mycket blekt.

Lundabiten br. 250 mm h. 298 mm.

Berchs bit br. 263 mm h. 309 mm.

I höjden på Berchs stycke är då ej inberäknad en bit varp på något tiotal mm som ej finnes på den andra biten.

Tygets bredd har alltså varit 520 à 528 mm, en normal bredd för en dåtida brokad.

Bottnen är ljusblå, något stötande i grönt, men har varit litet starkare i färg, vilket syns på baksidan särskilt på Berchs prov under silverpartierna. Över ytan — vi föreställler oss att tyget varit helt — löper ett par breda parallella vågband i silverbroschering (lan och frisé för blankt och matt, enligt Agnes Geijer). På vanligt rokokomönstermaner korsas dessa vågor av grenar lagda åt motsatt håll och vävda i svagt guldskimrande gulgrönt och gräsgrönt. Från de gröna grenarna utgår kvistar med ovala bär eller frukter. För att få rikt liv i ytan är blommornas färger omkastade så att de som är gulskära åt ena hållet är klargula åt andra hållet och vice versa. Mönstret kompletteras av småblad i två nya gröna färger samt av kontureringar i kraftiga toner. Bären är starkt karamellskära i två nyanser med mörka avskuggningar. Baksidan prunkar i ändå grannare färger med ytterligare nyanser som inte ens på Berchs skyddade prov hållit sig intakta. Bottnen är damastvävd i fjällmönster med några streckade partier intill den gröna grenen.

De båda proven är upptill tvärt avslutade mitt i mönstret genom en slätvävd bit. De har således redan från början varit vävda som prover.

Signerade bitar från 1700-talstiden är icke ovanliga — flera finnas i Berchs samling — men så som de är klippta är det svårt att säga om fabrikörerna brukade väva in sin signatur bara en gång eller upprepa den i samma rad. Man förstår i varje fall att Abraham Ekstedts avsikt med den fördubblade texten var att dela ut signerade provbitar av detta märkliga alster för present- eller varför inte reklamändamål. Berch fick sin bit 1768, Lidbeck överlämnade sin 1770 till naturaliekabinettet i Lund.

Med Berchs prov följer en påskrift: För hennes Kongl. Höghet Prinsessan Sophia Albertina. Et stycke af 40 alnars längd tillwärkat af Swänskt silke ifrån Lund och Drottningholm, genom Fabriqueuren Abraham Ekstedt, som hitskiänkt profwet i Novemb. 1768. And. Berch.

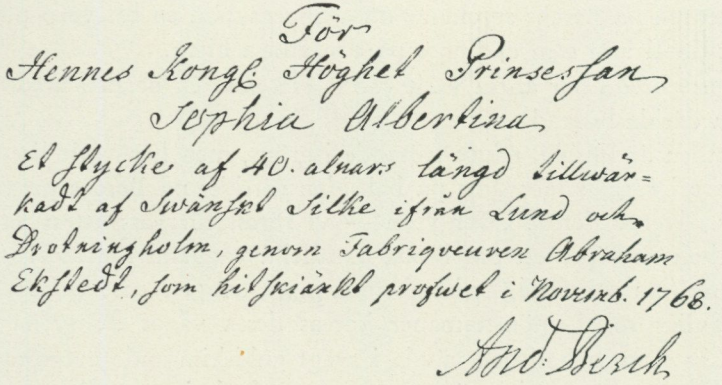
För
Hennes Kongl. Höghet Prinsessan
Sophia Albertina
Et stycke af 40. alnars längd tillwär=
kadt af Swänskt Silke ifrån Lund och
Drotningholm, genom Fabriqveuren Abraham
Ekstedt, som hitskiänkt profwet i Novemb. 1768.
And: Berch

Påskrift av Berch på det stycke karduspapper, som omger brokadprovet i Berchska samlingen.

Texten är ju snarlik den som följer Lundaprovet, i vilken dock ingenting står om silke från Drottningholm, kanske för att glädja och smickra Lund.

Siffran 51 vid signaturen betecknar *möjligen* det femtioförsta mönstret eller sorten som Ekstedt vävde upp. Det kan inte röra sig om antalet stycken, efter vad man kan förstå. Inte heller är det ett årtal för fabrikens grundande, då detta skedde först då han fick privilegium, på julafton 1754. Enligt hallrätts- och sedermera efter 1766 fabriksberättelserna började han verksamheten i mindre skala med sju vävstolar och 21 arbetare, mest kvinnor, samt utvidgade den småningom kraftigt medan den sedan åter reducerades framför allt med avseende på antalet stolar. Ekstedt ingick 1759 kompanjonskap med fabriksbokhållaren Collander, men Ekstedt signerade ensam, då Collander ju inte var vävare. Under alla begynnelseåren tillverkades endast tämligen vanliga sidenvaror, delvis av blygsam lyxkaraktär, som race de Sicile, droguette, façonnerad gros de tour samt enkla saker som slät och blommig taft och satin, halvsiden och näsdukar. Men 1765 förekommer som nr 11 — jämför signaturen — ett stycke "Silfwer Brocade om 42³/₄ alnar". Det stämmer så gott som precis med de 40 alnar Berch uppger, och det är första gången och enda gången

Dansande barn. Oljemålning av Lorens Pasch d.y. Den unga flickan är möjligen Sofia Albertina. Nationalmuseum.

före 1770 som Ekstedt talar om silverbrokad utom år 1767, då han vävde två stycken, tillsammans 54 alnar äkta silverbrokad, som han uppgav som äkta röd. Synbarligen är det en bit av denna

röda brokad som 1925 donerades till Nordiska museet av greve Axel Ridderstolpe på Fiholm, där biten ingått i en samling arvegods. Detta tyg är nu starkt blekt till tegelskärt men visar en högröd färg på baksidans av silverslingan skyddade partier. Blommorna är här blå med kraftiga mörka blå konturer och liksom på de andra bitarna vävda med sniljer, så att de bilda svag relief med sammetsverkan.

Brokaden (den blå) redovisas av Ekstedt i hans 1765 till hallrätten lämnade förteckning. Enligt intyget i Lund är den förfärdigad på ständernas befallning och föranstaltande vid riksdagen 1766. Hur det nu förhåller sig därmed, om ständerna redan 1765 — riksdagen varade ju fram över årsskiftet — befallt att sidenet skulle vävas eller om arrangemanget med donationen till Sofia Albertina kom i efterhand, sedan man sett tyget, kan ej avgöras. I varje fall vävde Ekstedt ingen silverbrokad 1766.

Sofia Albertina var vid denna tid tretton år, en lämplig ålder för en ung prinsessa att få ett sådant praktstoff till klänning. Är det rentav den hon har på sig på Paschs målning Dansande barn (Nationalmuseum), där flickan väl nu för tiden anses föreställa Sofia Albertina? Den blå färgen stämmer precis. Stoffet i volangerna har svagt antydda rosafärgade blommor och aningen till silverskimmer. Målningen är ju ofullbordad, och Pasch var ju ingen stoffmålare i rang med Roslin och har kanske inte tänkt eller förstått att direkt porträttera tyget, endast antyda dess karaktär av blommighet. — Han kom hem från utlandet under året 1766 och blev strax målaren på modet. Det är frestande att föreställa sig att han fick till uppgift att låta prinsessan posera i sin nya fina klänning.

Eller vad gjorde hon av brokaden och vart har den tagit vägen? Enligt Berch var vävstycket (liksom enligt Ekstedts uppgift) 40, möjligen 42 alnar (man får räkna ifrån provbitarna). Det blir omkring 24 m, bra mycket till en klänning även med dåtida kjolvidd och starkt rynkade volanger.

Berchs provbit avbildades, och Ridderstolpes tyg, som förf. just funnit, omnämndes i den uppsats som förf. publicerade i Svenska Slöjdföreningens tidskrift 1921 jämte en del av de övriga svenska sidentygerna. De flesta var då redan kända genom Sigurd

Sidenbrokad med guldgul, damastmönstrad botten, vävd av silke från Drottningholms odlingar. Nordiska museet.

Wallins uppsats i Rig 1920. I denna hans uppsats, Siden-droguet, finner man egentligen för första gången fylliga uppgifter om de svenska sidenvävarna på 1700-talet. Ännu ett likartat brokadstycke av svenskt silke från Drottningholm, omtalades och avbildades i uppsatsen 1921. Det är ändå praktfullare än Sofia Albertinas och har kanske en flottare teckning och rikare verkan genom sina granna färger mot starkt guldgul damastmönstrad botten med strödda småblommor och snedrutade partier. Jean Eric Rehn är mästaren till mönstret. Denna gula brokad och den blå ha mycket typiska rokokomönster och skilja sig mycket i typen från övriga stela paradstoffer ritade av samma konstnär, om man undantar den tidiga karmosinröda guldbrokaden för det rum på Stockholms slott, som sedermera kallades Gustaf III:s paradsängkammare. Den vävdes av Peyron 1753 och har kvar mycket av rokokons mjukhet och naturalism. Adolf Fredriks kröningsdräkt, 1751 vävd av Peyron och så gott som säkert ritad av Rehn, är också besläktad i mönstret med brokaderna. Det är emellertid ej känt om Rehn också ritat den blå brokaden för Sofia Albertina, men högst sannolikt, då den vävdes för en kunglig person. Vem som vävt den guldgula brokaden är ej klart, och om man väl måste tro att det är Peyron, så har han i sina redogörelser så mycket praktstoffer utan närmare beskrivningar att det är vanskligt att peka på just detta tyg i hans produktion.

Vad själva råvaran till brokaden beträffar så vet man ju med säkerhet att silket är från de svenska plantagerna i Lund och på Drottningholm. Dock vet man inte med bestämdhet om silket både i damastbottnen och i de många sorter och färger, som ingå i det rika mönstret, är inhemska.

Innan Lidbeck kom till Lund 1750 existerade där inga mullbärsträdplanteringar. Linné såg på sin skånska resa mullbärsträd på åtskilliga ställen men gjorde inga anteckningar om sådana i Lund. Lidbeck blev föreståndare för botaniska trädgården och började snart plantera mullbärsträd samt skrev 1756 om silkesodling i Vetenskapsakademiens handlingar. I instruktionen för honom som på ständernas befallning utfärdades samma år talas om de vid Lund påbegynta plantager av vita mullbärsträd (samt färgväxter m. m.) som han bör med all möjlig flit söka att

utvidga. Han ålägges också att skaffa 2—4-åriga plantor på begäran från sådana personer som vilja anlägga plantager.

Från planteringarna vid Kanton på Drottningholm uppvisades för Vetenskapsakademien silkesprover för första gången 1753, och 1755 stiftades den av Fehrman graverade medaljen för nitiska silkesodlare (JÄMVÄL I NORDEN, med bild av en silkesmask på ett mullbärsträdsblad samt texten MULBÄRS TRÄNS PLANTERINGAR), se slutvinjetten! Även över ständernas besök 1762 på Drottningholms manufakturer slogs ett par medaljer med inskrifterna INGENIUM PRETIOSIUS AURO och NOSTRO GRANDESCUNT AUCTA LABORE, vilka den formuleringsskicklige numismatikern Carl Reinhold Berch fint översatt med SNILLE ÄR DYRBARARE ÄN GULD och GENOM VÅRT BEMÖDANDE FÖRÖKAS DE OCH FÅ TILLVÄXT.

Så förfärligt mycket silke blev det väl inte varje år av de svenska silkesmaskarna. Det är ju möjligt att man då och då vävde upp några stycken — kanske det här nämnda odaterade gula sidenet — men i varje fall är icke mycket känt därom. Man kan ju ha sparat ihop silke under flera år för att åstadkomma den vackra praktvävnaden för prinsessan. Det var också faktiskt i elfte timmen som man nu kunde skaffa silke från de svenska odlingarna. B. E. Hildebrand meddelar i kommentarer till en av medaljerna, den från 1755, att då de sparsamma mössorna kommo till makten vid riksdagen 1765—1766, så drog de in alla anslag till plantagerna, vilka därefter småningom tynade bort och dog.

Källor:

Kommerskollegii Arkiv (R A):
Fabriksprivilegier 1723—1781.
Hallrättsberättelser 1741—1766.
Fabriksberättelser 1767—1770.
Berch, Carl Reinhold, Beskrifning öfwer svenska mynt och Kongl. skådepenningar. Stockholm 1773.
Henschen, Ingegerd, Svenska sidenvävnader från sjuttonhundratalet. I Svenska Slöjdföreningens tidskrift 1921.
Hildebrand, Bror Emil, Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer II. Stockholm 1875.
Instruction för historiae naturalis professorn, samt plantage directeuren wid

kongl. maj:ts academie i Lund [E. G. Lidbeck]. Tryckt på riksens höglofliga ständers befallning wid riksdagen 1756. Stockholm 1756.

Kemner, N. A., Entomologiens historia vid Lunds universitet. I Det femte nordiska entomologmötet i Lund 1936. En redogörelse. Opuscula entomologica I. Lund 1937.

Löwegren, Yngve, Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet. Ett bidrag till zoologiens historia. Lychnos-Bibliotek 13. Lund 1952.

Wallin, Sigurd, Siden-droguet. En notis till 1700-talets svenska sidenfabrikation. I Rig. 1920.

MÖRNERSKA PORTRÄTTSAMLINGEN PÅ TYRESÖ

av Bo Lagercrantz

På många slott och herrgårdar förvaras alltjämt omfångsrika porträttsamlingar, som i sekler lyckligt överlevt det ena arvsskiftet efter det andra utan att splittras. Effektfullt illustrerar de i sammandrag såväl vår politiska historia som den svenska konsthistorien. Ägarna brukar kunna sina porträtt och dessutom veta att krydda sina demonstrationer med personhistoriska anekdoter av det rätta trivsamma slaget. Har man ej tillgång till deras vägledning, är det oftast bekvämast att gå till Svenska Slott och Herresäten. Men den allra bästa källan är naturligtvis Svenska Porträttarkivet på Nationalmuseum, där de gamla herrgårdssamlingarna finns systematiskt bokförda.

På Tyresö slott förvaras sedan 1930 den Mörnerska porträttsamlingen som deposition av jur. utr. kand. greve Carl Mörner, Nockeby. Den är en av de märkligaste av de gamla samlingarna samt därtill en av de få som allmänheten har tillgång till.

Den rymmer 71 porträtt, fördelade över mera än tre sekler. Där finns gott om stormän ur den svenska historien alltifrån Claes Bielke, Nils Gyllenstierna och Per Brahe d. y. till Arvid Bernhard Horn, Anders Johan von Höpken och Carl Gabriel Mörner, vilka alla bidrar till att göra samlingen personhistoriskt intressant. Ur konsthistorisk synvinkel har Karl Erik Steneberg ägnat den en studie i Nordiska museets och Skansens årsbok 1933. Han beskrev där de konsthistoriskt intressanta porträtten och attribuerade övertygande åtskilliga av de osignerade till skilda mästare. Men naturligtvis var det många som måste falla genom sållet vid en dylik granskning med sikte på den konstnärliga kvaliteten. Ty den ojämna standarden är ju ett av dessa gamla

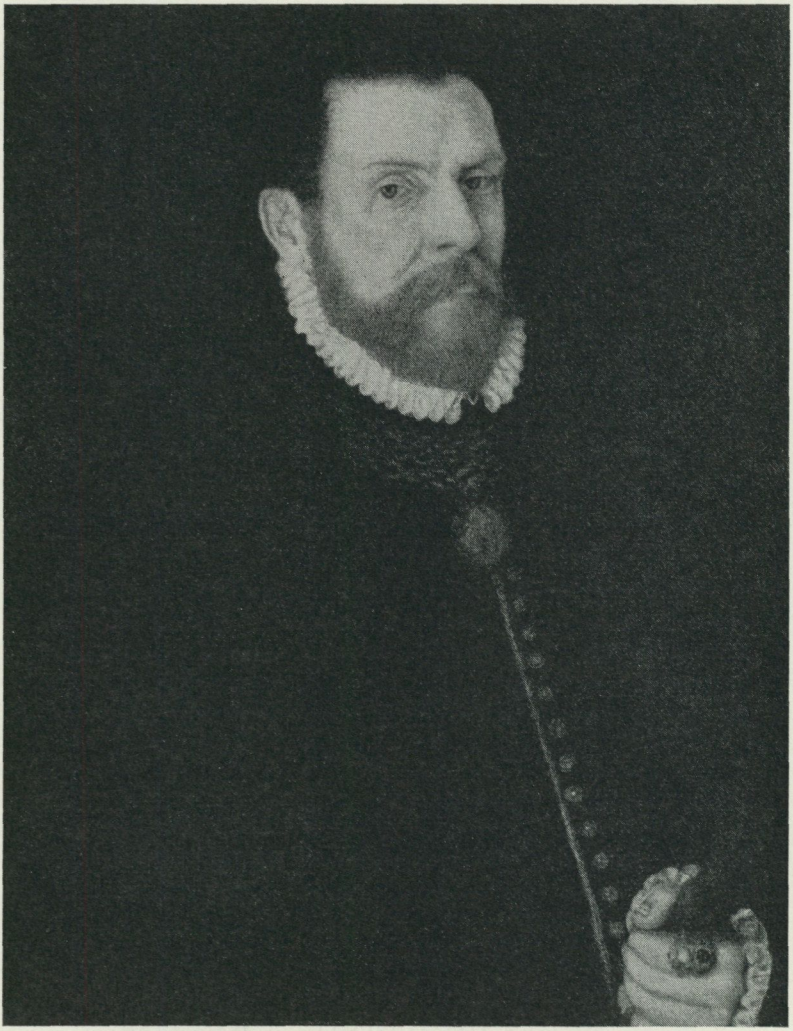

Att porträttet icke föreställer Gyllenstiernornas frejdade frände Sten Sture d.y. har länge varit uppenbart. Johan III-medaljen på bröstet, makans ålder samt släkttavlan på sid. 64—65 tyder i stället på att det återger Vasasönernas berömde diplomat Erik Sparre (1550—1600). Mästaren torde vara Baptista van Uther som kom till Sverige 1562 och dog här 1597.

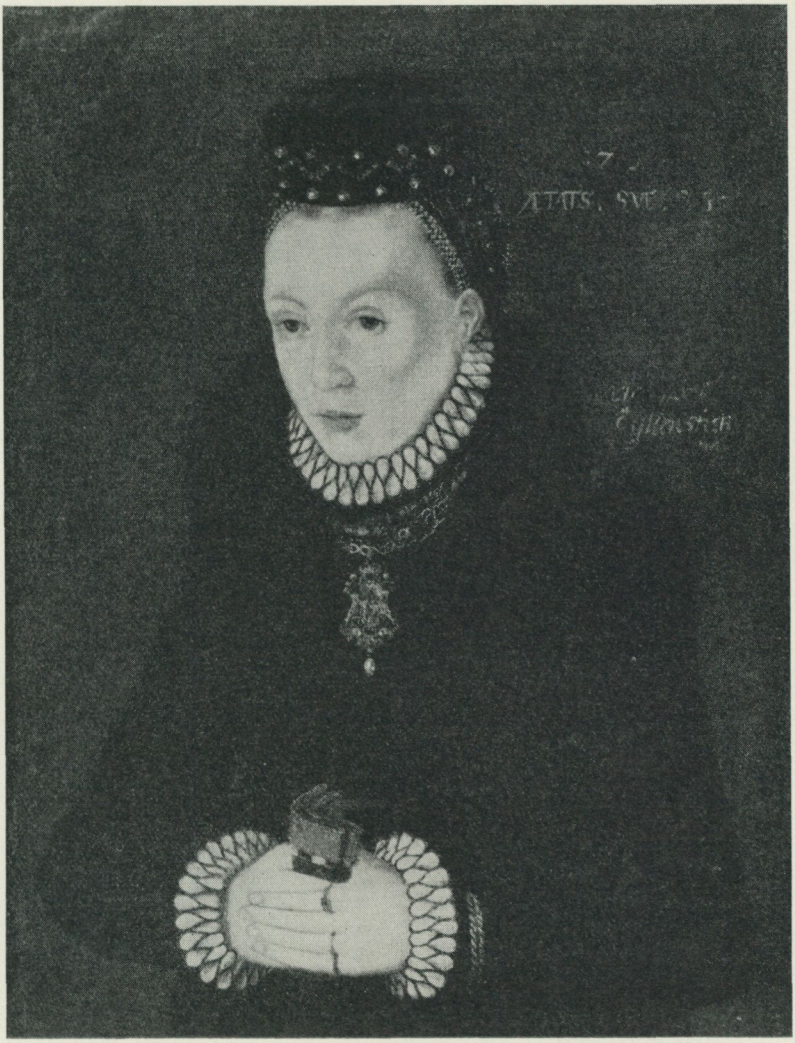

Enligt den skadade inskriptionen har porträttet tillkommit på 1570-talet då den porträtterade var i sitt 24:e år. Uppgiften stämmer väl på Ebba Brahe, som 1578 gifte sig 23-årig med Erik Sparre. Även detta porträtt tillskrives Erik XIV:s och Johan III:s hovmålare framför andra Baptista van Uther.

samlingars kännetecken. Ja, det är ju till och med en del av deras charm att de stora mästarna hänger sida vid sida med de enklaste konterfejarna, helt enkelt därför att här betyder modellerna så mycket mera än konstnärerna.

De är givetvis också intressanta just som helheter — som resultat av generationers intresse för anförvanter och förfäder. Denna synvinkel motiverar en förnyad granskning av den märkliga porträttsamlingen på Tyresö.

Vilken är då dess historia? Ja, den är långt ifrån till alla delar känd. Men om man börjar bakifrån visar det sig dock snart att de Mörnerska porträttens senare öden åtminstone delvis kan rekonstrueras. Enkla blyertsanteckningar på åtskilliga av spännramarna ger god hjälp. De visar att 30 av de 71 porträtten så sent som 1911 fördes från Björksund i Södermanland till Herrborum i Östergötland, som var samlingens sista uppehållsort innan den förflyttades till Tyresö av sin nuvarande ägare. En rad av de andra porträtten kan på samma sätt härledas till Torönsborg och Kåreholm i Östergötland och Hålbonäs i Södermanland. Gemensamt för alla dessa herrgårdar är att de en gång tillhörde det väldiga Gyllenstiernska godskomplex som 1776 via kvinnolinjen överfördes i hovmarskalken Carl Gabriel Mörners ägo. Huvudgården var Björksund, och Gyllenstierna är vid sidan av Mörner det vanligaste efternamnet bland de porträtterade. Det ligger nära till hands att följa den fingervisning som de sentida blyertsanteckningarna ger och att pröva om Björksunds gamla ägare återfinns i samlingen.

Javisst, men de räcker inte långt. Före hovmarskalken Carl Gabriel Mörner var ägarna bara sex under de två sekler som de äldre porträtten omspänner och av dessa är endast fyra porträtterade. Men det räcker ändå. Ägarna bildar den röda tråden. Alla de övriga porträtten — så när som ett, vilket av annat skäl tycks ha hamnat i samlingen — återger Björksundsherrarnas fruar, barn, syskon, kusiner och anfäder sedan generationer. Ägarlängden grenar snabbt ut sig till ett yvigt förgrenat släktträd, som nära nog tycks omspänna stormaktstidens hela högadel.

Blotta konstaterandet av släktskapen mellan praktiskt taget alla porträtt i en släktsamling som denna är naturligtvis föga

Sannolikt Märta Gustavsdotter Banér (1593—1638) gift 1617 med Lars Eriksson Sparre. Porträttet har länge betraktats som ett huvudverk av den anonyme Bystamästaren som Karl Erik Steneberg numera identifierar med Corneliz Arendtz. Denne var verksam som en av hovets och högadelns främste målare under perioden 1610—1640.

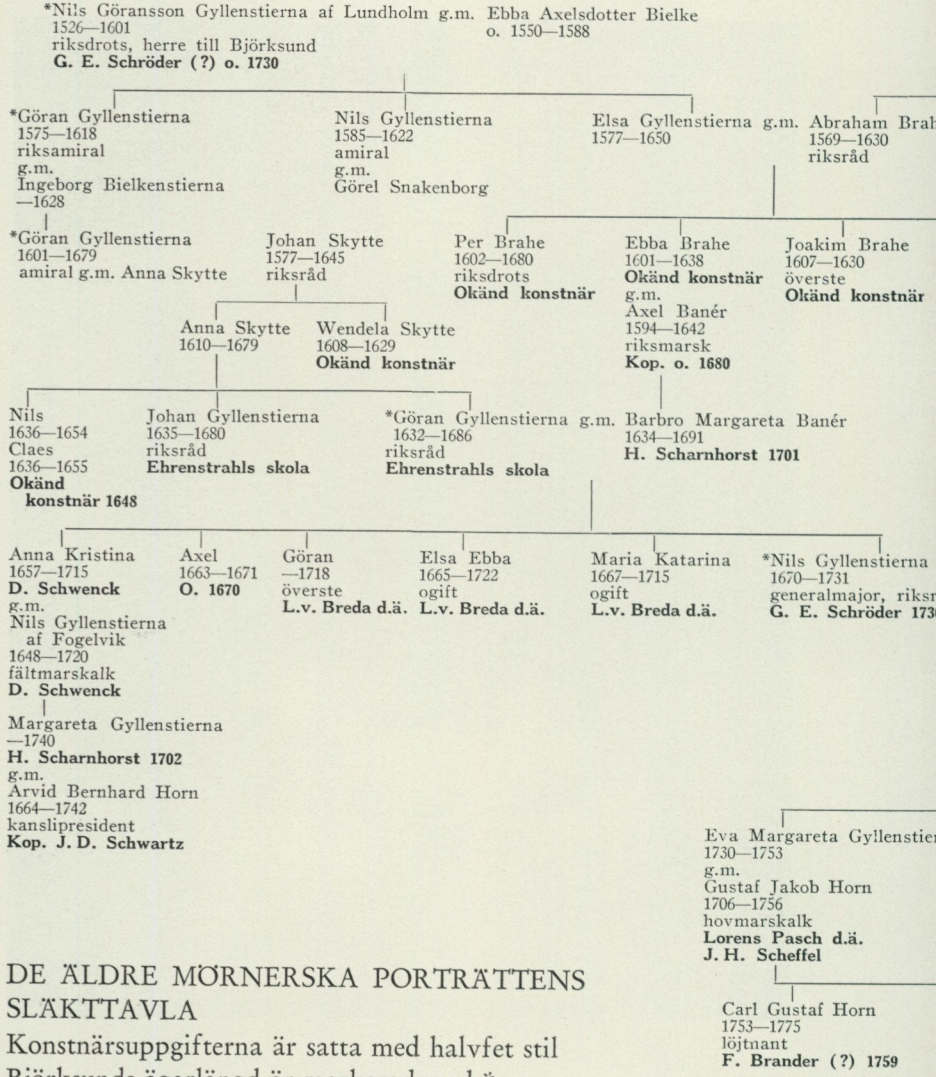

DE ÄLDRE MÖRNERSKA PORTRÄTTENS SLÄKTTAVLA

Konstnärsuppgifterna är satta med halvfet stil
Björksunds ägarlängd är markerad med *

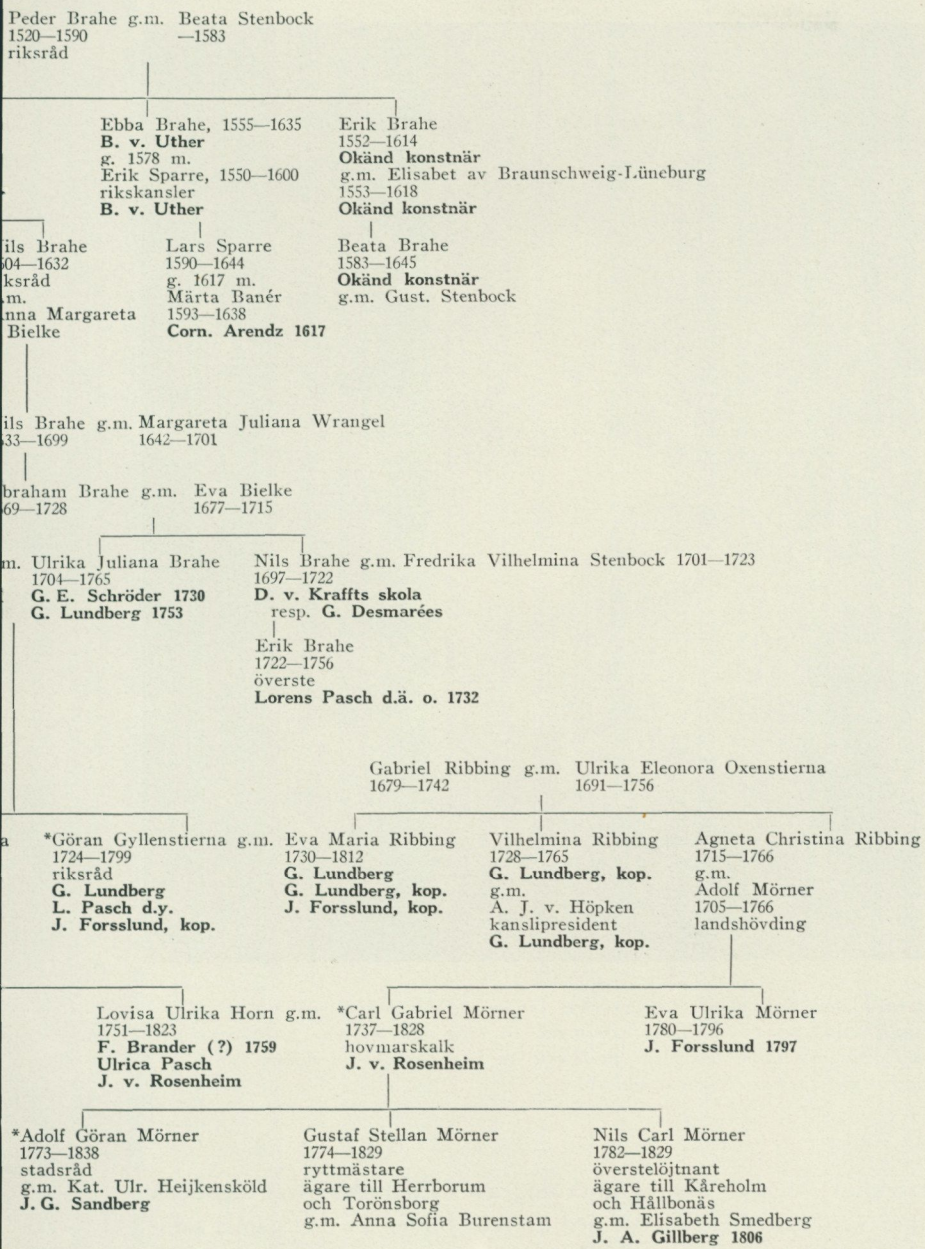
Peder Brahe g.m. Beata Stenbock
1520—1590 —1583
riksråd
Ebba Brahe, 1555—1635
B. v. Uther
g. 1578 m.
Erik Sparre, 1550—1600
rikskansler
B. v. Uther
Erik Brahe
1552—1614
Okänd konstnär
g.m. Elisabet av Braunschweig-Lüneburg
1553—1618
Okänd konstnär
ils Brahe
04—1632
ksråd
m.
nna Margareta
Bielke
Lars Sparre
1590—1644
g. 1617 m.
Märta Banér
1593—1638
Corn. Arendz 1617
Beata Brahe
1583—1645
Okänd konstnär
g.m. Gust. Stenbock
ils Brahe g.m. Margareta Juliana Wrangel
33—1699 1642—1701
braham Brahe g.m. Eva Bielke
69—1728 1677—1715
m. Ulrika Juliana Brahe
1704—1765
G. E. Schröder 1730
G. Lundberg 1753
Nils Brahe g.m. Fredrika Vilhelmina Stenbock 1701—1723
1697—1722
D. v. Kraffts skola
resp. G. Desmarées
Erik Brahe
1722—1756
överste
Lorens Pasch d.ä. o. 1732
Gabriel Ribbing g.m. Ulrika Eleonora Oxenstierna
1679—1742 1691—1756
a
*Göran Gyllenstierna g.m.
1724—1799
riksråd
G. Lundberg
L. Pasch d.y.
J. Forsslund, kop.
Eva Maria Ribbing
1730—1812
G. Lundberg
G. Lundberg, kop.
J. Forsslund, kop.
Vilhelmina Ribbing
1728—1765
G. Lundberg, kop.
g.m.
A. J. v. Höpken
kanslipresident
G. Lundberg, kop.
Agneta Christina Ribbing
1715—1766
g.m.
Adolf Mörner
1705—1766
landshövding
Lovisa Ulrika Horn g.m.
1751—1823
F. Brander (?) 1759
Ulrica Pasch
J. v. Rosenheim
*Carl Gabriel Mörner
1737—1828
hovmarskalk
J. v. Rosenheim
Eva Ulrika Mörner
1780—1796
J. Forsslund 1797
*Adolf Göran Mörner
1773—1838
stadsråd
g.m. Kat. Ulr. Heijkensköld
J. G. Sandberg
Gustaf Stellan Mörner
1774—1829
ryttmästare
ägare till Herrborum
och Torönsborg
g.m. Anna Sofia Burenstam
Nils Carl Mörner
1782—1829
överstelöjtnant
ägare till Kåreholm
och Hållbonäs
g.m. Elisabeth Smedberg
J. A. Gillberg 1806

Barbro Margareta Banér (1634—1691) är en av släkttavlans nyckelpersoner, som tycks ha tillfört samlingen en lång rad av sina anfäder. Själv porträtterades hon 1701 posthumt av H. Scharnhorst, vilken var en av tidens enklare porträttmålare.

märkligt. Men en detaljgranskning av släktträdet visar sig dock vara värd besväret. Ty därmed klarnar bilden av den gamla samlingens äldre historia.

Minst intressant är av naturliga skäl givetvis 1800-talsepoken, som dock blott omfattar 15 av de 71 porträtten. Resten ligger före och samtidigt med hovmarskalken Carl Gabriel Mörner. Han bör först och främst ha tillfört samlingen några av sina egna anporträtt, dvs. farmodern Christina Anna Bielke, målad av David von Krafft, samt hennes bror karolinen Ture Gabriel Bielke jämte deras morfars morfar Nils Bielke, representerad av ett intressant helfigursporträtt, utfört 1625 i tidens hårda och detaljskarpa konterfejarstil. Claes Bielkes ståtliga, några år äldre porträtt torde dock ha hamnat på Björksund redan under de tidigare Gyllenstiernorna att döma av släktbanden.

Till de få anporträtten kommer Carl Gabriel och hans maka Lovisa Ulrika Horns rikhaltiga samling av högklassiga porträtt från den gustavianska epoken. Dit hör först och främst deras egna utsökta pastellporträtt av den framstående amatören Johan von Rosenheim. Vidare bör de charmerande barnporträtten av Lovisa Ulrika och hennes bror Carl Gustaf Horn, som tillskrivits Fredrik Brander, räknas till deras bidrag till samlingen, liksom Jakob Björcks kopior efter Gustaf Lundbergs pasteller av Carl Gabriel Mörners syster Christina Eleonora Mörner samt av hans moster Vilhelmina Ribbing och hennes man kanslipresidenten Anders Johan von Höpken. Det gäller också sannolikt ålderdomsporträtten av Björksunds föregående ägare Göran Gyllenstierna och hans maka Eva Maria Ribbing. Men det är uppenbarligen de senare som har förtjänsten av att större delen av det rika beståndet av goda porträtt från 1700-talets mitt, signerade av Johan Henrik Scheffel, Gustaf Lundberg, Lorentz Pasch d. ä., återgivande de båda makarnas närmaste anförvanter, hamnade på Björksund.

Den Mörnerska porträttsamlingens allra främsta förkovrare genom tiderna är dock helt säkert Nils Gyllenstierna och Ulrika Juliana Brahe. Genom henne kom tydligen först och främst porträtten av brodern Nils Brahe och hans fru till Björksund, liksom Lorentz Paschs lysande porträtt av deras son, den olycklige Erik Brahe. Av Nils Gyllenstiernas syskon är icke mindre än fem representerade. Till deras krets bör också räknas systerdottern Margaretas och hennes framstående man Arvid Bernhard Horns ståtliga paradporträtt.

Generalmajoren och riksrådet Nils Gyllenstierna målad 1730 i Ehrenstrahls då en smula föråldrade riksrådsstil av Fredrik I:s hovmålare Georg Engelhardt Schröder.

Men sig själva satte de i högsäte i form av två monumentala representationsporträtt i scharlakan och hermelin signerade av E. C. Schröder 1730. De har en intressant motsvarighet i samlingen. Det är ett lika monumentalt porträtt av den gamle riksdrotsen Nils Göransson Gyllenstierna (1525—1601) som har exakt samma barockbakgrund med ett tungt draperi, vilket öppnar en utblick mot en park med en ståtlig palatsfasad. Det kan givetvis omöjligen ha målats på den gamle riksdrotsens tid. Möjligen har det i stället målats av Schröder. Det är i varje fall samtida med dennes porträtt och röjer alltså Nils Gyllenstiernas och hans makas ambition att bygga upp ett angalleri.

Hur omfattande detta en gång varit kan vi givetvis ej veta. Men ännu återstår Nils Gyllenstiernas föräldrar Göran Gyllenstierna och Barbro Margareta Banér samt den berömde farbrodern Jan, målade i Ehrenstrahls anda. De är alla inskrivna i ovala infattningar, målade på duken, vilket arrangemang kan ha tillkommit för att göra dessa porträtt likformiga med tre äldre porträtt av Barbro Margareta Banérs föräldrar och farbror. Från denna gren av anträdet återstår därtill ytterligare tre dåliga men väl dokumenterade Braheporträtt från 1600-talets början.

Inom en begränsad familjekrets har vi alltså här huvudmassan av den Mörnerska samlingens tidigare 1600-talsporträtt koncentrerad. Det ligger nära till hands att här även söka placera de två betydelsefullaste porträtten i hela samlingen — de anonyma makarna som möjligen är de äldsta svenska porträtten utanför Vasafamiljen och som Karl Erik Steneberg tillskrivit Jan Baptista van Uther. En god hjälp vid attribueringen ger inskriptionen på damporträttet AETATIS SVE 24 samt det ofullständiga årtalet 157, vars sista siffra sannolikt varit 5 eller 8. Redan i samband med utställningen Namnlösa Porträtt på Liljevalchs konsthall 1938 lanserades tanken att de skulle återge Erik Sparre och hans hustru Ebba Brahe, vilka gifte sig just 1578, då den senare var i sitt tjugofjärde år. Man byggde då bl. a. på en något diskutabel jämförelse med ett ålderdomsporträtt av Ebba Brahe. Vårt släktträd placerar makarna Sparre—Brahe mitt i kretsen av de övriga porträtten från denna släktgren.

Därtill kommer ytterligare ett indicium. Den Mörnerska sam-

"Fröken / Lov: Ulrica Horn / Friherrinna / Född de: 2 Octob: 1751 / aftagen i En Ålder af 7 Åhr." Porträttet har tillskrivits den produktive Carl Fredrik Brander (1705—1779) som var en av 1700-talets många porträttörer av andra rangen.

lingen rymmer ännu ett anonymt porträtt som Karl Erik Steneberg tillskriver Bystamästaren, vilken han identifierat med Corneliz Arendtz. Även här har man hjälp av en inskription, som förtäljer att porträttet målats 1617 då den porträtterade damen var i sitt 24:e år. Ärtalet stämmer exakt på Märta Banér, vilken just 1617 gifte sig 24-årig med Erik Sparres och Ebba Brahes son Lars. Attributionerna stöder alltså varandra, och de tre porträtten passar väl in i Braheporträttens krets. Därtill kommer att Märta Banér var Barbro Margareta Banérs faster, dvs. hennes närmaste släkting inom denna familjekrets. Det är just genom henne som frun på Björksund bör ha ärvt alla de sex porträtten.

Sammanfattningsvis kan man säga att den Mörnerska porträttsamlingen fötts till ungefär lika delar ur intresset för de nära anförvanterna — som för vår del mestadels tar sig uttryck i raderna av inramade fotoporträtt på våra bokhyllor — och ur intresset för anorna.

I några fall har traditionen brutits. Man har glömt bort vilka porträtten föreställer och ofta gissat fel. Ibland är det möjligt att avslöja identiteten med en tämligen övertygande bevisning, som de nyssnämnda exemplen visar, men några av de gamla porträttens modeller är tyvärr alltjämt okända.

Ett av de kuriösaste exemplen på gångna släktleds gissningar erbjuder just de två porträtten av Baptista van Uther. På 1700-talet, då anintresset fick ny fart, tycks man av någon anledning ha trott att de föreställde Sten Sture d. y. och Kristina Gyllenstierna. Porträtten förseddes t. o. m. med vapen och inskriptioner som skulle bekräfta denna orimliga tanke, och Göran Gyllenstierna skänkte Gustav III en kopia av Erik Sparres porträtt, föregivande att det föreställde Sten Sture d.y. som gustavianerna dyrkade som en av fäderneslandets stora hjältar.

MARKISENS SLOTT

En bildserie från Tyresö av ÅKE GRUNDSTRÖM
med inledning av SIGURD WALLIN

Glänsande men långt ifrån typisk var markis Lagergren som svensk herrgårdsmagnat under det slutande 1800-talets högperiod för denna representativa samhällsgrupp, vilken i så hög grad satte sin stil på stora svenska bygder. Man får i markisens levnadsminnen ett detaljerat panorama över hans stigningar från herrgårdsspäckad svensk provinsmiljö via europeisk aristokrati tillbaka hem till eget herredöme på gammal högfrälsejord. Och alltjämt kan man i Tyresö gå på visit i den påvlige kabinettskammarherrens svenska slottshem, som troget speglar hans levnads intressen, starka i färgen, framgångsrikt genomlevda.

De äldre i vår tid ha alla upplevt hur det oklanderligt representativa herrgårdsekipaget behärskade landets vägar och stadens gator och parkpromenader. Det perfekta stallets toppdressyr på hästar, livrébemanning och vagnpark har fästat sitt överklassmärke på detta förgångna tidevarv. Prins Wilhelms ungdomsminnen bevara som en barnsaga, glittrande av puts och precision och sommarsol, en sådan sörmländsk åktur mellan Tullgarn och Älghammar. Markis Lagergrens Tyresöekipage kördes genom mjukt formad skärgårdsnatur ända in i Stockholm.

Allt detta var herrgårdshovens utåtriktade manifestation, motsvarad av den representativa interiörens förnäma slutenhet gent emot yttervärldens vem som helst. Dit in kom en privilegierad societet och dess livbetjäning. Ännu för ett par år sedan, då Stjernsund i Närke öppnades för visning, hörde man en häpen gammal mora från godset förklara att hon aldrig i sitt liv trott att hon skulle få se det huset invändigt. Det var kungliga våningar och ett begränsat urval av andra som kunde bjuda på

Tyresö slott, 1600-talsmässigt tornrikt, sådant markis Claes Lagergren lämnade det efter sig. Sett från den branta stranden i sydväst av innersta ändan av Kalvfjärden, en milslång havsvik.

Slottets gårdssida med den mot norr öppna borggården.
Av Gabriel Oxenstiernas nybygge på 1620-talet står alltjämt huvudstommen kvar. Men många omformningar hade gått över hans slott, när markis Claes Lagergren, med professor Isak Gustaf Clason som arkitekt, vid 1900-talets början omskapade exteriören till ett mångförgrenat komplex i det tidiga 1600-talets anda.
Vägen kröker alltjämt in från sidan, en påminnelse om att hela anläggningen tillhör en äldre period än barockens axelsystem med lång och rak frontal alléuppfart.

Den stora portalen intar jämte 1700-talets öppna dubbeltrappa platsen för ett ursprungligt trapptorn, som på 1600-talet bildade fonden inom en sluten borggård.

Västfasaden med det västra av hörntornen mot sjösidan. I den skarpa sluttningen ned mot lilla Tyresö frodas trädgårdsanläggningar.

Från den terrasserade västersluttningens anläggningar.

Parterren framför sjöfasaden, sedd från ett fönster i övre våningen. Man ser ut genom den buktande Kalvfjärden och till vänster ett parti av den engelska parken. I parterrens häckomgivna fond står solvisaren på sin pelare.

Fruktträdgård på slottskullens västersluttning och ett par trädgårdsbodar i frodig strandvegetation.

En blick tillbaka ut genom stora porten. Yttertrappans järnsmide tillhör den Scheffer-Düringska 1700-talsperioden medan man i övrigt ser 1600-talsförnyelse av markisens och I. G. Clasons märke.

Matsalen, det stora kvadratiska entrérummet till huvudvåningens östra hälft. En rik 1600-talsinredning är här ersatt med hel väggpanel och vitt tak från 1700-talet.

GIFVIT
AF
KOM. GUSTAF III
TIL
R.R.GR.AS.SCHEFFER

Den blå salongen, det största rummet i västra våningshälften. Till rymd och kvadratiska proportioner är rummet alltjämt 1600-tal. I inredningen härskar graciöst svenskt 1700-tal tillsammans med markis Lagergrens Marie Antoinette-beundran.

Carl Fredrik Scheffers kinesiska salong i västra hörntornet utåt sjösidan. Tyresöherren från 1757 till 1786 har klätt väggarna med figurrika målade kinesiska papperstapeter och satt upp en blå svensk kakelugn. Franska rokokofåtöljer äro också minnen från honom liksom i eminent grad hans porträttbyst, signerad: Sergell. f. Töresö. 1781.

En källartrappa från byggnadstiden, i cyklopiskt oregelmässiga murarformer mynnar i dörrsmygen tätt intill 1700-talets sprött sensibla kinesiskt-franska kulturensemble.

Gula salongen med svensk empiretapetsering från 1820-talet och stilenlig nymöblering jämte påve- och kungaporträtt.

I markisens biblioteks- och arbetsrum är allt inramat av bokhyllor. Ett högt bokstaffli med rik förgylld italiensk renässansskulptur och ett stort missale är en av de många påminnelserna om förbindelsen mellan påvehovet och markisens Tyresö.

Ett konstfullt låssmide på en inlagd dörr, en av de få numera synliga inredningsdetaljerna från byggherrens tid. Nu ingångsdörr till markisens arbetsrum.

dylik offentlighet. Ståndsmässig slutenhet inom sin egen krets är ett anrikt och livskraftigt begrepp.

Markisens Tyresö har hållit stilen. Om svenska aristokrater varit kända för att kunna byta tankar med människor av alla grader, uppåt och nedåt, så hade Tyresöherren sina alldeles särskilda kvalifikationer i den vägen. Med honom som värd på midsommarfesten för godsfolket kommo berättartalangerna i gång längs gungbrädena. Sörmlands och Närkes händelser kollationerades med iver. Tyresös kunglige sommargäst, prins Eugen, å sin sida, formade ett slående igenkänningsord för sin värd, när han kallade honom helt enkelt "griven" med närkiskt getingsurr på vokalen. Men i Tyresö salonger surrade, utom närkiskan, kristenhetens alla andra språk, några av dem t. o. m. dagligen.

Tyresö slott, sådant Claes Lagergren förvärvade det 1892, var ett mångbeprövat minnesmärke. Han krävde mycken utbyggnad och nyinredning för att därav forma sitt residens. Delvis blev denna utförd, till andra partier står den ofullbordad. Men hela interiören, representationsrummen liksom rent privata bostadsrum, fick sin karaktär bestämd genom ägarens intressen. Egendomligt nog gäller detta inte enbart nya ting eller mängden av kopior av målningar från en bestämd historisk miljö — Marie Antoinettes Frankrike. Det vidlåder med tydlighet det rikliga urvalet av förvärvade gamla ting. Urvalet är personligt. Men när man går ännu ett steg längre och är färdig påstå att också husets gamla rumsinredningar vittna om markisens smak, måste man vara ute i osäkert glidande tankegång. Där är det personliga valet uteslutet. Och något bortväljande har man ej att räkna med. Men man ser å andra sidan endast undantagsvis dylika rum med enbart samtida möblering och tavelhängning. Tyresö, som det nu befinner sig, visar markis Lagergrens hem, men rymmer samtidigt flera hela och typiska inredningar från äldre perioder och minnen ända från byggnadstiden på 1620-talet.

Axel Oxenstiernas mor, fru Barbro Bielke, bodde som änka på det medeltida Tyresö, ett stenhus vars grundmurar ligga i den fordom kringflutna kullen med Lilla Tyresö och med den efter prins Eugens många målarsomrar så kallade Prinsvillan. Det nya slottets och kyrkans byggherre var fru Barbros yngre son, Gabriel

Markis Claes Lagergren i påvlig kammarherreuniform. Oljemålning 1930 av St. Wl. Bakalowicz, Rom. Tyresö slott.

Maria Sofia De la Gardie. Ungdomsporträtt, tillskrivet J. Elbfas, Tyresö slott.

Gustafsson Oxenstierna, riksdrots och 1624—1640 ensam herre till Tyresö. Till hela stommen är slottet ännu trots många öden, hans byggnad, som arkitekturform en pionjär vid begynnelsen av vårt lands största herrebyggnadsperiod.

Jämte sitt stora gods gick Tyresö i arv under både 1600- och 1700-talen. Till sist satt en fröken Düring som arvtagare, ensam överlevande föräldrar, syster och svågern riksrådet Carl Fredrik Scheffer, Gustaf III:s guvernör och rådgivare. Med mycket försvagade kropps- och själskrafter åldrades hon i sin stora slottskammare, där porträtten av ett trettiotal förfäder täckte väggarna.

Med greve De Geer till Tervik gick släktarvet från Tyresö över till Finland, där porträttsamlingen och märkliga bohagsting av olika arter alltjämt ärvas och vårdas på flera händer. Men den mest helgjutna rumsmiljön inom Tyresö slott stammar just från den gamla släktgårdens sista glanstid, den Schefferska. Det är det stora ljusa tornrummet med livliga målade kinesiska figurtapeter, en ovanlig uppsättning av franska rokokofåtöljer i den mest förädlade stilform och en voluminös och enhetligt blåvit svensk kakelugn. Det är en rumskomposition av ytterst stiltypiska beståndsdelar och av en konstnärlig kvalitet sådan att vårt svenska bestånd skulle vara avgjort fattigare utan den. Och här på Tyresö är rummet därtill förbundet med Carl Fredrik Scheffers namn, förespråkaren framför alla hos oss och inför Gustaf III för fysiokraternas lära om Kina som idealet, de lyckliga kulturmänniskornas hem på jorden. Förnöjsamma och glada utöva de allehanda nyttiga och konstfulla yrken på tapeterna i hans Tyresösalong. Och den Kinainspirerade engelska parkstilen fick vid Tyresö en av en givmild natur gynnad representant tack vare Scheffers nära förbindelser med stilskaparen Chambers och hans svenske lärjunge Fredrik Magnus Piper.

En smäcker och rak kvinnogestalt i Gustaf-Adolfstidens riksmyckade dräkt, trohjärtat detaljrikt målad i helfigur, representerar Tyresögodsets största kraftperiod, den som följde närmast efter byggnadstiden. Maria Sofia De la Gardie, Ebba Brahes dotter och syster till Magnus Gabriel De la Gardie, är högst personligen periodens kraftcentrum. Som ung änka efter bygg-

herrens son blev hon ägarinna till jättestora domäner och residerade på Tyresö ett halvt århundrade, outtröttligt verksam att utnyttja godsets krafttillgångar för allehanda industrier i riksviktig utsträckning.

Av det första hemmet inom slottet finner man nu endast enstaka inredningselement. Men så mycket tydligare förnimmas byggnadstidens later i rummens vidd och salarnas kvadratiska proportioner. De följande tiderna ha flyttat in och format nya hemmiljöer genom att täcka över det gamla och klä in rummen efter var sin tids modeformer. Så har husets största sal fått ljusa 1700-talspaneler och vitt gipstak, en märklig helhetseffekt i storhetstidens rymdproportioner. Härintill gränsar en djup sal, klädd i utpräglad empiredekoration. — Vill man göra tankeexperimentet att en nutida besökare kunde få genomvandra Tyresöslottets inre under ciceronskap av hela följden av dess forna slottsherrar och härskarinnor, så skulle denne privilegierade gäst sannerligen icke sakna åskådningsmaterial för denna smakväxlingens oförtröttade nyhetslust. Fastän ingen av herrarna eller fruarna skulle känna sig riktigt hemmastadd, komme var och en att på någon punkt under rundvandringen göra sig hörd med ett igenkännande "Det här har jag skaffat hit". Men nog skulle markisen ha mött mer än en förvånad blick, ty få människor äro så vidsynta att de erkänna som förbättringar det en efterkommande ändrar om. Och det som en gång varit ens eget hem är man särskilt noga med att återfinna helt orört. Den nutida besökaren däremot, särskilt om han är bekajad med stilhistoriska intressen, kan ha åtskillig behållning av denna sida hos Tyresöinteriören sådan den befinner sig efter tre århundradens växlingar.

Litteratur

Den tidigast publicerade Tyresöbilden är N. Perelles gravyr från 1670—74 i Erik Dahlbergs Svecia antiqua, vartill Dahlbergs egna förstudier från 1660-talet äro i behåll.

År 1885 utkom C. A. Klingspors beskrivning (i hans samlingsverk Svenska slott och herresäten).

Markis Claes Lagergrens Tyresö studeras utförligast i hans memoarverk Mitt livs minnen, del 1—9 (tryckt 1922—30). Sin uppfattning av gårdshistorien har han dessutom sammanfattat i Sörmlandsbandet av A. Roosvals Svenska slott och herresäten (1908).

Nordiska museet har efter mottagandet av donationen samlat ett antal uppsatser i En bok om Tyresö 1933, flera även tryckta i Fataburen samma år. Här meddelas historiska utredningar om slottets byggnad, trädgårdsanläggningar, inredningar och inventarier, om 1600-talsindustrierna, om konstnärskolonien på prins Eugens tid och om donationen till Nordiska museet. Författarna äro Kurt Antell, Bertil Boëthius, Sten Karling, Andreas Lindblom, Ellen Lundberg Nyblom, Hans Rabén och Sigurd Wallin. — I Fataburen 1935 redogör Folke Sällström för utgrävningen av den gamla stenhusgrunden vid Lilla Tyresö.

Osvald Sirén har utrett C. Fr. Scheffers förhållande till fysiokraterna och till den engelska trädgårdsstilens Kinapåverkan dels i avhandlingen Kina och den kinesiska tanken i Sverige (Lychnos 1949—50), dels i Kinas trädgårdar (1948—50), särskilt i del 2, kapitlen England och Sverige.

Prins Wilhelms ovan omtalade Tullgarnsminnen återfinnas i Episoder (1951).

MUSEAL MELLANTID

Glimtar från tre decennier

av Laura Stridsberg

Det var den 27 maj 1901 — Annandag Pingst det året. En sjuttonåring stod i vårskymningen utanför Gula villan på Skansen, där den särskilt denna månad så hårt arbetande Artur Hazelius tidigt på morgonen gått till vila för alltid efter den sedvanliga nattliga ronden kring sina älskade domäner med stugor, djurliv och ängsblommerikedom. Och kanske hade den lilla fjällräven, som lärt sig känna igen hans steg, även denna gång "kysst på hand" genom gallret.

Om ett par dagar skulle den "Stora Vårfesten" börja. Förarbetena var i full gång, det doftade av färskt virke här och var, och halvfärdiga marknadsstånd väntade på fullbordan. Men allt hade nu stannat av. Alla programpunkter inställda, flaggorna på halv stång, hela Skansen liksom höll andan. Det sägs att aldrig, varken förr eller senare, hade det lyst så blått av förgätmigej i gräset framför Artur Hazelius' boning. I minnets fjärrglas ter sig det hela som en illustration till Erik Axel Karlfeldts rader i Klagosång över en landtman: "ett grönt och blommande rike har mist sin herre och far." —

Ja, där stod jag fylld av tonåringens gripna vördnad inför mannen och hans verk. Tänkte också på att Artur Hazelius och min far var årsbarn och kanske legat i Uppsala samtidigt, samt att jag en gång på 90-talet fått följa med upp till Skansen och i samband med någon liten gåvas överlämnande nigit skolflicksdjupt för den märklige mannen.

Artur Hazelius' son Gunnar och min bror Gustaf var nära vänner. Den förre hade kommit under fund med, att den senare hade en syster. Och samtidigt blev det klart att det behövdes en arbetskraft till uppe på Skansen. Jag anmodades att infinna mig

till provtjänstgöring och började en februaridag 1904. Just som jag i vaktstugan satt mig ned och vid kassan börjat tömma penningbössor, kom dr Gunnar och räckte mig ett korkpennskaft. "Det lär ska vara nyttigt att skriva med ett sådant", sade han med en vänlig välkomsthälsning. Det pennskaftet har följt mig genom alla åren, även vid dessa minnens nedskrivande.

Då för tiden var arbetet vid museet och Skansen ej skarpt fackavgränsat. Och hjälp behövdes nu på flera håll. Än satt jag i lilla kassan hos Hedvig Boivie, vars stora musikintresse snart togs i anspråk för musikavdelningen på museet, vilken hon installerade och katalogiserade. Än gällde det handräckning på expeditionen med den tidens våtkopiering av brev, hektografering av annonser och notiser på en limmassa i bleckfodral osv. Eller man sändes ut på en spontanrond kring stugorna för att se efter att allt stod rätt till. Då kunde man på Bollnässtugans förstubro möta den högreste vitskäggige stugvakten Tegelin i vit långrock, röd väst och stickad röd luva. Omsorgen om stugan präglade gestalten till något av dalmålningens "Och Vår Herre träder ut på sin förstugutrapp". I den kringbyggda Oktorpsgården vakade gamle Jonsson, som skurade golven med fin vit sand. "Inte fördärva sådana tiljor med vatten" varnade han, medan han strödde ut brödsmulor åt dvärghönsfamiljen. I Kyrkhultsstugan broderade Kerstin Håkansson från Blekinge i ljuset från takfönstret den vackra blekingsömmen i milda färger eller flätade fulländad fyrflätning med snabba fingrar. Vintertid speglade sig flammorna från den öppna spisen i de väldiga kopparkittlar, som hölls lika oklanderligt blanka året om. Därinne trivdes prins Carl med familj och kom in och språkade så pass ofta, att Blekings-Kerstin med entusiasm sydde lysningspresenter till alla tre prinsessorna.

I slutet av april beordrades nykomligen till provtjänstgöring i museibyggnaden. Det var sällsamt att stå högst uppe i det då öppna galleriet med utsikt över stora hallen och skåda ut över alla de skiftande föremål som flyttats från de — så när som på en paviljong — tömda och stängda museiavdelningarna vid Drottninggatan. Under skynken och finfördelat museidamm skymtade allt detta, som under den väldiga installationen skulle fylla alla väntande utrymmen.

Under mitt tredje arbetsår, 1907 — för ett halvsekel sedan — invigdes Nordiska museets byggnad den 8 juni i närvaro av dåvarande kronprins Gustaf, som å sin faders vägnar bjöd portarna öppnas. Svenska folket kunde nu ta sin egendom i besittning under eget tak på den tomt, där Artur Hazelius själv tagit första spadtaget den 24 oktober 1888. Styresmannen Bernhard Salin måste ha känt en djup tillfredsställelse över att då i bokstavligaste bemärkelse ha bakom sig det gigantiska över måttan krävande arbete, som denna installation innebar. "Museet knäckte mig nog", yttrade han en gång långt senare, "men jag ångrar det inte" tillade han med eftertryck. Märkligt är att Bernhard Salin vid styrelsesammanträde den 20 september 1905 hade anmält förhoppningen att museet skulle kunna öppnas för allmänheten vid midsommartiden 1907.

I min dagbok står antecknat om invigningsmiddagen på Högloftet: "Omkring 130 personer. Sophus Müller och Jens Thiis. Studentsång. Oscar Montelius och Bernhard Salin i gullstol runt salen."

Ännu flera år framåt var jag yngste tjänsteman och kom med stigande tacksamhet till insikt om den stora förmånen att ha som tonåring fått träda i museets tjänst och börja min verksamhet i en krets av äldre vördade och beundrade kamrater, av vilka ett tjugotal ju arbetat *tillsammans* med Artur Hazelius och präglades av hans inställning till gärningen.

Provtjänstgöringen i museibyggnaden begynte med att lossa allmogesilvermaljor från en utställningsskärm och beskriva dem. En av de kvinnliga på 80-talet anställda amanuenserna muttrade något om, att det var annat det än att "stå på huvudet i packlårar som vi fick börja med". Den både blida och imponerande folkdräkts- och leksakssakkunniga Gerda Cederblom, som senare gav ut praktverken Svenska folklivsbilder samt Pehr Hilleström som kulturskildrare, hade ju själv givit mig silveruppdraget. Med en muntert vänlig blick åt mitt håll replikerade hon: "ja, se ungdomen nu för tiden." En dag kom order att dagen därpå läsa korrektur på P. G. Wistrands Svenska folkdräkter. Denne flitige forskare i allmogens liv och seder hade redan 1875 blivit Artur Hazelius' medarbetare.

Snart kallades jag till Skansen igen. Det stundade till vårfest, och Gunnar Hazelius hade anmodat den norska författarinnan Hulda Garborg, som på ort och ställe lärt sig färingarnas uråldriga kedjedans, att komma till Skansen och inöva en svensk ring. Året förut hade medlemmar av det norska Bondeungdomslaget i Kristiania under fru Garborgs ledning framfört färödans på Skansen och väckt livligt intresse ej minst hos Gunnar Hazelius. Och Hulda Garborg meddelade senare, att Artur Hazelius några månader före sin bortgång börjat underhandla med en norsk ministerfru om möjligheten att få denna dansform framförd i Sverige.

Alfhild Silfverstolpe blev biträdande dansledarinna, och åt mig uppdrogs att vara liksom värdinna för deltagarna. Tidigt en söndagsmorgon ringde telefonen. Det var dr Gunnar: "Kan fröken skriva noter — det brådskar." Jag ilade till Skansen, skrev och hektograferade och skyndade med de knappt torra notbladen över till Gula villan, där övningar pågick.

I september sände dr Gunnar mig på en veckas studiefärd till Gagnef, Leksand och Rättvik för att samla intryck av gamla byggnader samt textilier och allmogedräkter. Visst var jag för ung och oförberedd men kände dock med tacksamhet att en grund för kommande arbetsuppgifter lades av människor och ting, som mötte mig på den färden. Ottilia Adelborg i Gagnef t. ex. med sin spetssamling och hemslöjdshänförelse gjorde ett mäktigt intryck. Av den reskassa på 100 kr jag fått med mig återlämnades vid hemkomsten 25 kr. Med vänlig undran i blicken frågade då dr Gunnar: "Har fröken svält sig *hela* tiden?" Någon slösare hade jag alltså ej varit.

Samma höst höll den norske arkitekten Karl Güettler på med Högloftsbygget intill Bredablicks torn. En dag efter frukosten, som det hette på den tiden och som åts i tornets kafé, tog Gunnar Hazelius oss med för att se på bygget. Det var i november, och medan vi klev omkring på snöiga bjälkar, yttrade han med eftertryck: "Kom ihåg att Högloftet skall *impregneras* med folkvisedans och folkdans, och i vår skall det invigas med just sådant i programmet." Den tilltänkta invigningen kom dock ej till stånd. Visserligen öppnades Högloftet i mars 1905 för allmänheten. Men

redan den 26 februari hade dr Gunnar avlidit efter nåra dagars sjukdom. Dock har hans uttalade önskan gått i uppfyllelse så tillvida att Svenska Folkdansens Vänner, som stiftades av Artur Hazelius 1893, på Högloftet alltjämt samlas till sina talrikt besökta Lekstugor. Och Folkvisedanslaget i Stockholm har där sjungit sig igenom över trehundra sammankomster.

Här är inte tillfälle att ingå på dr Gunnars museala gärning, som nyligen skildrats av Ernst-Folke Lindberg: Gunnar Hazelius och Nordiska museets installationsfråga, Stockholm 1957. Men det må få utsägas, att bitter kändes saknaden efter denne noble humanist, som stupade på sin post under bördan av att försöka i möjligaste mån fullfölja sin faders vilja och gärning. Själv var jag ju för ung och nykommen för att få del av eller kunna överskåda de problem som måste bemästras, men intuitivt anade jag, att här utkämpades en tragisk kamp.

Till vårfesten 1905, som stod under ledning av dåvarande intendenten Gustaf Upmark, anmodades jag att samla föregående års folkvisedansare, som åter framträdde på sommarteatern. På hösten bildades i anslutning härtill Folkvisedanslaget i Stockholm, vilken förening alltså vuxit upp ur Nordiska museet. Den medverkade sedan vid flera vårfester i Oktorpsgården. En vår hade vi glädjen att fem kvällar i följd se Bernhard Salin med maka bland åhörarna. I denna kringbyggda hallandsgård firade Svenska Folkdansens Vänner under många vårar sina glädjespridande dansgillen, och i den omgivningen kom både danser och folkdräkter i hög grad till sin rätt.

Så kom vi till den 7 juni detta händelserika år. I kassan behövdes det hjälp efter gårdagens talrikt besökta nationaldag och sista vårfestdag. Jag satt och räknade enkronor i ett bleckskrin. Dörren öppnades och styresmannen Bernhard Salin steg över tröskeln. Vad hade hänt? Hans uppsyn var djupt allvarlig. "Norge har brutit med Sverige" sade han, och allting stannade av för en stund, som kändes skälvande historisk. En känsla som också gjorde sig gällande den 1 november, då Sveriges "rena" och betydligt ljusare blå flagga åter hissades, och "särskilt Skansen

blev skådeplats för en fosterländsk högtid. Oscar Montelius talade, och Nordiska museets styresman hissade den stora sidenduken."

Min första kontakt med Skansens julmarknad var, när Gunnar Hazelius 1904 räckte fram en pappbit och bad mig med blå- och rödkrita rita en liten skylt för dalhästarna i ett av de trenne stånd, som då bildade Skansens andra julmarknad i ordningen. Några år framåt hade jag sedan denna marknad om hand. Ordern lydde att försöka hitta på något nytt inslag varje år men för övrigt vara försiktig, så att ej ekonomisk förlust riskerades. Temperaturen kunde ju pendla mellan snöblandat regn och —16°, och låg besökssiffra kunde riskeras. Ett år lyckades jag spåra upp en torggumma vid Kornhamnstorg med egen s. k. torgbalja, en kubbstol med lock i sitsen, vilken uppvärmdes med fyrfat. Hon sålde gipskyrkor, var glad och talför och blev föremål för stort intresse. En annan jul kom tanken på möjligheten att ha dans kring julgran på dansbanan vid Bollnässtugan. "Ja gärna", svarade den barnkäre Bernhard Salin, "bara den kan stå stadigt, så att den inte faller omkull och skadar något av barnen". Elektrisk belysning erbjöds även, men första gången lyckades det med vaxstapel, som lyste så vackert i snöskymningen. Snart svängde tre ringar omkring innanför varandra med deltagare i alla åldrar.

Längre och mera invecklade förberedelser krävde Skansens vårfester, som verkligen kunde sägas utgöra en kulturhistoria i miniatyr. Visserligen har denna friluftsföreteelse på en del håll ägnats ett mer eller midre överseende löje. Men den som några år varit anförtrodd det s. k. ledarskapet härvidlag kan inte se annat, än att dessa "dagar" dock fyllde en viss uppgift. Stockholm var betydligt mindre då, och Skansenbesökarna mera begränsade både till kynne, stånd och antal. Och i synnerhet så länge den Hazeliusska traditionen, både beträffande medverkande och anordningar, dröjde kvar, präglades dessa fester av en vänlig entusiasm, som spred trevnad och lockade till återbesök. Kanske någon ännu minns Medevi brunn och Söråker samt glada samkväm i Laxbrostugan hos Hélène och Sally Edlund samt Ivar Arpi. Gurli Linder skrev kvicka brev för Postkontoret med anspelning på stavningsreformen, Apoteket bjöd på märkliga recept och dekokter, och konstnärsfolk i Spåstugan gladde med fyndiga och rikt skiftande

framtidsutsikter. När den uppskattade och uppfinningsrike medverkaren tandläkare Arvid Ling t. ex. för en stund lämnade sitt fyndiga och roande vaxkabinett och promenerade på marknaden, var man nyfiken på vad denne skämtare skulle hitta på. Kanske bugade han sig chevalereskt fram till någon äldre dam i paletå och kapotthatt, titulerade henne "fru domprostinnan", hörde sig för om kandidatens studier och unga mamsells utvecklade talanger samt tackade för gårdagens delikata supé.

Som en tidsbild kan nämnas att året 1907 måste jag rycka in som "förkläde" i egenskap av tjänsteman. Modern till de i konststånd medverkande fröknarna Tirén hade insjuknat, och konvenansen förbjöd att de lämnades ensamma.

"Jag tycker om att placera människor efter deras visade utpräglade anlag", sade Bernhard Salin en dag. Och under 1908 kom jag småningom ned till museibyggnaden för att syssla med Folklivsarkivet. Det var sällsamt att uppleva Bernhard Salins och Edvard Hammarstedts pionjärentusiasm så att säga, inför detta arkivmaterial, som sedan 1905 varit "föremål för vittgående excerpering och fördelning enligt ett av Hammarstedt utarbetat lättfattligt system, så vitt möjligt fristående från rent vetenskapliga teorier". De detaljerade katalogkort som till att börja med hänvisade ej endast till fack och landskap utan även till vederbörligt blads nummer kunde ju ej fullföljas, när materialets snabba tillväxt genom många goda meddelare alldeles överflyglade den tekniken. Men själva uppslagsordet gav ju alltjämt forskningsimpulser. Bernhard Salin hörde sig ofta för om nyinkommet material, och Edvard Hammarstedt kom titt och tätt över för egna forskningar. Efterhand blev det forskarbesök utifrån, och mycken arbetsglädje gav det att "duka fram" ur det rika förrådet i enlighet med vederbörandes önskan. En dag kunde jag rapportera, att en finsk forskare inför de detaljerat välordnade arkivalierna spontant utbrustit: "i det här arkivet behöver man inte gråna." Då log Hammarstedt sitt allra blidaste leende, ett sådant som kom till synes, när han med tanke på sin kära Lidingötäppa inbjöd: "kom ut när det 'sippnar till' ". I samband med arkivarbetet kom jag ju ofta i kontakt med den energiska

och skickliga forskaren i fältet Louise Hagberg, som sedermera blev hedersdoktor. Hon var friluftsmänniska och skydde vid sina forskningsfärder ej ens vinterns strapatser i oländig terräng.

Ett märkesår för svensk folkkunskap blev 1908. Första mötet med denna rubrik samlades i museets dåvarande föreläsningssal i källarvåningen den 24 augusti kl. 10 f.m. Bernhard Salin yttrade därvid att "sedan nu Nordiska museets samlingar åter voro tillgängliga för allmänheten och detta museum jämte Statens Historiska Museum innehöll studiematerial för hela Sveriges utvecklingshistoria, vore det på tiden att vänner av svensk folkkunskap samlades för att diskutera frågor av gemensamt intresse". Edvard Hammarstedt redogjorde för tidigare folklivsforskning och påpekade "ensidigheten hos de begge strömningar — den litteraturhistoriska och den filosofiska — som under senare årtionden herskat på folklivsforskningens område. Folklivet måste tagas såsom en enhet, som såväl den allmänna som den inhemska forskningen ville lära känna för att utrannsaka dess biologiska utveckling genom tiderna." — Vida perspektiv gav detta intressanta möte. Man vill gärna i detta sammanhang nämna allmogelåtarnas märklige och alltför tidigt bortgångne insamlare Nils Andersson. Han påpekade vallåtarna som källan till vårt folks musik, av vilka ca 5 000 olika melodier finnas i vårt land. När jag nynnade ett par strofer för honom av en visa som i flera generationer gått som vaggvisa i släkten, betecknade han den omedelbart som en typisk 1600-tals skämtvisa.

En förmiddag kom museets första skrivmaskin till min arbetsplats jämte ett litet häfte anvisningar samt manuskriptet till ett kort brev, som skulle vara färdigt kl. 3. Det var spännande att orientera sig i denna nyhet, men färdig blev skrivelsen. Under några år skrevs förslaget till museets stat ut på maskin i styresmannens rum; det skulle hållas konfidentiellt fram till avgörandet. En dag medan detta pågick kom professor O. Byström in för att tala med styresmannen, som var på rond i museet. Professorn såg tveksamt på maskinen och frågade försynt: "törs man gå över golvet?". Samme man skrev till Artur Hazelius med anledning av ett tidningsmeddelande om en blivande kyrka på Skansen: "Tack af hela mitt hjerta, darrande af fröjd. Hvad skall

jag säga? Måtte Gud förläna mig nåd att upplefva den dag, då barnen i kyrkan på Skansen sjunga: 'Förfäras ej du lilla hop', och jag får säga dem: Äfven för detta goda hafva vi att tacka den gode doktorn." Detta uttalande är säkerligen ett typiskt uttryck för den stämning som följde och omslöt Artur Hazelius' gärning.

I april 1908 fick museet besök av engelska kungaparet. Från kolonngången kunde man iakttaga hur majestätet med rätt trött ansiktsuttryck lyssnade på vägledande ord. Men helt plötsligt fick ansiktet liv, och ett förtjust utrop hördes: "Look, Mother!" I leksaksavdelningen hade påvisats den lilla galavagn av tenn, där den unga drottning Victoria sitter med lätt framåtböjt huvud, litet som en lillfingernagel.

På Skansen hade samma år uppförandet på nedre Solliden av teknologkaféet Petissan från Drottninggatan avslutats. Därnere medverkade vid 1911 års vårfest de tidigare innehavarinnorna fröknarna Lovisa och Augusta Dahlgren-Åkerman. Det blev glada återseendets och minnenas dagar, då ett par generationers professorer och teknologer mötte upp och undfägnades med traditionella smörblad och "landgångar". De bägge spänstiga åldringarna kom resande från sitt hem i Trosa. Rum ordnades för dem i staden, och varje dag hämtades de och kördes tillbaka på kvällen i Skansens droska. Den yngre, då nära åttioårig, dansade på avsluningsfesten baklängespolska "på femöring" med övermarskalken. Många år senare flyttades ju Petissan upp till Skansens stadskvarter, där Artur Hazelius' födelsehus från Surbrunnsgatan i Stockholm också uppfördes 1926.

Museibyggnaden och Skansen bildade för mig genom åren liksom en dubbelvävnad med rikt skiftande mönster. Genom att fortfarande biträda vid julmarknads- och vårfesttider samt till mitten av tjugotalet vikariera en månad varje sommar vid Skansens expedition blev samhörigheten med de bägge kamratkretsarna allt fastare och mera givande. I expeditionslokalerna i Röda Längan kunde det sommartid gå livligt till. I samband med programmens utformning var det besök av spelmän och landsmålare, ringleksbarn och folkdansare. Och därtill förfrå-

gande allmänhet både personligen och i telefonen. En dag kunde det genom ena dörren komma in den gråtande änkan efter en av djurvårdarna, medan man i andra dörren måste hejda en glad spelman som ville berätta om sin framgång hos lyssnarskaran. Tidigt en morgon stod där en originell mungigespelman, som kommit några dagar för tidigt, så att sängplats o. d. ej var tillreds. "Ja, si jag tänkte som så att ho ordnar det nog." Sedan skänkte han en egenhändigt förfärdigad pennkniv för orsakat besvär. Man blev god vän med Konradsson, som hade hand om det stora affischförrådet, med Ellman, som svarade för skyltar och snabbt hittade reserv för en förkommen dylik, med trädgårdsmästare Svensson, som på gamla dagar kunde förete en mäktig samling knappar. Ute på de fina Skansenvägarna sågs dess mästare, den monumentale stenarbetarförmannen Aron Andersson, som med sin speciella glimt i ögat berättade om Artur Hazelius, "som var så snäll och bra. Man kunde aldrig neka honom något, vi kom så bra överens så. Så fick man en klapp på axeln, när han gick runt och tittade på arbetena."

Med Nils Keyland, som svarade för ringlekar och folkdanser, landsmålare och spelmän, blev det samarbete, bl. a. genom bestämmelsen, att jag under hans semester skulle svara för dessa programpunkter. Denne geniale man var en god och hjälpsam kamrat. Kungliga biblioteket hade vid något tillfälle anhållit om att vårt folklivsarkiv och bibliotek skulle för framtiden ta hand om Luciaförfrågningarna, som började växa i antal. Det ringde en dag att nu kommer om en stund någon som önskar en Luciavisa. Ett blad med en sådan från Dalsland fanns till hands men försvann på oförklarligt sätt bland sorteringstravarna. Pr telefon till Skansen klagade jag min nöd hos Nils Keyland. "Sjung den då", svarade han. Jag sjöng, och han tecknade upp, och inom halvtimmen hade jag visan i handen. "Hans sinne var vaket för möjligheter, som andra aldrig kommer att tänka på" skriver hans vän och studiekamrat C. V. Bromander i en minnesruna. Utan varken verktyg eller material kunde han framställa ett hantverk så levande, att man t. ex. kände becktråden tränga in i fingrar och handflata, när han spontant slog sig ned och lekte

skomakare. Genom kontakt med Artur Hazelius blev han redan 1898 skaffare till Nordiska museet. Finngården och Älvrosgården på Skansen står som ett slags monument över hans forskningsresor. I museets arkiv är han förevigad genom värdefulla uppteckningar och unikt minutiösa detaljteckningar.

Bland Skansenkamrater träder fram i relief den mångsidigt begåvade Sigrid Millrath, som var Artur Hazelius' högra hand och sedan gifte sig med zoologiske intendenten Alarik Behm. Han visade påtagligt sitt goda handlag med djuren genom att då och då inne på expeditionen framföra ett och annat vilt i begränsad frihet.

Skansens Stormor har Anna Rudbeck kallats både inom och utanför institutionen. Att följa henne en sommaraftonsvandring kring Skansen illustrerade detta epitet. Varsamt och vänligt överblickade hon programmets detaljer, uppmuntrade och hjälpte tillrätta och möttes överallt av glada och välkomnande blickar. Kanske hände det att Skansens berömda spelmanstrio kom emot oss på väg till dansbanan i spetsen för folkdansare eller ringleksbarn. Nyckelharpospelaren Jonas Skoglund och fiolspelarna Hedblom och Ekström klämde då i litet extra med stråkarna. Varmt intresse ägnade Anna Rudbeck även åt de traditionella arbetsaftnar för kullorna som under flera år hölls varje vecka under vintern. Ingeborg Petrelli och Elsa Enquist gjorde i detta sammanhang en uppskattad insats med undervisning i knyppling.

Det var hög kvalitet på gästande spelmän och landsmålare. En sommar hördes Kellnatrion från Skåne med sina träskofioler, vilkas spröda ton och sällsamma struktur väckte stort intresse. Samtidigt var Rosa Arbman (mor Dårdi) där och berättade, och en afton tog hon sig för att fyndigt och målande framställa de svenska landskapskaraktärerna. Ida Gawell-Blumenthal (Delsbostintan) hann medverka under nära ett halvsekel. Och när man såg människorna strömma ut ur Bollnässtugan efter en brasstund där inne, anades av ansiktsuttrycken vilken välsignad själavård hon utövade. Att räkna upp ens en liten grupp av alla ypperliga spelmän är omöjligt. Men nog vill man gärna nämna den värmländske riksspelmannen Dan Danielsson, som kom år efter år, och vilken i all sin ryktbarhet ej tvekade att ila till med sin stråke

vid någon dansövning för en festdetalj, där det fattades musik. Och så tänker man på Jödde i Göljaryd, som var Artur Hazelius' vän och stod på stenen vid Bollnässtugan och sjöng: "Jag är en liten lelja." Sibbe Malmberg (Nergårdslasse) efterträdde honom och blev ju liksom ett med Skansen: sjöng, berättade och brandvaktsropade ända upp i nittioårsåldern.

År 1912 sände Nordiska museets nämnd ut ett upprop över hela landet genom tidningspressen. Det gällde insamling av brev och arkivalier i och för en minnesteckning över Artur Hazelius till museets 50-årsdag 1923. Åt mig uppdrogs att ta hand om inkommande material jämsides med fortsatt inordnande av återstående äldre brev i numrerade namnkapslar. En dag fann jag ett konvolut "oviktiga". Det lades åt sidan, men på natten vaknade jag plötsligt och tänkte: oviktiga — ur vilken synpunkt? Gick tidigare än vanligt till museet, bläddrade och förstod snart, att det var ur *föremålssynpunkt* breven lagts åt sidan. Tog ett par stickprov och fann det förunderliga brevet från Viktor Rydberg 1888, vilket publicerades i Fataburen 1915.

Nils Lithberg var konstnär. Detta drag framlyste även i föreläsningar — han blev ju den förste innehavaren av Hallwylska professuren — i impulsiva kamratsamtal, och icke minst när han med sången Gamle Valu förflyttade en tillbaka till förhistorisk tid.

Genom Nils Lithberg kom den mångkunnige, receptive och verkställande Ernst Klein till museet. Det var sällsamt att få skåda en skymt av hans arbetsmetod. Han kom t. ex. in i biblioteket, begärde fram en trave böcker, lutade huvudet i ena handen och bläddrade till synes förstrött en stund. När man trodde att nu hade han kommit i gång, reste han sig upp och sade: "tack, nu är jag färdig." I de lyckade framställningarna av Tobie Comedia och Thisbe i museets hall framför Gustav Vasastoden hade Ernst Klein stor verkställande del. Betydande sakkunnighet ägde han i bl. a. danshistoriskt avseende. En god och trofast kamrat var han, och när han på sin sista sjukbädd måste överlämna avslutningen av ett uppdrag, gjorde han det med en vänlig klarhet, som oförgätlig dröjer i minnet.

Ett femtiotal kataloglappar, omspännande allt upptänkligt mellan bärnsten och Odinskult, bär Sune Ambrosianis namn i museets bibliotek. Denne originelle hedersman kunde genom sina säregna tonfall nästan skrämma slag på ovetande nykomlingar för att sedan helt vinna dem, sedan de fått klart för sig hans väsens egenart och förstod att tillgodogöra sig hans generösa vetenskapliga meddelelseglädje.

En händelse som för en dag kallade mig upp till Skansens expedition var Bondetåget 1914. Den 7 februari besöktes museet av omkring 9 000 bönder. Nästa dag fick man skyffla sand med spadar ut ur museet.

Ganska dramatiskt tedde det sig, när Carl Milles' ursprungliga, alltmer vittrande, Gustav Vasastod av gips en snöfallsmorgon 1921 söndersågad bars ut genom museiporten för att ersättas av ekdelarna från Ätvidaberg till den nya, betydligt föryngrade bilden. En morgon längre fram syntes någonting röra sig på Gustav Vasas knä. Det var Carl Milles' maka som, en liten Bauerprinsessa till skepnaden, stod däruppe och hjälpte till med färgläggningen.

Till ett märkligt historiskt ögonblick möttes Nordiska museet och Kungliga Livrustkammaren den 4 juni 1920. Samtliga tjänstemän voro sammankallade. I närvaro av prins Carl, ordföranden i Nordiska museets nämnd, riksarkivarien, t. f. riksantikvarien m.fl. bröts inseglet på en stor förpackning, och Rudolf Cederström lyfte upp Gustaf II Adolfs kyller från slaget vid Lützen. Det var Österrikiska statens tack till Sverige för hjälp i den av kriget framkallade nöden. "De har skänkt oss det dyrbaraste de ägde", sade Rudolf Cederström.

En allvarsam fara hotade museet den augustinatt 1921, då Galärvarvet fattade eld. Himlen färgades så röd, att jag i mitt hem i Vasastaden undrade, om det rent av brann i kvarteret. Det ringde från museet att jag måste hålla mig beredd att skynda dit, om arkivalier och böcker måste förflyttas. På grund av semester voro flera tjänstemän bortresta. Vinden vände sig emellertid, faran avvärjdes, men man ryste vid tanken på hur det kunde ha tett sig om rutor sprängts och vattnet måst släppas på i de fram-

dragna slangarna. Ögonvittnen berättade, att brandflagor stora som handflator regnat ned över museet.

Den 1 januari 1926 fick jag efterträda den efter 40 tjänsteår pensionerade Visen Lewin i museets bibliotek. Hon, som redan 1885 blev Artur Hazelius' personliga sekreterare och arbetade i både arkiv och bibliotek med en hängivenhet, som hon själv berättat om i Fataburen. Som jag tidigare semestervikarierat i biblioteket och haft min arkivarbetsplats på dess balkongvåning, hade redan förunnats mig många års gott, manande och utvecklande kamratskap med denna förebildliga representant för Artur Hazelius' medarbetarstab, vilken så präglades av trohet mot goda grundsatser.

När styresmannen Gustaf Upmark — den silversakkunnige gentlemannen — en höstdag 1928 jordfästes i Seglora kyrka, anade man att seklets tre första decennier bildade ett kapitel för sig i Nordiska museets historia, för vilket nu sattes punkt.

Den 1 januari 1929 tillträdde en ny styresman, och institutionen gick nya och omvandlande tider till mötes.

Vid den gröna kullen med den vackra trädomsusade bautasten, under vilken Artur Hazelius vilar mitt i sitt friluftsverk, inom det betydelsefulla område han lyckades förvärva en knapp månad före sin bortgång — där dröjer man gärna. Tanken går till ett par karakteristiska orderlappar av den typ, som Hazelius brukade skicka till sina tjänstemän. Den ena till P. G. Wistrand: "Sjudande arbete. Gack och gör sammaledes." En annan till "mina snälla amanuenser", som manas att om de någon gång blir tvungna att svara nej till en besökare då göra det så vänligt, "att den *nästan* tycker sig ha fått ja".

Och så besinnar man A. T. Gellerstedts ord på den lilla blekblå brevlapp, som återfanns fastklämd på ett brevskåps innervägg. Brevet är daterat i Artur Hazelius' sista levnadsmånad: "Store vän, det går dig väl, du det fjärde budets märkvärdige förkunnare."

STATSMINISTER DUES RESESCHATULL

av Edward Hamilton och Jan Brunius

SCHATULLETS ÄGARE

Den förste ägaren till det reseschatull, som här göres till föremål för en närmare beskrivning, var excellensen Frederik Gottschalk Haxthausen Due. Han föddes den 14 april 1796 i Trondhjem, där hans far var redare och befraktare. Som 13-åring antogs Due som kadett vid artilleriskolan i Köpenhamn och som nyutexaminerad underlöjtnant deltog han i 1814 års fälttåg. Efter Sveriges och Norges förening 1815 blev han på grund av sitt belevade sätt och sin skicklighet i franska anställd som adjutant hos den då 16-årige prins Oscar, sedermera Oscar I (1799—1859), vilken han sedermera kom att stå mycket nära. Due fick även i högsta grad åtnjuta Karl XIV Johans (1763—1844) vänskap och bevågenhet.

Nu gick det raskt undan för Due. 1818 blev han löjtnant och året därpå kapten i armén samtidigt som han blev riddare av Svärdsorden. 1822 finner vi honom som major, rikshärold samt riddare av Nordstjärneorden, året efter som statssekreterare och chef för den norska statsrådsavdelningens kansli i Stockholm samt medlem av Kungl. Konvoj-Kommissariatet. Den ställning som Due hade uppnått endast 27 år gammal gav honom stort inflytande, då statssekreteraren på grund av sina färdigheter i franska fick föredra alla norska ärenden för konungen i enrum utan konstitutionellt ansvar. Snabbt avgjorde därefter konungen ärendena i statsrådet, där Due fick vara tolk på grund av de flesta statsrådens bristande kunskaper i franska. Till den unge hovmannens heder är det dock omvittnat, att han aldrig missbrukade sin inflytelserika ställning.

1828 ingick Due giftermål med statsrådet Valentin Sibberns 16-åriga dotter Alethe från Vernekloster, en egendom nära staden Moss.

Mellan 1832 och 1841 fungerade han som överceremonimästare vid Kungl. Maj:ts Orden i Norge. Kommendör av Nordstjärneorden blev han 1832, och sju år senare fick han generallöjtnants rang. 1841 blev Due norsk statsminister i Stockholm, en utnämning som hälsades med stort bifall av den samtida demokratiska pressen i Norge, vilken konstaterade, att Due var den första borgerliga statsministern efter 1814. Trots att Due icke hade den för detta viktiga ämbete gängse utbildningen, uppträdde han med sådan takt och klokhet att han vann både konungens och folkets förtroende. Dessa hans egenskaper kom mången gång väl till pass när det gällde att mildra Karl XIV Johans temperamentsfulla yttranden i statsrådet, då Due bidrog till att, som ett norskt eftermäle säger, "glatte skarpe kanter".

1844 fick Due storkorset av Nordstjärneorden, och tre år senare utnämndes han till serafimerriddare. Hans vapen beskrives sålunda: "Skjoldet tverdelt nedad venstre, i det øvre røde felt en femtakket stjerne, i det nedre blaa en flyvende due". Egendomligt nog antog Due icke något valspråk. Det är dock möjligt att han vid något tillfälle lekt med tanken att komplettera sin serafimersköld därmed, ty i hans schatull förvaras några exlibris, som återger hans serafimervapen, och på ett av dessa kan man i bläck läsa devisen "Nil Conscire Sibi", eller "Att icke veta med sig något orätt".

En säkert välbehövlig rekreation fick Due, då han vintern 1855—56 begav sig utomlands med fru, dotter och kammarjungfru, vilket verifieras av ett i schatullet förvarat kabinettspass av ansenliga dimensioner (27 × 40 cm) om åtta sidor, där han "anmält sig vilja resa till Preussiska, Österrikiska och andra Tyska Stater, Belgien, Holland, Frankrike, Italien och Schweitz". Många passkontrollstämplar i olika färger pryder passet och visar färdvägen. Under denna resa liksom under andra kom reseschatullet säkert till god användning.

Ministerkrisen i Norge 1858 medförde bl. a. att Due begärde och fick sitt avsked som norsk minister i Stockholm. För för-

tjänstfull statsmannagärning fick han storkorset av den 1847 instiftade St. Olafsorden samtidigt som han blev utnämnd till envoyé extraordinaire och ministre plenipotentiaire i Wien och ett år senare även i München. Under Wien-vistelsen, som varade ända till 1871, förde han ett gästfritt hus varvid han med särskild glädje öppnade sina dörrar för resenärer från Skandinavien.

Den höga ställning som Due innehade medförde helt naturligt betydande representationsplikter, då det enligt dåtidens sedvänjor i stor utsträckning gavs middagar, baler, musikaliska soiréer och "hölls salong", förutom att det varje torsdag under säsongen var mottagning. Härvid kommer särskilt Dues långvariga vistelse i Stockholm i åtanke, då Frederik och Alethe Due bebodde Norska ministerhotellet, som låg på den tomt där Arbetsgivareföreningens hus på Blasieholmen nu ligger. Deras hem här blev en samlingsplats för det yppersta av vad Stockholm under denna tid kunde uppvisa av börd och "talanger". Bland de senare må nämnas Erik Gustaf Geijer (1801—1878), Jenny Lind (1820—1887) samt Adolf Lindblad (1801—1878). Bekantskapen mellan den musikaliskt begåvade Alethe Due och Jenny Lind utvecklade sig till en varm vänskap. Genom sin fina takt, sitt älskvärda väsen och sin stora skönhet förvärvade värdinnan de mest vidsträckta sympatier, och man förstår väl de vackra nekrologer, som skrevs vid hennes frånfälle 1887. Hon fick uppleva Karl XIII, Karl XIV Johan, Oscar I, Karl XV och Oscar II. Att den representativa och intagande fru Due tidigt knöts till hovtjänst är ganska naturligt. De fyra sistnämndas hov tillhörde hon först i egenskap av "statsfrue" 1840, senare som "overhofmesterinde" 1873 varom flera kungliga presenter bära vittne.

Efter en 60-årig statsmannatjänst fick excellensen Due sitt avsked 1871, varefter han slutligt bosatte sig i Kristiania (Oslo), där han avled den 16 oktober 1873. Till sonen, dåvarande kaptenen Wilhelm Due (1829—1918), som då var chef för "H. M. Konungens norske Garde" [1] i Stockholm, avlät Oscar II följande telegram: "Med dyb medfølelse modtager jeg efterretningen om

---

[1] Förlagt till Storgatan 23 i samma byggnad, som nu användes av Östermalms polisstation.

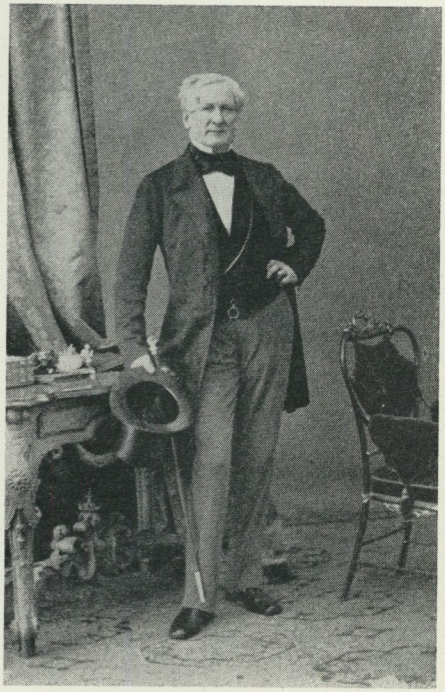

Statsminister Frederik Due (1796—1873). Fotografien är tagen i Wien någon gång 1864—1870.

Deres kjære, gamle faders død, der har været min bedstefaders, faders og hele min slegts tro tjener og ven! Guds fred over hans sjæl og hans trøst over efterladte. Drotningholm 16 octbr. 1873. Oscar."

Som arvegods kom schatullet så småningom till sonen Wilhelm Due för att vid hans död 1918 genom testamentariskt förordnande överlämnas till hans systerdotter grevinnan A. S. Hamilton, f. Peyron, min mor, som i sin tur redan 1920 överlämnade detsamma till mig.

Förutom att tjäna sitt ursprungliga ändamål kom schatullet under årens lopp även att bli en "relikgömma" för souvenirer, vilka man pietetsfullt samlade. Ett, man kan säga dominerande, inslag utgöres av hårlockar av anhöriga eller bemärkta personer, vilka man enligt tidens sed bevarade som minnen av en eller annan anledning. I en av schatullets många lönnlådor hittar man

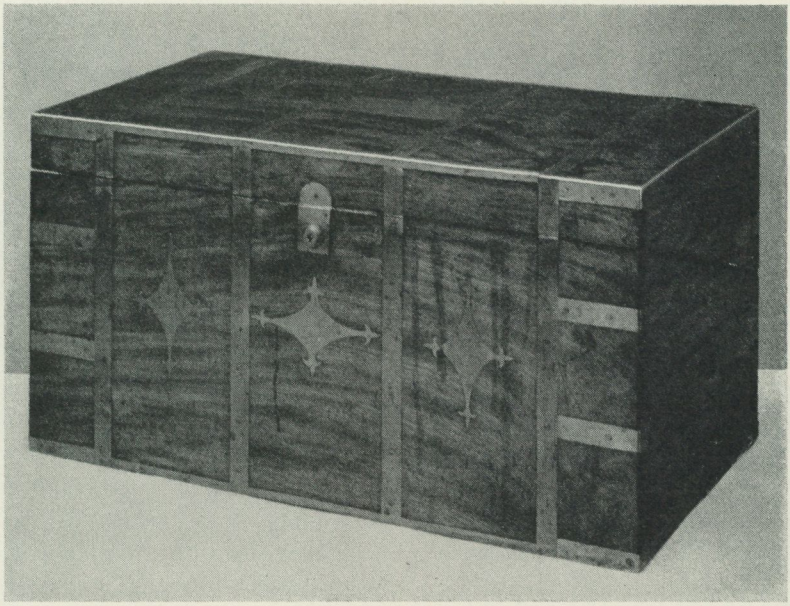

Frederik Dues reseschatull gör ett gediget och en smula tungt intryck med sin enkla, släta form och sina skarpa, mässingsbeslagna kanter.

t. ex. ett litet prydligt "paket" med påskrift "Haarlock af H.K.H. Kronprinds J. F. Oscar faaet af H.K.H. d. 13 april 1823". Av Karl XIV Johan har Due vid tre olika tillfällen fått hårlockar, nämligen 1830, 1832 samt 1841, alla i små paket av liknande slag. Dessa "gåvor" har väl knappast varit föremål för någon högtidlig överlämning, utan snarast har det väl tillgått så, att sedan den tillkallade perukmakaren utfört sitt värv, så har den närvarande uppvaktningen, med tillstånd får man förmoda, tagit vara på en lock av Högst Densammes hår. Det finnes dock belägg på att dylika souvenirer överlämnats under mera värdiga former. I sin "Biographie" noterar landshövdingen i Hallands län greve A. P. Lewenhaupt: "1845. Benådad af Hans Maj:t Konung Oscar d. I. med en Ring med Högst salig Konung Carl d. XIV Namnchiffer innehållande en lock af den Store Konungens hår."

Bland mera familjebetonade minnen må nämnas två små paket med påskrift "Den kära Pappas hår och blommor den 16. Oct 1873" respektive "Blommor tagna vid den älskade Pappas kista den 21. Oct 1873". Här är det svärdottern Amelie Due, f. Peyron, som tillvaratagit dessa minnen. Man samlade på allt, t. o. m. en så pass obetydlig sak som en fingertuta blev ett dyrbart minne. På ett litet kuvert kan man läsa "Fingerhatte som Kong Carl tog af sig och for att forbinde min Finger". Det syftar på Karl XV, som hjälpte sin skadade adjutant, löjtnant Wilhelm Due. Om Wilhelm och Amelie Dues silverbröllop 1892 får man en påminnelse genom en avlång röd ask, där en utomordentligt vackert arbetad myrtengren i silver ligger på en rosa bädd av bomull. Silversmeden är P. A. Lie, Prindsgade No 15, Christiania. Affären existerar fortfarande men nu under adress Akersgade No 16, Oslo. De under 1800-talets första hälft så populära hårarbetena är givetvis representerade i form av ringar och en mycket vackert arbetad brosch på en smäcker ställning av guld. Stämplarna är otydliga men kan vara Gustaf Folckers från 1830-talet. Ett både praktiskt och elegant föremål är ett litet etui av imiterat brunt läder med Frederik Dues initialer i silverpärlor på ljusgrön pärlbotten. En svagt vågad guldbård utgör inramning. Genom att öppna ena sidan kan man fälla ut ett litet vaxljus, och under en plånförsedd klaff finnes plats för "strykstickor". Påskriften "Souvenir af Bertha Fleming 1845" ger vid handen att givarinnan måste vara kabinettskammarherre J. Cl. Flemings dotter (1831—1848). Familjerna Due och Fleming, båda knutna till hovet, har säkerligen umgåtts flitigt, och vid något tillfälle har kanske den unga 14-åriga Bertha uppvaktat "Oncle Frederik" med denna dåtida "ficklampa", som han tydligen fann så användbar, att den skulle ha sin plats i hans inventiösa reseschatull.

Givetvis finnes flera föremål av souvenirkaraktär, men de här beskrivna torde vara tillfyllest för att ge en bild av schatullet även som "relikgömma". Dock, som avslutning må nämnas ett litet paket med påskrift "Et Stykke af Hans Majts Kong Carl Johans Kroningsmantel vid Kroningen i Trondheim d 7 Sept 1818". En röd tygbit av silkessammet förråder att Frederik Due, som i egenskap av adjutant hos tronföljaren deltagit i krönings-

högtidligheterna i Trondhjem, passat på tillfället att tillägna sig ett för honom säkert dyrbart minne, men tyvärr och märkligt nog föreligger här en mystifikation. Då det ju ur museal synpunkt vore värdefullt att kunna redovisa det lilla tygprovet, överlämnades detsamma till Kungl. Livrustkammaren för bestämning. Undersökningen gav emellertid vid handen, att den Dueska tygbiten inte var av samma slags tyg, som ingår i 1818 års kröningsmantel, vilken f. ö. tidigare burits både av Adolf Fredrik och Gustaf III för att efter ändring för sista gången bäras av Karl XIV Johan. Ej heller har den lilla tygbiten enligt Kungl. Husgerådskammaren kunnat härledas till någon mantel av senare datum. Huru det förhåller sig med tygprovets proveniens är väl nu omöjligt att klarlägga och är naturligtvis inte heller av någon större betydelse, men att Due medvetet skulle ha givit en souvenir falsk ursprungsbeteckning har man ingen anledning att förmoda. Något slag av förväxling har tydligen ägt rum.

E. H.

SCHATULLET OCH DESS INNEHÅLL

Det Dueska reseschatullet har formen av en kraftig, slät låda, tillverkad i mahognyfaner på blindträ av mahogny och med kanter, hörn och sidor skyddade av infällda lister och beslag av mässing. Fyra av beslagen löper som sammanhållande band över framsidan, locket och baksidan, medan andra har fått en mer tydligt dekorativ utformning. På vardera kortsidan finns dubbla mässingshandtag, dels hörande till ett par draglådor, dels avsedda som bärhandtag. När de inte är i bruk ligger de helt infällda i schatullets kortsidor och stör på så sätt inte det intryck av slät, massiv låda som schatullet förmedlar.

Måtten på schatullet är: längd 61 cm, bredd och höjd 31 cm. Med sitt nuvarande innehåll väger det något mer än 34 kg.

Det karakteristiska i schatullets konstruktion är det sneda locket, som utfällt bildar nederdelen av en pulpet med sluttande skiva, klädd med grönt ylletyg och överst utrustad med fack för pennor, bläckhorn och sanddosa. Låset till schatullet är tillverkat i enlighet med en konstruktion av den engelske mekanikern

Joseph Bramah (1749—1814), eljest känd som vattenklosettens uppfinnare.

Under pulpetens sluttande skiva finns det två rymliga fack, det övre låsbart och försett med lösa insatslådor samt ett antal finurligt dolda lönnfack. För att göra schatullet lättare tillgängligt har tillverkaren låtit nederdelen av det ganska djupa schatullet upptas av två skjutlådor — den övre smalare och kortare — utdragbara från var sin av schatullets kortsidor. Förklaringen till lådornas olika format visar sig vara, att det utrymme som man sparat in genom att göra den övre lådan mindre har utnyttjats för några av lönnfacken.

Den typ som det Dueska reseschatullet företräder är inte ovanlig. I Nordiska museets samlingar finns inte mindre än tio stycken av detta eller närbesläktat slag, det troligen äldsta från 1700-talets slut, signerat av hovschatullmakaren Johan Christian Linning (mästare 1779, död 1801). De variationer som kan förekomma gäller i allmänhet material, storlek och inredning, medan i ett fall uppbyggnaden är något avvikande från den vanliga. Ett av stockholmsmästaren Fredrik August Eckstein (mästare 1794, död 1814) signerat schatull har nämligen överst ett vanligt lock som man först måste slå upp innan pulpetdelen kan fällas ut.

Tack vare bestämda ägaruppgifter för några av de osignerade skrivschatullen kan hela denna grupp hänföras till 1700-talets slut och 1800-talets förra hälft — under alla omständigheter kan skrivschatullen knappast tänkas ha vare sig tillverkats eller ens brukats mer än något årtionde efter 1800-talets mitt, då ju själva resandet vid denna tid kom att i grund förändras av järnvägarna. Av mer kända ägare till museets skrivschatull märks bl. a. professorn och skalden C. W. Böttiger (1807—1878) och den danske prästen och författaren N. F. S. Grundtvig (1783—1872), som skall ha begagnat sitt schatull under en Englandsresa år 1843. Av något avvikande utseende är ett svartlackerat schatull med beslagen av vitmetall i stället för den i regel brukade mässingen, vilket ursprungligen skall ha ägts av häradshövdingen i Vetlanda, Nils Ludvig Ramberg (1819—1872).

Ett stort engelskt skrivschatull i museets ägo kan tänkas ge en antydan om i vilket land man bör söka förebilderna för denna

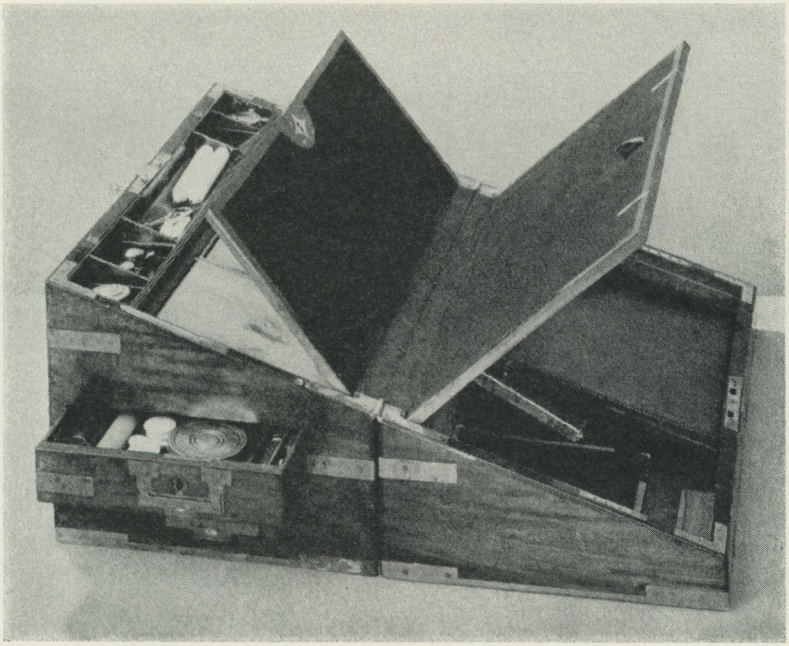

Schatullet utfällt. Under de två lock som tillsammans bildar skrivytan skymtar en del av de insatslådor, etuier och fodral, i vilka schatullets inventarier är förvarade. I den utdragna sidolådan syns några av toalettsakerna.

typ av skrivschatull. Även det schatull som har antagits vara det äldsta i samlingen pekar åt samma håll, då dess mästare, Johan Christian Linning, hade utbildats bl. a. i London, där han en tid även innehade en verkstad tillsammans med sin halvbroder Christian Fürloh. Emellertid lämnar de vanliga mönsterböckerna oss i sticket när det gäller att få bevis för schatullens härkomst. Uppenbarligen har man i allmänhet betraktat schatull som alltför enkla och obetydliga föremål för att tagas med bland mönsterritningarna för möbler. Varken hos Chippendale eller Hepplewhite förekommer något, medan det i Thomas Sheratons "The Cabinet-Makers and Upholsterers Drawing-Book" (3:e uppl. London 1802) verkligen finns ett förslag till ett reseschatull för

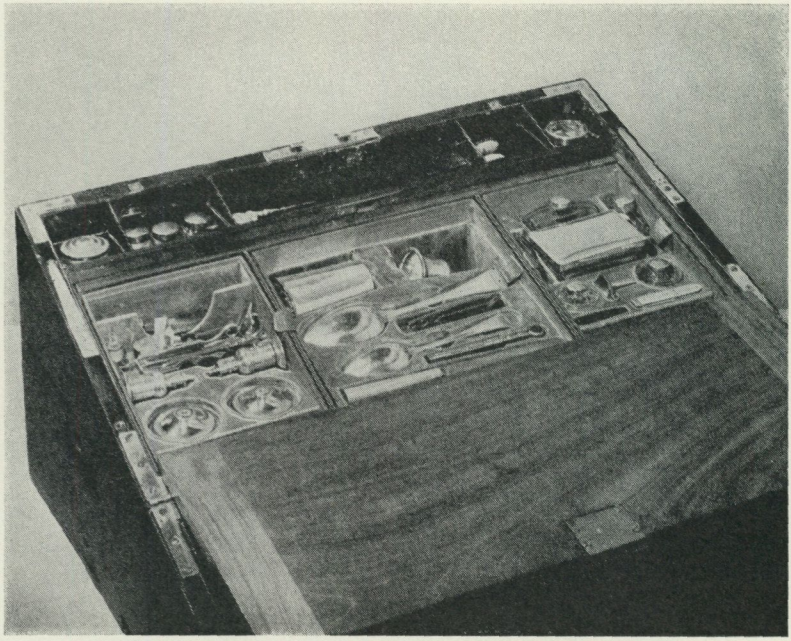

Det övre pulpetfacket är inrett med tre lösa snedlådor innehållande belysningsattiralj, matsilver och toalettsaker. Högst upp syns facken för skrivmaterialet, bl. a. pennor, bläckhorn, sanddosa och penntorkare.

en dam, "intended to accomodate her in her travels with conveniences for writing, dressing, and working". Uppbyggnaden hos detta är emellertid en helt annan än hos de här behandlade miniatyrpulpeterna. Formen är det konventionella skrinets; skrivmöjligheterna är tillgodosedda genom en draglåda med plats för bläckhorn, pennor och sanddosa och med en skrivskiva, som när skrivlådan är utdragen kan stödas mot schatullets framkant. Huvudparten av schatullets utrymmen är vidare avsedd att innehålla toalettföremål — "powder, pomatum, scent-bottles, rings &c" — och även sysaker, bl. a. en liten vinda för spets, "a roller for the purpose of fixing and winding up lace as it is worked". Schatullets feminint eleganta karaktär är således starkt framhävd.

Nordiska museets engelska schatull är signerat av N. Middleton

i London, tyvärr inte upptagen i tillgängliga uppslagsverk över Londonsnickare, varför det är omöjligt att få en exakt datering av schatullet — gissningsvis tillhör det 1800-talets förra del. Middleton var inte endast schatullmakare. Enligt det tryckta adresskortet tillverkade han, förutom "Writing & Dressing Desks & all kinds of Portable Cases for Travelling", även pennor, anteckningsböcker, färgkritor och kopieringsapparater, det senare exemplifierat i museets schatull, vars skjutlåda innehåller just en dylik anordning för duplicering av skrivelser. I storlek är f. ö. det engelska schatullet det som kommer närmast det Dueska. Några detaljer antyder även den nära släktskapen dem emellan. Sålunda är placeringen av lönnlådorna — innanför bakstycket i det övre pulpetfacket — direkt överensstämmande hos de båda schatullen, likaså belysningsanordningen med skruvhål i pulpetens övre kant för ett par lösa ljuspipor. Ett rutnät av diagonalt spända band på undersidan av det nedre pulpetlocket, avsett som hållare för brev, teckningar och souvenirer, är en lustig och praktisk detalj, som ävenledes återfinnes hos båda.

Formatet är annars det som ytligt sett skiljer det Dueska skrivschatullet från de övriga av denna typ. Det är avsevärt större och även mer innehållsrikt, inte endast vad beträffar föremålens antal utan även i fråga om inventariernas art. Av fackinredning och i undantagsfall bevarade föremål i skrivschatullen i Nordiska museets ägo framgår att dessa har innehållit i stort sett endast skrivmaterial. Excellensen Dues schatull rymmer däremot en rik uppsättning toalettföremål, matbestick, verktyg och instrument, spel, rökdon m. m., och det kan därför betraktas som en hybrid mellan det vanliga skrivschatullet och de olika slag av reseschatull, som innehållande toalettsaker och en mängd andra som oumbärliga betraktade småting kunde ingå i en resandes bagage.

En jämförelse med inventarierna i det ovanligt kompletta reseschatull, som har tillhört kaptenen vid Södermanlands regemente, kammarherre Johan Creutz (1792—1834), ger också vid handen att det Dueska schatullet på intet sätt står detta representativa reseskrin efter vad gäller innehållets rikedom och elegans. Tvärtom är de behov som det Creutzka schatullet kan tänkas tillfredsställa i långt högre grad möjliga att tillgodose med hjälp

av innehållet i excellensen Dues skrivschatull, som dessutom antyder en rad märkvärdiga intressen hos ägaren — en utsökt verktygsuppsättning för finsnickeri och en samling fiskredskap, för att nämna några exempel, får väl anses snarare representera några av ägarens specialintressen än fylla några praktiska behov under resorna.

Schatullet är som nämnts till sin typ ett skrivschatull, och även om det innehåller en rik samling föremål från olika användningsområden bildar skrivsakerna dock en mycket framträdande grupp. I det nedre pulpetfacket finns sålunda ett elegant etui, klätt med grön chagrin och med en stämplad guldbård runt lockets kant. Etuiet är försett med fördjupningar för de olika föremålen — av vilka tyvärr de flesta nu saknas — och har samma klädsel av röd, numera till brunrosa färg bleknad sammet som återfinnes också på andra ställen i schatullet. En mässingslinjal, en blyertspenna och en anteckningsbok med evighetskalender och med tjocka, svartmålade blad för griffelskrift mellan de vanliga anteckningsbladen hör till det av etuiets innehåll som ännu finns kvar. Ett litet munlacksigill med elfenbensskaft och stamp i form av en refflad, förgylld mässingsplatta är det elegantaste föremålet, medan en gåspenneformerare med enkel, funktionell form representerar det praktiska. Det ungefär decimeterlånga ebenholtsinstrumentet tillhör den vanligaste typen av pennformerare, med i ena änden en liten tång för den första tillklippningen av gåspennan och i den andra änden ett utskjutbart knivblad — en pennkniv i ordets regelrätta betydelse — med vilket man skar den längsgående slits på pennspetsen, som även förekommer på vanliga stålpennor. Intill knivbladet finns till slut en liten avbitare, som användes vid tillklippningen av gåspennans spets.

Det mesta av skrivmaterialet återfinnes som sig bör i facken överst på skrivpulpeten. Ett bläckhorn av slipat glas med specialkonstruerad tillslutningsanordning från Horsley & Cooper i London har som pendant en sanddosa av glas med huv och ströare av förgylld mässing; den innehåller i stället för sand ett gult metallpulver, som säkerligen hälldes tillbaka i dosan efter an-

vändningen — strösaren har i mitten en fördjupning för att underlätta denna procedur.

Egendomligt nog saknas gåspennor — de som från början tillhört schatullet har väl förbrukats och sedan blivit bortkastade — men för den skull fattas det inte skrivverktyg: en griffel i silverhållare, en bläckpenna med emaljmålat porslinsskaft och med mässingshållare för stålpenna, en blyertsstiftpenna med benskaft, för att nämna några. Till den sistnämnda pennan hör en pappask med blyertsstift, ett säkerligen tidigt exempel på emballage av skrivmaterial — dessutom i ett mycket raffinerat utförande: blyertsstiften förvaras nämligen i små fina glasrör — ett i varje rör — som sitter prydligt uppradade i asken, vilken har en tryckt etikett "S. MORDAN & CO'S LEADS". Av engelsk härkomst är också en raderkniv från M. Mayers & Son och ett stift för borttagning av bläckfläckar tillverkat av Perry & Co.

Elegant form kännetecknar en penntorkare med Dues monogram; den består av två skinnklädda torkdynor, sammanhållna av en böjd stålfjäder och på utsidan klädda med fint rött skinn. Till de mer anmärkningsvärda skrivtillbehören kan även räknas ett resebläckhorn av svartlackerad plåt. Det är ett drygt decimeterlångt rör, något vidare i den ände där bläckbehållaren finns och med plats för en skrivpenna i den smalare delen; motsvarigheter till denna form av bläckhorn förekommer, men då vanligen i annat material — horn, ben eller dylikt. Med sitt behändiga fickformat skulle resebläckhornet nästan kunna betraktas som reservoarpennans föregångare.

Till försegling av brev användes naturligtvis vanligt lack, och bland det övriga skrivmaterialet återfinns också mycket riktigt en liten svart lackstång. Långt viktigare i detta sammanhang var emellertid munlacket, de små runda färggranna lappar, som, efter att ha fuktats, bekvämt och snabbt kunde anbringas på ett brev som sigill. Bland 1800-talets skrivtillbehör är munlacket mycket vanligt, ofta förvarat i små grant utstyrda dosor och askar. I allmänhet var oblaterna, som munlacket även benämndes, tillverkade av vetemjölsdeg: "Oblater, gemenligen af fint hvetmjöl eller stärkelse och vatten, samt bakas sedan i ett tunnros jern; de till bref uttagas sedan med dertill inrättadt jern; till de röde

inblandas i degen zinober eller mönja, till de gule gummi gutta, till de svarte brännvin och kimrök; fås från Nürnberg, England och flerstädes" (L. N. Synnerbergs Waru-Lexicon, Göteborg 1815). Det munlack som fyller ett av facken i Dues schatull kan emellertid knappast vara tillverkat av sådana ingredienser; dessa oblater är gjorda av ett helt genomskinligt, gelatinliknande ämne, som mycket skiljer sig från munlacket av vanligt slag. Kanske vetedegskakorna hade blivit omoderna; ännu 1870 anges emellertid i Nisbeths Handelslexikon vetemjöl och vatten som det enda råmaterialet för brevoblater.

När man lyfter på locket till det övre pulpetfacket visar sig tre snedlådor, innehållande belysningsredskap, toalettföremål och ätverktyg. Lådorna har samma eleganta inredning med urtag för de olika föremålen och med klädsel av sammet som det stora skrivetuiet i det nedre pulpetfacket hade.

På ett sätt intressantast är toalettgarnityrets smyckeask, en liten slipad glasask med trycklock av silver, som är stämplat år 1832 av Stockholmsguldsmeden Anders Jonas Björkman, vilken även har tillverkat silverhuvarna till fackets fem slipade toalettflaskor i olika format. Glasaskens översida har nämligen gjorts sluttande, tydligen för att asken skall få rum under det lutande locket till snedlådan. Härigenom skulle man kunna fixera den senast möjliga tidpunkten för schatullets tillkomst till år 1832, då silverlocket med sin speciella form blev stämplat. Flera av de daterbara inventarierna i schatullet har emellertid tillverkats långt senare; givetvis skulle silverlocket ha kunnat ändras efteråt för att passa till schatullet, men man kan samtidigt ta för givet, att schatullet under den tid det varit i bruk har kompletterats med åtskilliga ting som ägaren har ansett sig ha användning för. Ett stöd för teorin att schatullet skall ha tillverkats omkring 1830 utgör det förhållandet, att inte något av de föremål som man med säkerhet vet är av senare datum ingår i de specialgjorda facken utan äro placerade i sidoutrymmena med enklare — och senare — inredning.

Förutom de här nämnda föremålen innehåller toalettgarnityret även en liten parfymtratt av silver, tillverkad 1825 i Stockholm av P. A. Sjöberg, en fruktkniv med silverblad och pärlemorskaft

samt en liten skarpslipad lancett, enligt märkningen C. F. P. förfärdigad av instrumentmakaren vid Karolinska institutet C. F. Ponsbach, verksam under 1800-talets första decennier.

Resten av schatullets toalettsaker — av en mer utpräglat maskulin karaktär — återfinner man i den mindre draglådan på schatullets ena kortsida. Silverföremålen här — en rakborste med skaftet även tjänande som etui, en tvålask och en kastrull för rakvattnet — äro alla från 1840-talet, tillverkade av Stockholmsmästarna A. W. Arnessen och J. E. Torsk. Två rakknivar av Sheffieldtillverkning har på sina benskaft dels excellensens initialer F. D., dels inskriptionen "Har tillhört Kong Carl Johan", vittnande om Dues intima och långvariga kontakt med kungahuset, knuten redan 1815 då han bl. a. på grund av sina goda kunskaper i franska språket blev adjutant hos prins Oscar.

Till rakdonen hör även ett cylindriskt raktvålsetui av ben samt en strigel med mahognyskaft och elegant fodral i grönt skinn med stämplad guldbård. En lång slipad glasflaska med glaspropp och silverhuv kan ha innehållit olja till strigeln.

Det tidigare nämnda årtalet 1832 återkommer i ytterlådan på ett originellt sätt. I ett av de innersta facken, vilka inom parentes sagt är klädda med orangefärgat papper i motsats till de yttre som har klädsel av tunt, rött skinn, finns en avlång klädesborste, vars svarta tagelstrån mot en botten av vitt tagel bildar det ominösa årtalet, f. ö. det år då den 36-årige statssekreteraren Due blev utnämnd till ordensceremonimästare vid hans majestäts ordnar i Norge.

Innehållet i "belysningsfacket" utgörs av ett par små silverljusstakar och en ljussax av silver, tillverkade av A. J. Björkman i Stockholm 1832, ett stort, vackert polerat eldstål samt diverse tillbehör till stakarna. Dessa består helt enkelt av en rund fot och en avskruvbar ljuspipa, som när schatullet är öppet kan fästas vid skrivpulpetens överkant. De båda ljuspiporna kan också användas tillsammans med en ledad mässingsarm och en tillhörande ståndare, som skruvas fast på pulpetens vänstra sidokant; på så sätt kan man få en ställbar ljuskälla, som när de tillhörande gröna solfjädersskärmarna är i bruk sprider ett milt och behagligt ljussken över pulpetens gröna skrivyta. Ett annat tillbehör är en

automatisk ljussläckare, vars böjda, gaffelliknande utlösningsarm stöder mot ljuset och träder i funktion när detta har brunnit ned till en viss punkt.

Matsilverfacket har plats för två svängda bägare, av vilka emellertid den ena saknas. Där har även en silverringklocka sin plats, tillverkad 1883 av A. J. Björkman, som hör till de silversmeder som Due har begagnat sig av ganska flitigt. Inuti den kvarvarande bägaren förvaras i en lös insats en äggkopp, den yngsta medlemmen i matsilverfamiljen med 1844 som tillkomstår; mästare är C. G. Snack i Stockholm. Det övriga — även bägaren — är förfärdigat av den tidigare omtalade P. A. Sjöberg mellan åren 1827 och 1832 och utgöres av matkniv, matgaffel och matsked samt dessert- och teskedar. Med undantag för matkniven, som har ett slätt åttkantigt skaft, är ätverktygen utförda i den gammalfranska modellen, som trots sitt namn troligen är en svensk nyskapelse — visserligen efter franska mönster — av Pehr Zethelius på 1790-talet, och som var utomordentligt populär under hela 1800-talet och ännu längre. Det är betecknande att schatullets matbestick inte är alldeles enhetligt. Redan på 1700-talet hade man gjort bestick med samma dekor på kniv, gaffel och sked, men det tjocka, gjutna knivskaftet skilde sig från skedarnas och gafflarnas platta skaft i så hög grad att man ännu in på 1800-talet föredrog att låta kniven få en — ofta enkel och neutral — utformning, som skilde sig från gaffelns och skedens rikare dekor. — I skarpaste kontrast mot det prydligt glänsande matsilvret står en kraftig hopfällbar kniv-gaffel, signerad av den ovannämnda Ponsbach och med all säkerhet avsedd som förskärare och stekgaffel. — Till början av en måltid hör den praktiska korkskruven, medan tandpetaren i silverhylsa säkerligen har kommit till användning först på ett avsevärt senare stadium.

Om man lyfter upp de tre snedlådorna ur det stora pulpetfacket, kan man komma åt några av schatullets lönnlådor. Bakstycket i facket kan — om man känner till knepet — nämligen lösgöras, varvid fyra små skjutlådor under pulpetens pennfack blottas. Mekanismen som håller bakstycket är tilltalande fyndigt konstruerad: man vrider om nyckeln till schatullets huvudlås och trycker därefter med en pryl ned en liten stålstång inuti själva

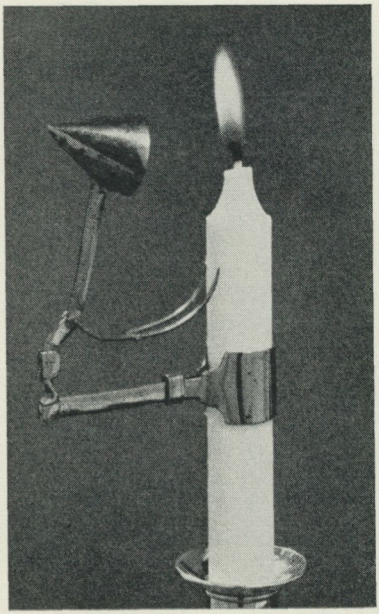

Den självutlösande ljussläckaren representerar en av sidorna hos schatullets föremål, den praktiska, som oftast uttrycker sin egenart med en enkel, saklig form.

låset, varvid bakstycket lösgörs och kastas fram av en kraftig stålfjäder. Av de fyra lönnlådorna innehåller en souvenirer, en annan små enkla men mycket prydligt svarvade schackpjäser i björk, den tredje spelmarker av ben i vitt, rött, blått och svart, och den fjärde en uppsättning akvarellfärger. Akvarellådan är försedd med en etikett med fabrikörens namn, L. C. Hasselgren i Stockholm. Om denne vet man att han 1806 — vid 26 års ålder — öppnade en butik för bl. a. ritfärger, vilken efter hans död 1848 övertogs av sonen Ludvig och 1884 övergick i en annan familjs ägo. Överst i lådan ligger en palett av matt glas, och därunder finns det i bottenfacket och i en lös insats plats för penslarna och för 24 olika färger, var och en försedd med en tryckt etikett; bland välkända namn som cinnober, umbra, indigo och ockra finner man också numera bortglömda beteckningar som ryssgelb, Columbinerlack, schifferhvitt och königsgelb. Många av de bevarade färgkakorna är tydligen de ursprungliga, med eleganta reliefdekorer framställande Pallas Athena och ett

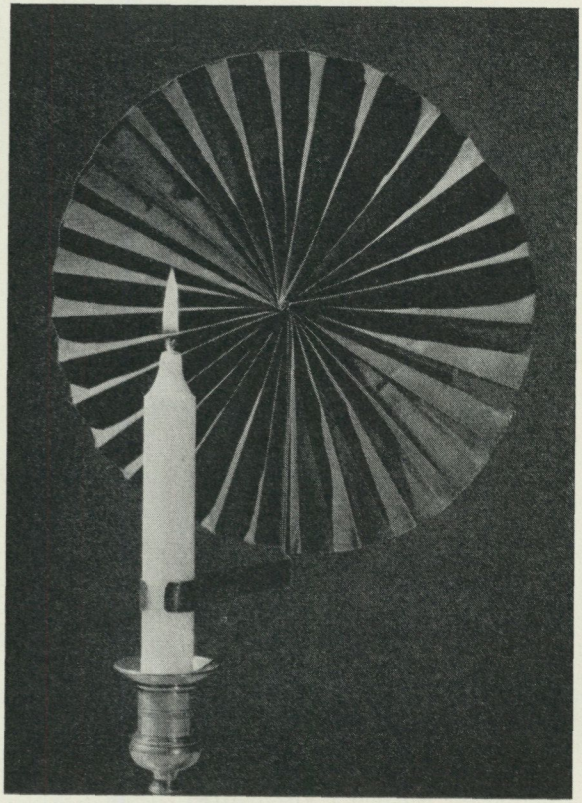

Solfjädersformade ljusskärmar av grönt veckat siden ingår i belysningsattiraljen.

svenskt-norskt alliansvapen, det senare ett motiv som visserligen bör ha passat Due förträffligt men som tydligen har använts allmänt av Hasselgren, då det även förekommer i ett annat bevarat exemplar av dennes färglådor. En prisuppgift på Hasselgrens färglådor från år 1847 finns i en katalog från utställningen av "Svenska Slöjdprodukter" i Stockholm: "Ludv. Hasselgren, Malmskillnadsgatan 40 samt St. Nygatan 6. Större ritfärglåda med 24 färgstycken, kostar 8 R:dr. Mindre ritfärglåda med 24 färgstycken, kostar 4 R:dr 16 sk."

Sedan man väl har kommit åt de här nämnda lönnlådorna är det relativt lätt att fortsätta in till ytterligare några av schatullets

hemliga utrymmen. Till höger i facket är bottnen lös och döljer två insatser med samma eleganta sammetsklädsel som i de tre snedlådorna med silver. Den undre insatsen innehåller ett ritbestick med passare, dragstift, gradskiva, vinkelhake och linjal av mässing; den senare är försedd med en s. k. transversalskala — med vilken man kan mäta med en noggrannhet av en tiondedels millimeter — och dessutom märkt med Kungl. Lantmäteri Contoirets initialer "K L C" samt bokstäverna "J. H.", syftande på instrumentmakaren J. Hofgren, som från 1700-talets slut till omkring 1840 var verksam där och troligen kan betraktas som tillverkare av hela besticket.

I den övre insatsen finner man bl. a. en kompass, ett förstoringsglas och ett eldstål i form av en dosa med plats för fnöske och flinta; såväl undersidan som locket är dekorerade med guldetsningar av det slag som är vanligt på eldstålen från 1700-talets slut till mitten av 1800-talet. En fyrledad tumstock med mässingscharner är indelad i fyra olika slag av tum, svenska verktum, engelska och rhenländska tum samt parisertum; den är signerad Z. R. 1830, vilket förmodligen avser en engelsman vid namn Z. Real.

Det mest anmärkningsvärda är förekomsten av ett litet enkelmikroskop med två extraobjektiv. För den naturvetenskapliga forskningen — inte minst den botaniska och entomologiska — hade förstoringsglaset och senare mikroskopet kommit att spela en stor roll. Redan omkring 1600 hade det sammansatta mikroskopet, med ett system av två eller flera linser, blivit uppfunnet av holländarna Hans och Zacharias Jansen, men svårigheter att fullkomna uppfinningen — problemet att få det sammansatta mikroskopet akromatiskt löstes först under 1800-talet — gjorde att man för exempelvis botaniska undersökningar kunde vara bättre betjänt av ett enkelmikroskop, dvs. ett starkt förstoringsglas, som tillsammans med en reflexspegel och en objekthållare var fästat vid ett vertikalt stativ. Ett av Linné använt mikroskop (Linnémuseet), tillverkat troligen mellan 1735 och 1738 av instrumentmakaren J. Cuff i London, är av detta slag, och ännu så sent som 1849 gjorde O. P. Hamberg i Stockholm ett enkelmikroskop av Cufftyp för botanikern K. F. Thedenius. — Tyvärr

saknas stativet till Dues mikroskop, varför man inte kan säga om det varit utrustat med någon belysningsspegel. I sitt nuvarande skick ser instrumentet därför synnerligen anspråkslöst ut med en liten, starkt kupig lins fästad på en mässingsarm och därunder en skruvpincett som objekthållare. Anledningen till att Due har utrustat sitt reseschatull också med ett mikroskop är olyckligtvis okänd — något speciellt intresse för blommor eller insekter är inte omvittnat.

Innanför facket med ritbestick och instrument finns ytterligare ett lönnrum, vilket man kan öppna genom att trycka på en bestämd punkt på en av fackets väggar. Man finner där två draglådor innehållande några minnen från Frederik Dues frånfälle 1873.

Det mest heterogena innehållet av alla schatullets utrymmen har otvivelaktigt den större av de båda utvändiga draglådorna. Inventarierna här hör till de mest olika användningsområden, men de har dock det gemensamt att de i likhet med det mesta i det Dueska schatullet äger en kvalitet och ofta en utsökthet, som gör att schatullet intar en absolut särställning bland det som bevarats av detta slag.

Ytterst i lådan finner man schatullets lilla arsenal, för vilken den tidigare omtalade inredningen med klädsel av en gång djupröd sammet har kommit till användning. Det är två endast 17 cm långa resepistoler med flintlåsmekanism, signerade av den franske mästaren G. Deuilleres i Liège (känd omkr. 1750) och försedd med en elegant graverad rokokoornering. Till pistolerna har i schatullet fogats en komplett uppsättning tillbehör: ett kruthorn av koppar med en mässingshuv som även kan tjäna som krutmått, en kultång att gjuta kulor i, ett universalverktyg med avbitartång och korkskruvslik krats, ett separat krutmått och en liten ask för blykulorna, vilken på nytt har blivit fylld tack vare den nuvarande ägarens lust att utröna hur de gamla verktygen har fungerat.

Ovanför pistolfacket förvaras i en likaledes sammetsklädd insats en samling rökdon, som — om schatullets eleganta fackinredning har kommit till redan på 1830-talet — hör till det mer svårförklarliga. Förutom en plåtask med eldon — stål, flinta

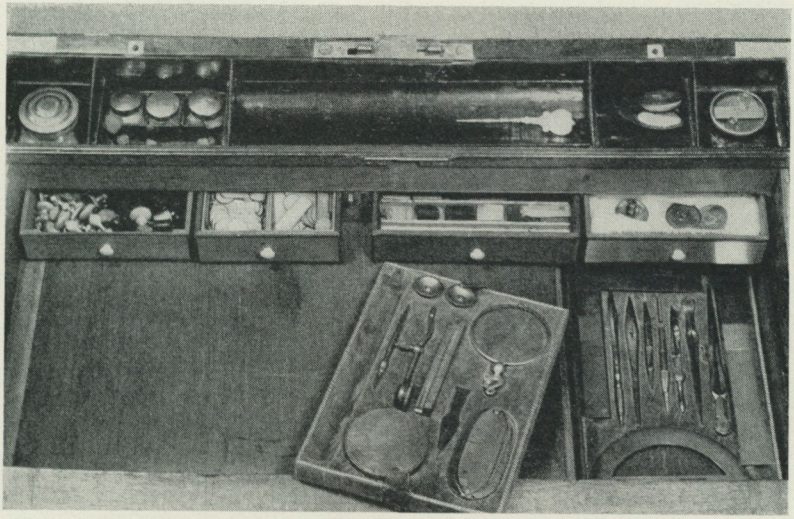

De fyra lönnlådorna under pennfacken innehåller dels souvenirer, dels "nyttosaker" — schackpjäser, spelmarker och akvarellfärger. I de två sammetsklädda insatserna framför lådorna förvaras ett ritbestick och en samling instrument, bl. a. ett enkelmikroskop med två knappliknande extraobjektiv (t. v.).

och fnöske — ett cigarrfodral av mässingsplåt med en målad figurscen, "The chiltered peasants", samt en svarvad snusdosa av trä, på ovansidan dekorerad med en målning efter den holländske landskaps- och djurmålaren Berchem (1620—1683), finner man nämligen en liten hållare av silver som otvivelaktigt är avsedd för cigarretter. Nu var cigarretter sannerligen inte vanliga i Europa förrän mot slutet av Frederik Dues liv (han avled som nämnts 1873). Ursprungligen en orientalisk form av rökverk spred sig cigarretterna först under 1800-talets senare hälft till Europa och Amerika, och ännu så sent som 1871 omnämnas de i Hugo Nisbeths handelslexikon mer som ett kuriosum: "Utom de vanliga, förfärdigas cigarrer äfven i åtskilliga andra former, t. ex. små lätta dam-cigarrer, pappers-cigarrer, efter mönster af spanska cigaretas, hvilka bestå af mycket fin, skuren tobak, inlindad i tunnt hvitt papper." Huruvida Due verkligen själv — och så tidigt som på 1830-talet — kan ha rökt cigarretter är ovisst. I

vilket fall som helst förefaller det som om de två cigarrettrullningsapparater som förvaras i ett intilliggande fack vore av betydligt senare datum. — Till tobaksutensilierna hör även en stor slipad glasflaska för piptobak, som för att tobaken skall behålla sin fuktighet är mycket omsorgsfullt tillsluten, ytterst med en skruvhatt av tenn och därunder med en kraftig kork; till dess tennskoning passar en gängad nyckel, som förvaras i en särskild hållare i ett hörn av facket — ett mycket betecknande exempel på den ordning som i varje detalj präglar schatullets inredning.

I en mahognylåda med skjutlock — i facket intill pistolerna — förvaras fiskedonen, två prydligt upplindade metrevar med sänke och flöte, ett litet papperspaket med reservsänken och 2 brev med metkrokar försedda med sentafs. Redan tidigare har ifrågasatts huruvida excellensen Due, om det nu är han som har låtit fiskedonen ingå i utrustningen, verkligen har ansett att dessa skulle komma att ha en praktisk betydelse för försörjningen under resan — hur dålig kost gästgivargårdarna än kan ha bjudit. Om förekomsten av fiskredskapen tycks antyda en passion för aborrmete hos schatullets ägare, finns det i denna "blandade" låda en grupp föremål som pekar på också andra hobbyintressen. Innerst i lådan förvaras nämligen en uppsättning verktyg av närmast miniatyrartat slag, som knappast kan ha spelat rollen av reparationssats för exempelvis resvagnen utan endast har räckt till för de finaste snickeriarbeten. Stommen i verktygsuppsättningen utgöres av en endast 22 cm lång borrsväng och ett litet mässingsbeslaget trähandtag, till vilka hör ett mycket välförsett fodral — av grönt skinn med rosa sidenfoder — innehållande håljärn, filar, borrar, knivblad, spikutdragare, sågblad, prylar och en endast 45 mm lång hammare. Detta utomordentliga lilla verktygsbestick kompletteras av ett skruvstycke av stål med ett elegant profilerat skaft, en lövsåg, en dubbel krumcirkel och en järntving. Särskild uppmärksamhet är de två återstående föremålen i facket värda: ett vattenpass av mässing signerat "Rospini Kärntnerstrasse Wien", som kanske har anskaffats under de år — 1858—1871 — då Due var bosatt i Wien i egenskap av envoyé extraordinaire och ministre plenipotentiaire; vidare en fyrledad tumstock med mässingscharner, vilken uppvisar det originella draget att den är

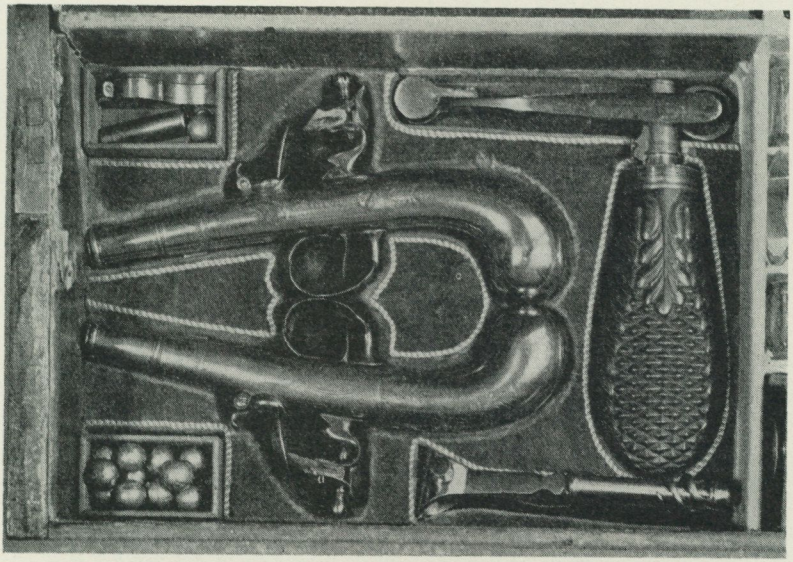

De franska flintlåspistolerna från 1700-talets mitt — endast 17 cm långa — kompletteras av en kultång (överst t. h.), ett kruthorn av koppar och ett universalverktyg med avbitare och krats m. m.

graderad från höger till vänster; anledningen till detta har förmodats vara att det vid mätning med vänster hand — då den högra handen samtidigt har använts att skriva med — skulle vara lättare att handskas med tumstocken om skalan var omkastad. Tumstocken är en engelsk fot lång och har antagits vara tillverkad i England, förmodligen någon gång under tiden 1800—1860.

Långt viktigare ur praktisk synvinkel än den miniatyrartade verktygsuppsättningen är de sysaker, som förvaras i en liten plåtask, klädd med röd chagrin. Syasken har ett mycket anspråkslöst innehåll, men som så ofta när det gäller detta schatull kan man finna exempel på ägarens sinne för kvalitet även i de minsta detaljer. Måttbandet är sålunda av ljusblått siden och kan när det inte används vindas upp i ett pärlemorhölje i tunnform; en påminnelse om unionstiden utgör samtidigt måttsenheterna på bandet, vilket på den ena sidan har den svenska och på den

I en av de yttre draglådorna förvaras rakdonen — strigel i chagrinfodral, kastrull av silver, rakborste, cylindriskt raktvålsetui och två rakknivar av Sheffieldtillverkning, de senare en gåva till Frederik Due från Karl XIV Johan. Klädesborstens svarta tagel bildar årtalet 1832, omkring vilken tid schatullet troligen har tillverkats och till större delen inretts.

andra den danska alnen. Nålarna är däremot av engelsk härkomst; den tryckta etiketten på nåletuiet av papp i chagrinimitation omtalar att det innehåller "a choice of fine Needles for fair hands" och att tillverkare är R. Hemming & Sons. Garn och tråd i olika grovlekar och kulörer finns upplindade på spolar och metallstjärnor. En silverfingerborg, en benpryl med en snidad figur i änden och en ring av blått vax — att användas vid nålpåträdning — kompletterar den lilla samlingen av sysaker.

Den stora sidolådans frågetecken är en klockformig skål av svagt blåskimrande opalglas, vilken något så när passar till en trefot av mässing. Ett litet brunt märke på insidan av skålens kant har givit upphov till gissningen att det är fråga om en oljelampa, och att den bruna fläcken har åstadkommits av lampveken som vilat mot kanten. Andra sidor av "eldens ekonomiska användning" — titeln på en av Nordiska museets forna utställningar — representerar en glödtång av mässing i saxmodell, utfälld 40 cm lång, och en liten enkel handlykta av guldfärgad bleckplåt. Hit kan även räknas en spritlampa med huv och fyrbent ställ av silver, den förstnämnda stämplad av Gustaf Folcker i Stockholm 1832. Stället, bestående av en ring och fyra räfflade ben som kan träs över spritlampans glasbehållare, utgör ett stadigt underlag för exempelvis rakvattenskastrullen i den andra draglådan. Till spritlampan hör kanske också de två små glasflaskorna — för spriten — i ett intilliggande fack, vilkas silverhuvar har tillverkats 1832 av den ofta nämnde Anders Jonas Björkman.

I draglådan finns även schatullets spelkort, förvarade i två röda pappfodral. Varje fodral har dubbla lekar, i det ena emellertid blott de lägsta "hackorna" i varje färg, från tvåan till sexan. Kortens baksidor är dekorerade med enkla upprepningsmönster — slingor och prickar — i rött eller blått. Kungarna och drottningarna har traditionsenligt givits de namn som har använts på spelkort ända från 1400-talets början och in i vårt århundrade: David och Pallas (spader), Charles och Judith (hjärter), Caesar och Rachel (ruter) samt Alexander och Argine (klöver). Tillverkningsstämpeln på de fullständiga lekarnas ess talar om att korten är tryckta vid Lithographiska Aktiebolaget i Norrköping, som från starten 1858 bl. a. hade spelkort som specialitet.

Om spelkorten har sitt intresse som representanter för den masstillverkade "vardagsvaran", så är deras absoluta motsats det andra spelet i schatullet. I det nedre pulpetfacket förvaras nämligen ett kombinerat schack- och brädspel, som med sitt omsorgsfulla hantverksutförande och sin utsökta estetiska effekt är ett nästan fullkomligt prov på det unika konstföremålet. Det hopfällbara spelet är tillverkat av brun saffian med schackbrädans

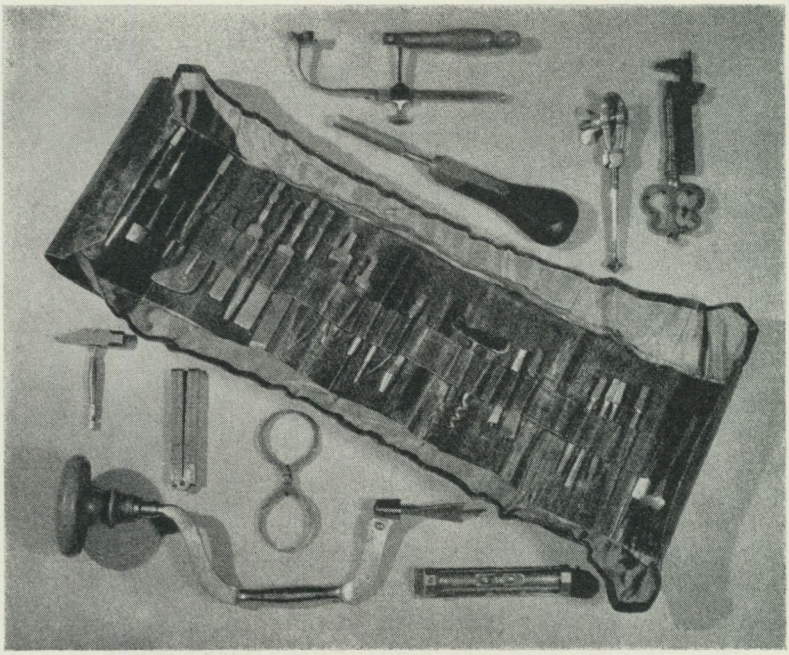

Stommen i schatullets miniatyrartade verktygsuppsättning utgöres av ett inventiöst skinnfodral med tillhörande verktygsskaft och borrsväng, den senare endast 22 cm lång.

rutor och brädspelets flikar markerade med pålagda färger i klarrött, mörkgrönt och citrongult, som tillsammans ger en färgeffekt av ovanlig friskhet. Dekorationen i övrigt inskränker sig till en guldstämplad spetsbård i kanten och fina guldprickade konturer på rutor och flikar. Mästaren till spelet är känd: den till kantbården använda stämpeln har återfunnits i Norstedts stora samling av bokbindarstämplar, varigenom spelbrädet har kunnat bestämmas som ett verk av stockholmsmästaren C. M. Andersson, som etablerade sig 1825 och fem år senare blev utnämnd till hovbokbindare. C. M. Andersson var ansedd som sin tids förnämste bokbindare i Stockholm; spelet tillhör troligen 1830-talet, då han ännu arbetade ensam. Senare fick han hjälp av sin son, och 1892 övertogs firman av P. A. Norstedt.

*

Järnvägarna betydde slutet för ett månghundraårigt och ofta starkt kritiserat skjutssystem med gästgivargårdarna som de resandes nästan enda möjlighet till rekreation. Säkerligen var den komfort, som gästgivarna kunde bjuda, av ett slag som i varje fall de förnämare resenärerna kunde ha anledning att ta del av med relativt blygsam uppskattning. De mest uppenbara fördelarna med det nya kommunikationsmedlet — bekvämligheten och den tidigare oanade hastigheten — kom emellertid att inte enbart betraktas som positiva egenskaper. "Nu deremot flyger man med ångans tillhjelp på jernvägar genom landet. Det är visserligen vida beqvämare, men derigenom lär man mindre att känna landet och folket", skriver 1878 den kände fornforskaren och zoologen Sven Nilsson i skildringen av en resa som han 1816 företog med hästskjuts. Naturligtvis kan Sven Nilsson i ett avseende ha rätt: de ibland sakligt, ibland lyriskt skildrande resebeskrivningarna i vår topografiska litteratur hör inte samman med järnvägstiden.

Ett mindre centralt område av resandet där järnvägarna verkligen åstadkom en förändring till det sämre var emellertid i fråga om bagaget. I varje fall de som tidigare rest i egen vagn hade haft förmånen av ett relativt obegränsat bagageutrymme, men med den nya tidens sätt att färdas följde en obönhörlig inskränkning av den personliga friheten på det området. Det var inte längre möjligt — och kanske inte heller så nödvändigt — att föra med sig en jättelåda på kanske 30—40 kg, innehållande endast diverse högst personliga småsaker. Att detta emellertid dessförinnan hade gått för sig visar tydligt excellensen Frederik Dues märkliga reseschatull, som inte endast från denna allmänna synpunkt kan tjäna som ett lärorikt exempel på en gången tids "resekultur", utan också, genom inventariernas ofta utsökta elegans, antyder något av samma epoks högtstående "föremålskultur".

J. B.

Vid utarbetandet av uppsatsen har i första rummet använts den inventarieförteckning, som 1957 upprättades av schatullets nuvarande ägare, kommendörkapten Edward Hamilton. Denne har för vissa delar av förteckningen begagnat sig av expertutlåtanden från amanuens Kersti Holmquist, Nordiska museet (silver), bokkonstnär Henrik Park, Esselte (schackspelet), styresmannen för Armémuseum Heribert Seitz (pistolerna) och assistent Lennart Way-Matthiesen, Tekniska museet (instrument och verktyg).

FYND OCH FORSKNING I LAPPMARKEN

av Ernst Manker

Kulturforskaren i Nordskandinavien är nog lycklig att ha en relativt nära liggande "ante quem nihil"-gräns för sin forskning: istiden. I själva lappmarken har enligt geologien landisen smält bort först omkring 6 000 år f. Kr., och de kulturfynd som görs här kan sålunda inte vara äldre. Pre- eller interglaciala artefakter är väl tänkbara men torde aldrig ha påträffats. Nordkalottens s. k. komsafynd är visserligen av paleolitisk karaktär och sålunda av långt äldre typ än fynden från lappmarkens inre, men här utmed Nordhavets kust var landet också tidigare isfritt.

Men mycket nog kan ha hänt i vår svenska lappmark sedan det stora istäcket drogs undan. Den någorlunda klara historien sträcker sig här inte ens tusen år tillbaka i tiden. Vad dessförinnan tilldragit sig är höljt i ett dunkel, där myternas gestalter kunnat röra sig ganska fritt. Det har också varit en rymd för allehanda hypoteser och spekulationer — och får väl så förbli länge än.

Vad man emellertid kan ta för givet är att efter den vikande isranden följde ett vegetationsbälte med tjänligt renbete, betande renhjordar och snart nog även jägare och fångstmän. Där det finns ett gott villebråd kommer också jägaren. När isranden låg över Mellansverige, jagades ren i Skåne och Danmark. Och tämligen samtidigt, eller när den stora jökeln undan för undan kalvade i Baltiska issjön och Yoldiahavet, trängde norr därom renar och fångstmän österifrån in mot den skandinaviska halvön, in genom korridoren mellan isen och Nordhavet längst i norr — där Nummedal och andra i sinom tid skulle finna komsa-artefakterna.

Mattias Kuoljok river sin kåta i Padjelanta, Jokkmokk socken, 1954 — sista gången den medfördes i flyttningsrajden.

Med ett sådant resonemang är man redan inne i hypotesernas värld. Men till verkligheten återföres vi med de helt påtagliga fynd som gjorts och görs i lappmarken, fynd som väl inte kunnat dateras alla tusen åren tillbaka i tiden men dock visat sig äga en nog så aktningsvärd och vältalig ålder.

Lappland eller — med vidare gränser — lappmarken är den svenska fornforskningens nyplöjda åker, även om Norrlandsarkeologiens nestor Gustaf Hallström började plöja den för ett halvsekel sedan. Mycket fann Hallström och mycket fann andra; en hel kultur växte fram med en allt rikare fyndmassa, den neolitiska s. k. skiffer- och kvartsitkulturen — hemmahörande inte bara i Nordskandinavien utan utbredd runt hela polarområdet.

Då om icke allt så dock en betydande del av det äldre kultur-

Eldstaden i en utgrävd "stalotomt", en typisk kåtahärd. Svaipa, Arjeplog socken.

godset från lappmarken kan antagas vara lapskt, inleddes för ett tiotal år sedan ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet och landsantikvarierna i de tre nordligaste länen i syfte att intensifiera och på en bredare bas fortsätta de undersökningar som beträffande lapparna sedan länge bedrivits av Nordiska museets lapska avdelning. Arkeologisk och etnologisk expertis gick samman.

Ett givande samarbete har också skett under åren. Detta har varit inriktat på fyra huvuduppgifter: äldre boplatser och speciellt de s. k. stalotomterna, fångstgropsanläggningarna för vildren,

lapparnas gamla kultplatser och de lapska gravarna. Mycket annat har givetvis också fångat fältforskarnas intressen, såsom nomadernas gamla flyttningsleder, äldre byggnadskonstruktioner och artefaktfynd av olika slag, framför allt de i myrarnas dy konserverade förhistoriska skidorna.

"Stalotomterna", som kännetecknas av en låg, rund eller oval jordvall kring ett något nedsänkt golvplan av en kåtas omfång och vanligen är placerade i rad om ett par eller några stycken, har inventerats och undersökts där de mest förekommer, i Arjeplogs och Västerbottens fjälltrakter, varvid i ett par fall antikvarien Gustaf Hallström och statsgeologen Gösta Lundqvist medverkat. Undersökningarna har visat, att den lapska mytens jätte, Stalo — en vandringssägnernas buse, som i det antika Grekland en gång hette Polyfemos —, knappast kan ha huserat på dessa tomter. Sammankopplingen med Stalo är ursprungligen också bara lokalt begränsad till Vilhelmina socken. "Stalotomten" företer i själva verket till dimensioner, ovalitet, härdens beskaffenhet och placering etc. samma tradition som kåtan. Denna överensstämmelse påvisades redan för mer än trettio år sedan av den lapske studenten Torkel Tomasson, och undersökningarna nu har utgjort en bekräftelse; gubben Stalo har definitivt kunnat avhysas från dessa tomter. Samtliga tomtgrupper ligger också uppe i fjälltrakterna, vanligen nära trädgränsen och stundom ute på själva kalfjället — överallt där renen torde ha hållit till. Endast ett avgörande intresse för renen kan ha motiverat en bosättning på dessa platser. Med all sannolikhet härrör dessa tomter från renjägarna före renskötselns tid. Detta antagande styrkes av att vi i flera fall funnit fångstgropssystem nära "stalotomterna".

Fångstgropssystemen för vildren har visat sig vara av en omfattning som ingen anade före dessa speciella efterforskningar. Där man tidigare observerat ett par eller några gropar, har man nu på många håll funnit att dessa ingått i nära nog ändlösa kedjor, sträckande sig kilometer- och milslångt genom markerna. Hittills har uppmätts ett 90-tal system spridda mellan Ishavskusten i norr, ryska gränsen i nordost och Härjedalen i sydväst, mestadels belägna i renarnas höstland. Antalet gropar per system varierar från

Skogslapparnas timmerkåta och stolphärbre är alltmer sällsynta byggnadsrelikter. Lillvarjisträsk, Arvidsjaur socken.

ett fåtal till flera hundratal. Mellan Varanger fjord och Tana älv i Finnmarken mättes 1951 upp ett system om 530 gropar, och senare har ett ännu större system påträffats där. Medarbetare vid dessa uppmätningar har bl. a. varit: i Norge konservator Örnulv Vorren, i Finland geodeten Karl Nickul och fil. dr Hilkka Vilppula och i våra tre nordligaste län landsantikvarierna Hans Beskow, Gunnar Westin och Lennart Björkquist. Vid provtagning för pollenanalytisk datering har också statsgeologen Lundqvist medverkat. Med den vanligen ringa marktillväxten på gropsystemens lokaler, sandhedar och grusåsar, har den pollenanalytiska dateringsmetoden tyvärr visat sig vara föga tillämplig. Bättre synes

På ett gammalt lappviste vid Lommträsket i Arvidsjaur påträffades denna halvt igensvallade blecka i en tallstam med inristade figurer av trolltrumskaraktär jämte initialer och årtalet 1864.

det dock kunna gå på radioaktiv väg. Prov från ett gropsystem i Tärna socken har sålunda daterats på den nyligen startade stationen Radioaktiv Datering, varvid dateringsattesten kom att lyda 840±60 e. Kr. — av stort intresse, då det även på andra grunder kan antagas, att lapparna huvudsakligen levde som jägare och fångstmän fram till denna tid.

Fångstgropssystemens placering i terrängen vittnar ofta om en god jaktstrategisk beräkning. Det har gällt att fånga upp renskockarna där dessa haft sitt årliga stråk, i synnerhet där de kommit höstfeta från sommarlandets beten. Där landet kilas in mellan ett par vattendrag eller mellan vatten och fjällsida, på

Återfunnen och på sin gamla plats upprest seite, av naturen formad gudabild i sten, på fjällheden i Svaipa, Arjeplog socken.

stränderna utmed vadställen, på åsar och terrasser längs myrkanter, utmed raviner, på sandiga hedar i skogslandet och även över hela fjällryggar, kan man finna dessa gropkedjor — överallt dock endast där det ej varit alltför svårt att med tidens primitiva redskap, antagligen träspadar eller renhornsskovlar, åstadkomma en tillräcklig grop. Numera är groparna mer eller mindre ihopsjunkna, men ursprungligen synes de i genomsnitt ha varit 2—3 m långa, 1,5—2 m breda och 1,5 m djupa. Mellan groparna har vanligen uppförts ett primitivt stängsel, ett rishag, som tvingat djuren att söka sig genom de förrädiska öppningarna. Är systemet stort, har det nedlagts ett imponerande arbete, som endast kan ha åstadkommits av ett helt jaktlag. Om dylika jaktlag vittnar också grupperna av de s. k. stalotomterna, och vid det nämnda stora gropsystemet i Finnmarken påträffades en grupp om fjorton tomter. Det kan antagas att dessa jägarlag i allmänhet till storleken mot-

svarat de senare renskötarlagen eller sitorna och att följaktligen sitan är en direkt efterföljare till jaktlaget, sedan man övergått från rovdrift till bevakning, från vildrensjakt i denna stora skala till renskötsel. Undersökningarna har i varje fall visat, att vildrensfångsten en gång utgjort den kanske säkraste grundvalen för människors existens i dessa områden och här överallt bedrivits efter exakt samma princip.

Vildrensgroparna är i allmänhet lätta att skilja från älggroparna, som uppmätts på sina håll i Västerbottens kustland samt i Ångermanland och Jämtland. Dessa är avsevärt större, företer ej den för rengropen karakteristiska ovaliteten och uppträder vanligen i ett mindre antal, där en älgfamilj har sitt mer bestämda stråk. Man har här ej varit inställd på en hel hjord utan på mer enstaka individer. Dock kan även älggroparna på sina håll bilda längre kedjor, som t. ex. ett uppmätt system om ett 80-tal gropar längs en smal grusås i Aspåsskogarna i Jämtland. Dessa gropar verkar yngre och har sannolikt inte grävts av de lapska jägarna. Bevisligen har älggroparna också varit i bruk ännu på 1600-talet. Det förefaller som om man skulle kunna dra en sydgräns för den lapska fångstgropstypen vid sjön Rogen i sydvästra Härjedalen.

År 1908 påträffade den danska målarinnan Emilie Demant (den kända Turi-översättarinnan, sedermera professorskan Hatt) en lapsk offerplats vid inre änden av Bardudalens kanjon. I hennes sällskap var kirunadisponenten Hjalmar Lundbohm och geologen Otto Sjögren, vilka omedelbart lät företa en utgrävning. Kultplatsen, som utmärktes av ett par, tre seitar, var rik på renhorn och ben och gömde även några mynt och andra metallföremål. Vad som då inte tycks ha observerats var en kedja fångstgropar, som sträckte sig från offerplatsen ända ned till Pålnoviken vid Torne träsk och som uppmättes under fältarbetet 1952. Utan tvivel har de äldsta offren gällt god fångst i groparna. Senare hade renskötarna offrat för god renlycka och annat ända fram till 1700-talet — om inte längre —, vilket myntens präglingsår visar.

De lapska kultplatserna har varit en av huvuduppgifterna inte bara under dessa senare forskningar utan under fältarbetet sedan

Öppnad grav i en grusås. Den döde nedbäddad i en akja. Tjatjetievva norr om Tärnasjön, Tärna socken.

långt tillbaka. Hallströms utgrävningar av ett antal offerplatser under detta sekels första decennier gav ett övermåttan rikt fyndmaterial, härom året publicerat i en magistral doktorsavhandling av Inga Serning, intagen i Nordiska museets serie Acta Lapponica. Det senare fältarbetet har väl även omfattat grävningar men framför allt utgjort ett studium av kultplatsernas topografi och den levande traditionen samt omfattat en inventering av allehanda lokaliteter av någon sakral betydelse, såsom heliga berg (Passevare etc.), saivosjöar och andra ställen, där ande- eller gudaväsen gjort sig gällande för de gammaltroende. Under denna inventering har över 500 dylika heliga ställen noterats, ett material

Under det pittoreska fjället Akavarre i Gällivare socken ligger den heliga sjön Läffa-Saiva och vid dess strand en egendomligt eroderad offersten — allt bildande ett sakralt komplex för de förkristna lapparna.

I övre trädregionen under Brantsfjället i Tärna socken ligger en grupp s.k. stalotomter, kännetecknade av en låg ringformig vall av en kåtas dimensioner.

Mellan Varanger fjord och Tana älv i Öst-Finnmarken uppmättes 1951 ett fångstgropssystem om 530 gropar.

Statsgeologen Gösta Lundqvist tar prov för pollenanalys vid ett fångstgropssystem i Tärna socken. Den från en grop i en grusås i kanten av en myr utkastade sanden bildade ett sandskikt, som övervuxits av ett ca 30 cm tjockt torvlager.

På ön Seitesuolo i sjön Råstojaure mitt inne på den vidsträckta kala fjällplatån Råsto i Karesuando socken utgrävdes 1950 en offerplats under antikvarie Gustaf Hallströms medverkan. När yttorven flåddes av, kom ett mäktigt horn- och benlager i dagen.

I ett vilt klipparti vid Rutjebäcken i Tärna socken finns en lapsk gravgrotta med en akjaliknande likkista.

T.h.: *De förkristna lapparna byggde inga tempel åt sina gudar, men vanligen ägnade de dem sin dyrkan där naturen själv talade ett mäktigt språk — som vid Passeuksa, »Heliga dörren», den imponerande valvformiga grottan under Tarrekaise i Jokkmokk socken. Obs. mansfiguren under valvet!*

Hösten 1954 gick den sista kåtarajden genom Sarek, och den egentliga kåtaepoken var slut. Ännu bor ett fåtal familjer tidvis i stationära kåtor, men inga kåtaställningar släpas längre med på flyttningsrajderna.

Samtliga bilder: Foto Ernst Manker.

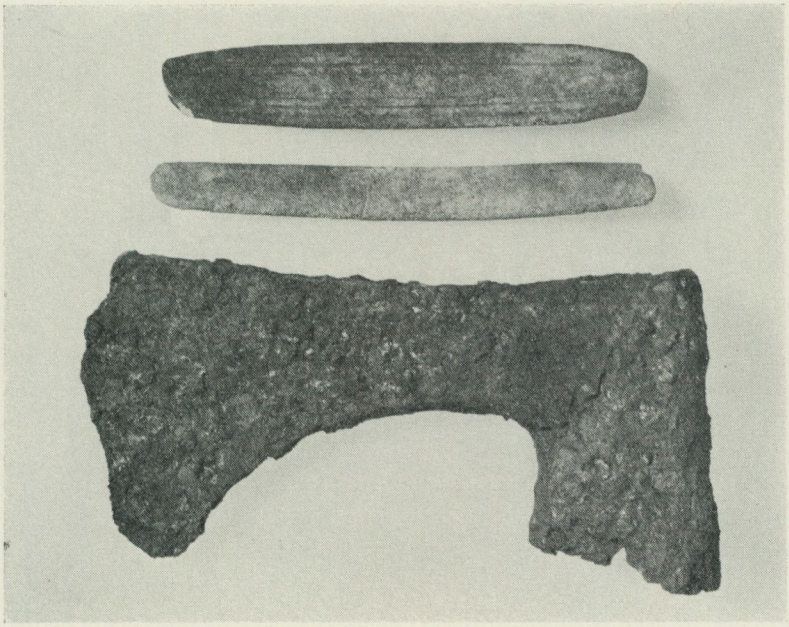

Gravgåvor funna i en klippgrav vid Abelvattnet, Tärna socken. Skälstickor av renben och järnyxa.

som rätt väl belyser överensstämmelsen mellan miljö och föreställningsvärld, mellan den lappländska naturen och förkristen lapsk tro. I form av en monografi går resultatet av kultplatsundersökningarna genom tryckpressarna, när denna lilla redogörelse skrives.

En fyndkategori med relativt sparsam frekvens är de lapska gravarna från äldre tid. I regel utmärkes de icke av några som helst monument. De döda har, klädda i sin kolt och insvepta i skinn eller näver, lagts i en akja eller en primitiv likkista, som stuckits in i någon klipphåla eller grävts ned i en gruskulle. Stundom har de lagts under några lösa hällar, som dock aldrig krönts av imposanta rösen. En liten holme, en "de dödas ö", har mångenstädes varit gravplatsen. På flera håll lever också traditionen om

Vid utgrävning av en brandgrav, en för lappmarken främmande gravtyp, vid Abelvattnet i Tärna socken, hittades en eldslagningssten av välkänd typ, vilken daterade graven till äldre folkvandringstid.

den dödes sista önskan att få vila så, ute i renbetesmarken, att han (eller hon) kan höra vajornas skällor och renkalvarnas läten. Som gravgåvor har noterats bl. a. yxa, kniv och vissa primitiva textilredskap.

Skillnaden mellan de lapska gravarna inne i landet och gravrösena i det bottniska kustlandet — stundom veritabla kullerstenspyramider — är påfallande. Dessa gravar kan inte härröra från samma slags folk. Märkligt är också, att de stora gravrösena inte förekommer inåt landet utan endast på en smal kustremsa, som höjt sig ur Bottenhavet sedan två eller högst tre tusen år. Äldre kan alltså inte dessa fornlämningar vara, medan fynden inne i Lappmarken går ytterligare något eller ett par årtusen tillbaka i tiden.

Att rentjurar under sina parningsstrider fastnat i varandras horn och omkommit är känt. Märkligare är att ett par vajor, renkor, med samma tragiska följd fått sina horn låsta i varandra, vilket ett fynd i Åsele socken härom året visade.

De enda gravar av för lapparna främmande typ som blivit kända inne i Lappmarken är två av viss stensättning utmärkta brandgravar från järnåldern, belägna vid Abelvattnet i Tärna socken. En av dessa utgrävdes 1951, varvid inne i graven påträffades en eldslagningssten som daterade graven till äldre folkvandringstid, 4—500-talet. Abelvattsleden är förvisso ett gammalt färdstråk, och gravarna torde härröra från någon jakt- eller handelsexpedition från norsk sida, varvid ett par man dukat under.

Ett annat fynd som tyder på främlingars inträngande i det inre av Lappmarken har tillvaratagits i en vik av sjön Rackträsk nära Arjeplog, där en fjällbonde, Hugo Flinkfelt, härom året fann ett karakteristiskt vikingatidssmycke, en oval spännebuckla av brons av en från 8—900-talen känd typ. Om denna kommit dit som bytesobjekt eller buren av en sköldmö må vara osagt.

Över huvud taget har det främmande inslaget i fyndmaterialet från Lappmarkens inre varit påfallande sparsamt — bortsett från offerplatsfynden, som vittnar om tidiga handelsförbindelser, den en gång så betydande pälshandeln etc. Och ingenstans är de främmande föremålsfynden förenade med spår av någon fast bosättning. Har främlingar dykt upp, så har det varit på resande fot. Den karakteristiska kåtahärden, den runda eller rektangulära lilla stenringen eller stensättningen, finner man överallt, på "stalotomterna" och alla andra boplatser eller visten. Även på de boplatser utmed vattendragen, som på senare år uppspanats och utgrävts vid de av sjöregleringarna påkallade undersökningarna, finnes endast men i rätt stort antal dessa härdar utan rektangulär husgrund, härdar för en kåtaliknande bostad eller för eld under bar himmel — lämningar efter jägarnomader, fångstfolk. Dessa alltmer omfattande undersökningar, bekostade av Vattenfallsstyrelsen, dirigerade av Riksantikvarieämbetet, närmast genom förste antikvarien Sverker Janson, och i fältet skickligt ledda av den unge arkeologen Harald Hvarfner, synes redan bli epokgörande för Lappmarkens kulturhistoria. Utan att vilja föregripa de engagerade forskarnas resultat måste jag som gammal lappmarksforskare få glädja mig åt de rön som redan blivit allmänt kända, hur materialet till stor del verkar lapskt eller i varje fall härrörande från jägarnomader och hur järn- och stenålder förenas, t. o. m. på samma boplats, kort sagt hur lapsk kultur på skandinavisk botten, sträcker sig bakåt till stenåldersstadiet — ett förhållande som jag länge sökt hävda.

Det har också blivit mer och mer klart, hur den s. k. stenåldern dröjt sig kvar avsevärt längre i norr än i söder. När sydligare nordbor stoltserade med brons, redde sig lappmarksfolket alltjämt med skiffer-, kvartsit- och benredskap — ända fram till dess järnet

definitivt slog igenom. Ja, lapparnas "benålder" har med en övermåttan rik och vacker artefaktflora levat kvar fram till våra dagars plastålder.

Bland fynd av annat slag, som kommit fram under Nordiska museets och landsantikvariernas lappmarksundersökningar, har de i myrarna gömda och konserverade skidorna varit de avgjort värdefullaste. Ett flertal sådana förhistoriska skidor har kommit i dagen de senare åren. Bland dessa märkes Lomsjökullenskidan, som pollenanalytiskt daterats till tiden 1500—1200 f. Kr., och Trehörningsjöskidan, som radioaktivt medelst C 14-metoden beräknats vara ca 2 870 år gammal och enligt verktygsspåren torde vara tillyxad med stenyxa. Dessa skidor av s. k. bottnisk typ, varav inemot ett 50-tal fynd blivit kända, synes både av utbredning och datering att döma ha varit de bland lapparna vanliga i förhistorisk tid. Till åldern överensstämmer de också rätt väl med fyndmassan i övrigt från den förhistoriska lappmarken. Denna fyndmassa — sten- och benartefakterna, de nämnda härdarna utan husgrund, fångstgropsanläggningarna, gropar och rösen för kokning av köttet och de i markerna spridda kultplatserna etc. — vittnar alltigenom om ett kringströvande fångstfolk, så som lapparna tidigast blivit kända.

Även om mycket alltjämt är gåtfullt och resonemanget får bli hypotetiskt, synes höga Nordens förhistoria med alla de senare årens rön klarna mer och mer. När för ett par tusen år sedan finnarna, suomalaiset, började tränga in i Finland och sjöfarande nordbor (och balter?) längs Bottenhavets kust, då befolkades förvisso hela Nordkalotten, inklusive Finland och Nordskandinavien, av detta kringspridda fångstfolk, som tidigast kallades fenni, finnar och senare lappar. Hit kan dessa jägare i följe med vildrenen ha kommit så snart den stora landisen vek undan. Och även om kustlandsfolket kunde företa tillfälliga härjningståg eller handelsfärder uppför floddalarna, blev lapparna inlandets (i Nordnorge även kustens) egentliga befolkning fram till kolonisationen i modern tid.

Foto Ernst Manker.

SPRINGGÅSEN

En studie i kulturförbindelser över Östersjön

av Gustaf Ränk

Det finns en särskild grupp av leksaker, som genom en enkel mekanism bringas att hoppa och vilka av den anledningen bäst kan kallas för *hoppare*. I våra dagar representeras gruppen av olika slags smådjur, såsom grodor och möss, industrimässigt tillverkade av bleck, plast eller dylikt, och som troligen finns att få överallt på den europeiska leksaksmarknaden, jfr fig. 1—2. I varje fall känner jag till sådana från både Sverige, Tyskland och Schweiz. Hopparna i fråga har emellertid, åtminstone i norra delen av Europa, äldre och enklare föregångare, framställda av fågelben eller trä. Det är just det förstnämnda slaget, hoppare av ben, som utgör det huvudsakliga föremålet för denna undersökning. Därvid skall särskilt intresse ägnas åt de hoppare som är framställda av gåsens bröstben, och som här i anslutning till gotländskt och danskt språkbruk kallas för *springgås*. Som man i fortsättningen skall se, har hoppare på sina håll även tillverkats av gåsskallar.

Springgåsen visar en begränsad utbredning i nordliga Europa. Det område där hoppare av detta slag ännu i mannaminne har varit i bruk, omfattar å ena sidan södra Sverige och Danmark och å andra nordvästra Estland med öarna. Dessutom finns det några äldre litterära uppgifter om samma leksak även från nordvästra Tyskland och t. o. m. från England.

Sin första bekantskap med leksaken i fråga gjorde undertecknad i sin ungdom i Estland, på Ösel (Saaremaa) i Karja socken, där den ännu i början av innevarande århundrade var i bruk och då naturligtvis i gårdar där det hölls gäss och det gjorde de flesta

Första utkastet till denna uppsats ingick i festskrift till prof. Andreas Lindblom (i manuskript, 1949).

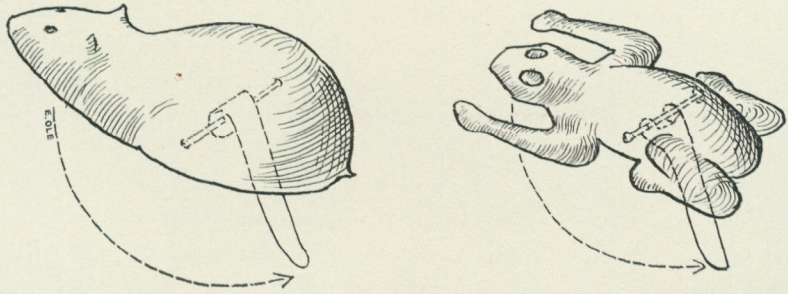

Fig. 1—2. Två moderna hoppare av bakelit och plåt — en mus — och bleck — en groda, båda köpta i Kiel, numera i Nordiska museet.

gårdarna i Karja socken på den tiden. Hopparen, som där hette "nyårsbocken" *(näärisokk)*, tillverkades av gåsens bröst- och och nyckelben, av vilka det förra utgjorde kroppen, medan det grenade nyckelbenet föreställde bakåt böjda horn. Hornen träddes in i ett hål, som borrades i det framskjutande hörnet av bröstbenets kilformade rygg och bands fast med ett stycke tråd, helst med ullgarn. Mekanismen, med vars hjälp man bragte "bocken" att hoppa, var snillrik i sin enkelhet. Den bestod av tvinnat ullgarn, en tunn sticka och en klick skomakarebeck, som smältes fast under skrovet i hopparens "halsgrop". Först lindades garnet i flera varv mellan de två utstående och fjädrande grenarna i skrovets stjärtparti, sedan satte man in stickan, och började med hjälp av densamma tvinna garnet, tills stickan fick tillräcklig slagkraft. När hopparen på så vis var uppdragen, vreds stickans fria ände mot skrovet och trycktes där mot becket, där den fastnade. Så var hopparen startklar och ställdes på golvet eller på ett bord, där den fick vänta en stund tills becket gav efter och slagstickan lossnade och smällde mot underlaget. Slaget måste vara tillräckligt starkt för att kasta bocken i luften och framtvinga ett regelrätt skutt, fig. 3. Hade slagstickan den rätta spänningen och var hopparen över huvud taget bra balanserad, gjorde den sin kullerbytta med en vacker båge och hamnade i samma läge som den hade haft före skuttet. Var becket för kallt så att slagstickan icke ville fastna ordentligt, uppvärmdes det en smula

med andedräkten eller vid eld. Beroende på olika temperaturförhållanden och stickans slagkraft utföll bockens skutt inte alltid efter beräkning, och den erbjöd sålunda alltid ett visst överraskningsmoment. Det var det som gjorde leken med bocken så oerhört spännande!

Bocken var framför allt en leksak för barnen, men även de vuxna var roade av dess hopparprestationer. Vad som ställde leksaken i en särställning var den omständigheten, att den tillverkades endast en gång om året, vid jultiden, när hela gåsen på en gång kom på matbordet. Härmed avses inte endast julen i dess trängre mening, utan hela jultiden, omfattande även nyårsaftonen och -dagen, vilka gåsägarna särskilt brukade fira med en gåsmeny. Hela den rökta gåsen kokades eller bereddes som grytstek i bakugn och bars som helhet fram på bordet. Vid ätandet gick man så varsamt fram, att bröstbenen ej blev förstörda. De renskrapades, och när köttet icke ville lossna ordentligt, kokades benen ännu en gång och rengjordes därefter. Seden att äta gås i samband med mårtensmässan var, såvitt undertecknad vet, då och även senare helt okänd på Ösel. Vid den tid som här avses, var leken med hopparen redan stadd i utdöende på norra Ösel, och det sista exemplaret, som undertecknad såg där på 1920-talet, fördes till Estniska Nationalmuseet i Dorpat (Tartu). Det är efter all sannolikhet den enda springgås som över huvud taget finns i de estniska museerna.

Ett kulturhistoriskt intresse för denna leksak började undertecknad känna först här i Sverige, när han någon gång på 1940-talet gjorde sin första bekantskap med nordiska varianter. Med hjälp av ett flertal landsmän, som välvilligt har besvarat mina hithörande frågor, har jag kunnat fastställa, att leksaken i fråga icke var någon tillfällig företeelse på norra Ösel, utan har förekommit i hela nordvästra Estland, de estlandssvenska bosättningsområdena inbegripna.

Tack vare dessa meddelanden vet vi nu, att springgåsen på Ösel även har förekommit i Karjas grannsocknar, Kaarma o. Mustjala, likaledes under namnet "nyårsbock". Den var i bruk där ännu på 1930-talet. Särskilt populär har springgåsen varit på grannön Dagö (Hiiumaa), där folket i vissa avseenden över huvud taget var betydligt mera konservativt än på Ösel. Sålunda gör några meddelare gällande att springgåsen ännu i mannaminne har varit känd över

hela ön, där den helt enkelt kallades "bocken" *(sokk)*. För att göra skäl för sitt namn, bekläddes benskrovet ibland med en bit av grått fårskinn. Andra meddelare, som särskilt avser socknarna Reigi, Pühalepa och Käina kallar leksaken för *pukk*, som emellertid är en synonym till den föregående benämningen. Hos fastlandsesterna har springgåsen förekommit endast i väst och nordväst. Säkra uppgifter har kommit in endast från de västra delarna av landskapen Harrien (Harju-) Wierland (Viru-) och Pernau (Pärnumaa). Hopparen tillverkades antingen till mårten eller julen och kallades "get" (*kits*, Harju-Madise socken), "bock" (*pukk*, Haljala socken) eller "mårtensbock" (*mardipukk*, Rapla socken). Dessutom var springgåsen, men utan horn, åtminstone i början av innevarande århundrade känd även i Reval (Tallinn) inom baltisk-tyska borgerliga kretsar. Det tvågrenade nyckelbenet, som hos de öselska bockarna utgjorde horn, fick i Reval tjänstgöra som ett slags orakel, som knäcktes genom dragning mellan två personer. Den som fick den största delen av benet, hade bättre lycka. Hur vittspridd, gammal och av vilket ursprung springgåsen i staden var, därom är vi inte underrättade; en överföring från landet genom tjänstefolket är inte utesluten.

Vad särskilt estlandssvenskarna beträffar, så har springgåsen enligt uppgifter i de estlandssvenska samlingarna i Uppsala varit i bruk på Runö, Odensholm och Rågö. Från annat håll meddelas dock, att hopparen har varit känd även i södra Nuckö, vid godset Lyckholm. Den kände estlandssvenske forskaren C. Russwurm vet emellertid ingenting om springgäss, men i stället berättar han, att folket därstädes har brukat äta mårtensgås och med hjälp av dess bröstben tyda väderleken för den kommande vintern. Var benet vitt, förebådade det köld och snö, var det brunt blev vintern mild.

Liksom esterna på Ösel brukade svenskarna på Runö bereda gås till julen. När gåsen var uppäten, gjordes en hoppare *(sprand-ben)* av dess ben åt barnen. Men det var inte enbart till jul eller någon annan helgdag man brukade tillverka dylika leksaker. Gåsen gällde på ön över huvud taget som en festrött, även vid bröllop, barndop, arbetsgillen (talko) m. m. Då mycket folk var församlat, gick det åt flera gäss, så att det fanns möjlighet att tillverka mer än en hoppare på en gång. Springgåsen tycks sålunda vara tillverkad endast för nöjes skull till barnen, men dessutom brukade man, liksom på Nuckö, av bröstbenet tyda hur den kommande vintern skulle bli: var benet helvitt när man skurit loss köttet, så skulle det bli en kall vinter; var det brunaktigt, var en blidare vinter att vänta.

På lilla Rågö var hopparen känd under namnet *sprint-ben*, på Odensholm kallades den *sprittbock*. Efter en av en sagesman gjord skiss att döma skilde sig de odensholmska bockarna från de ovannämnda genom att garnet för slagpinnen inte var fäst mellan stjärtutgreningarna utan tvärtom mellan två benutskott i skrovets främre del. Följaktligen befann sig det fästande becket under stjärten.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga, att springgåsen under namnet *bock* eller *get* efter allt att döma endast har förekommit i nordvästra delen av Estland både hos den estniska och svenska befolkningen. Hopparen tillverkades traditionsmässigt i samband med gåsätandet, som huvudsakligen ägde rum vid mårtensmässan eller julen. Allt tyder på att bocken är en gammal, men sedan mannaminne försvinnande företeelse. Den tillverkades huvudsakligen som leksak för barnen, men dess traditionella uppträdande under vissa märkesdagar eller helger, kan ge en antydan om ett djupare samband med sed och tro. I varje fall är det betecknande, att folket har tillmätt gåsens bröstben en viss ominös betydelse. Vad beträffar själva epiteten "bock" eller "get", så kan de ju härledas av hopparens form och beteende, men det är inte uteslutet, att namnet ville ge en idéassociation med de maskerade bockar som särskilt i nordvästra Estland var i rörelse under jultiden, särskilt nyårsnatten och i äldre tid på sina håll även mårtensdagen. De kallades efter omständigheterna "julbock" *(jõulupukk)*, "nyårsbock" *(näärisokk)* eller "mårtensbock" *(mardipukk)*. Några andra leksaker av hoppartyp, t. ex. av trä, känner undertecknad inte till från Estland.

Allt detta är nyttigt att veta, när man övergår till de nordiska varianterna av samma leksak. När undertecknad för nära tio år sedan började intressera sig för eventuella svenska paralleller till estniska hoppare, hänvisades han till Nordiska museets leksakssamlingar, där det fanns en likadan hoppare av gåsben från Skåne, som dessutom var inskriven under ett närbesläktat namn — *julbock*, fig. 3. Museet har erhållit leksaken 1875 genom N. M. Mandelgren. Alla närmare uppgifter angående bockens tillkomst, hemort och användning saknas. Av namnet att döma, torde den ha ett visst samband med julen. I varje fall var fyndet viktigt nog för att ge upphov till närmare undersökningar både i Nordiska museets arkivsamlingar (EU) och i motsvarande folklivssamlingar i Lund och Uppsala. Dessutom visade det sig nödvändigt, att efterlysa saken genom en särskild frågelista, som Nordiska museet godhetsfullt har sänt till alla sina ortsmeddelare, och som sedermera har bragt fram åtskilligt nytt i ämnet. Där-

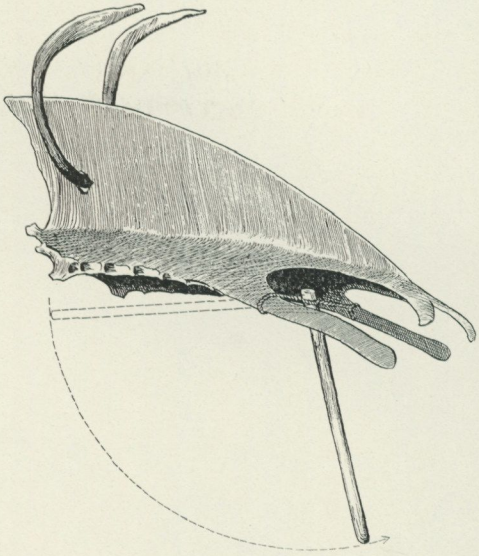

Fig. 3. "Julbock" från Skåne. Nordiska museet, inv.-nr 9,651. Ritning av E. Ole.

emot har efterspaningarna i litteraturen varit mindre givande och har inte heller kunnat genomföras systematiskt.

Man kan inte påstå att skörden skulle ha varit särskilt riklig. Nordiska museet har fått mottaga bl. a. en hel mängd rent negativa svar, inte endast från de landsdelar där saken har varit helt okänd utan även från trakter, där en del folk är väl underrättade om densamma. Även här i landet synes springgåsen vara en företeelse, som på flera håll har hunnit falla i glömska. Man kan ju påstå, att leksaken i fråga är direkt beroende av gåsaveln, men det svenska materialet lär oss, att man även har kunnat tillverka hoppare av ben efter ankor, höns, änder, vildgäss m.m. och t.o.m. av trä. Därvid lämnar vi i detta sammanhang frågan öppen om, vilken form som är den ursprungligaste. Vi konstaterar endast, att olika varianter förekommer sida vid sida, huvudsakligen i södra och mellersta Sverige, där de så att säga kompletterar varandra, men endast undantagsvis i Norrland, jfr karta, fig. 4.

Redan en flyktig blick på kartan visar, att hoppare av gåsben har en sydlig och östlig utbredning. Hoppare av detta slag förekommer framför allt i Skåne och på Smålands kust, Gotland och

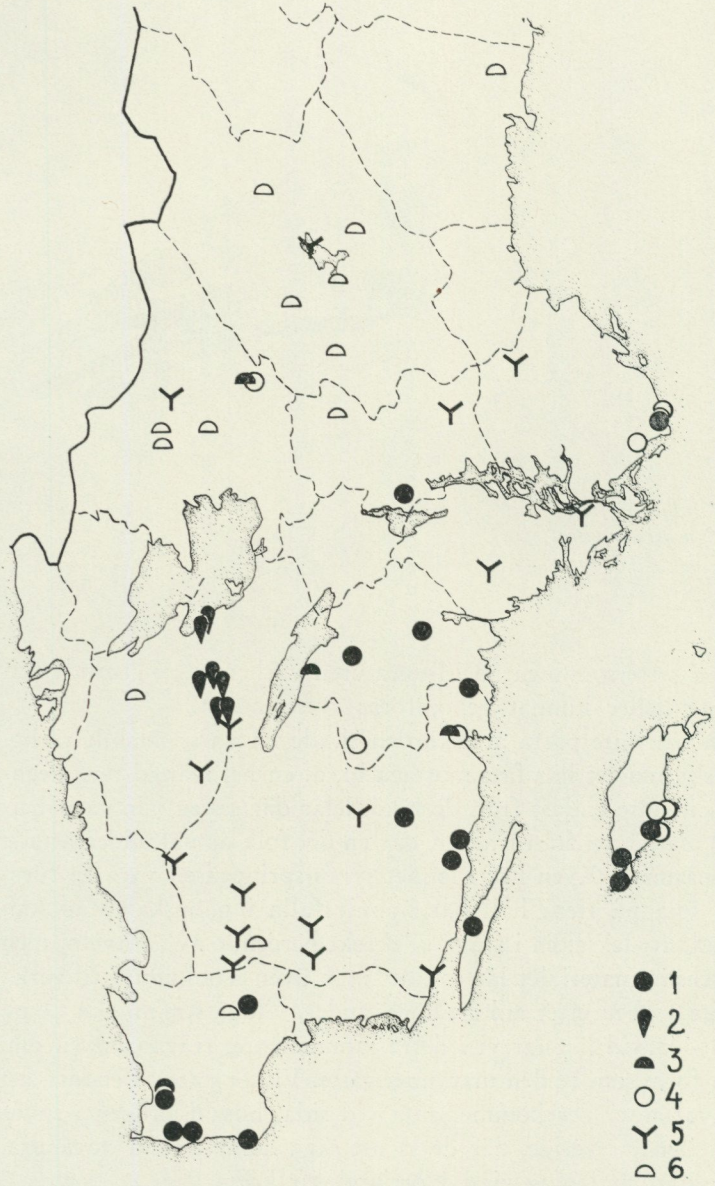

Fig. 4. Förekomsten av olika hoppare i Sverige. 1 — hoppare av gåsben, 2 — gåsskalle, 3 — hönsben, 4 — ben av vildfåglar, 5 — träklyka, 6 — trä, skedbladformad och liknande. Kartlagd av förf.; utritad av fru Margret Bengtsson.

i Roslagen. Man har registrerat ett fall även från Arboga i Västmanland, men enligt tillförlitligt meddelande om att föremålet därstädes är av tämligen sent ursprung. Det är nämligen infört och tillverkat av en läkare, som någon gång omkring sekelskiftet flyttade dit från Östra Broby i Skåne, där han lärt konsten av sin far, en lantbrukare. Särskilt populär synes springgåsen ha varit på Gotland. Bland samlingar i fornsalen i Visby finns inte mindre än 18 hoppare av gåsens bröstben, tyvärr dock utan närmare ortsbestämmelser. Endast gotländska springgäss har varit föremål för mera ingående behandling i litteraturen, nämligen i samband med svenska folkliga leksaker.

De gotländska springgässen utmärker sig emellertid genom att de inte har några horn, vilket är fallet med den ovannämnda skånska "bocken". Denna säregenhet gör sig ibland gällande även annorstädes, såsom t. ex. i Roslagen. Meddelarna har ofta försummat att fästa uppmärksamheten på den detaljen. Springgåsen var på Gotland huvudsakligen en leksak för barn, men enligt en notis i fornsalens katalog från 1896 utgjorde den samtidigt en tingest "varav man ock spådde kommande vinter, dess stränghet m. m.".

Gotland är för övrigt det enda ställe i landet, där hopparen i fråga allmänt har burit ett hävdvunnet namn, *springgås*, vilket endast undantagsvis återkommer också i södra Skåne (Tottarp och Fru Ahlstad). Annars förekommer sådana deskriptiva benämningar som *hoppa, hoppetossa, gåshoppare* m. m., vilka även delvis återkommer i samband med varianter av trä. I varje fall saknas i senare beläggmaterial namnet "julbock" som Mandelgren på sin tid med all sannolikhet har uppteckнat någonstans i Skåne. Förövrigt är uppgifterna om springgåsen över huvud taget mycket knapphändiga. Sålunda vet ingen av meddelarna att ge något närmare besked om i vilket sammanhang man brukade tillverka hoppare av gåsben. Det föreligger endast några få antydningar om hösten eller förvintern, såsom den ovannämnda spådomen för den kommande vintern. På sina håll i Skåne brukade man framställa dylika hoppare vid mårtenstiden, tydligen då av den gås som utgjorde den hävdvunna rätten till mårtensmässan. Dessutom vet vi, att det mångenstädes i Skåne varit sed att spå den kommande vinterns väderlek av mårtengåsens bröstben.

Med Mårten sammanhänger även en särskild grupp av hoppare som tillverkades av gåsskallar och som tycks vara särskilt utmärkande för Skaraborgs län, där den kallades *gåshoppare* eller *hoppeskalle* även *spåman*, fig. 5. Förmodligen hade även den

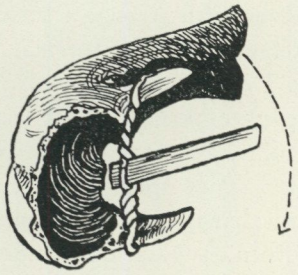

Fig. 5. Hoppare av gåsskalle ur Nordiska museets samlingar nr 108,584. Ritning av E. Ole.

i likhet med de gotländska springgässen något med spådom för kommande vinter att göra. I de båda sidorna av ett gåskranium borrades små hål och mellan dessa virades snodden med slagstickan, vilken även här blev uppspänd med hjälp av något beck. Enligt Linnar Linnarsson brukade man tillverka dylika leksaker av gäss, som slaktades till mårten. Någon särskild betydelse tillmäter emellertid inte denne författare en sådan hoppeskalle. Enligt ett annat meddelande från samma län tillverkades hoppare av den till julen anrättade gåsen.

Som redan antytts användes till hoppare ibland bröstben av andra fåglar. Ben av höns och ankor figurerar i sammanhanget bara tillfälligtvis liksom ett slags substitut för gåsben. Mera traditionsbunden verkar däremot användningen av ben efter större vildfåglar, framför allt vildgås eller and men även sjöfåglar som storskrake, knipa, vigg och kaul. Sålunda har man i de gotländska kusttrakterna vid sidan av de sedvanliga springgässen brukat tillverka hoppare av sjöfåglar. I Uppland, på Roslagskusten, där den rätta springgåsen endast sällan förekommer, har hoppare av sjöfågelben varit ganska vanliga leksaker för barn. I Värmland och Norrland, där hoppare av gåsben är helt okänd, förfärdigades motsvarande leksaker av skogs- eller sjöfågelben. Vanligen sammanföll tillverkningen av dessa hoppare med jaktperioderna på våren och hösten.

Såsom framgår av kartbilden, finns det stora sammanhängande områden i de södra och mellersta delarna av landet (Blekinge, inre Småland, Halland, Bohuslän, Dalsland, Närke), där hoppare

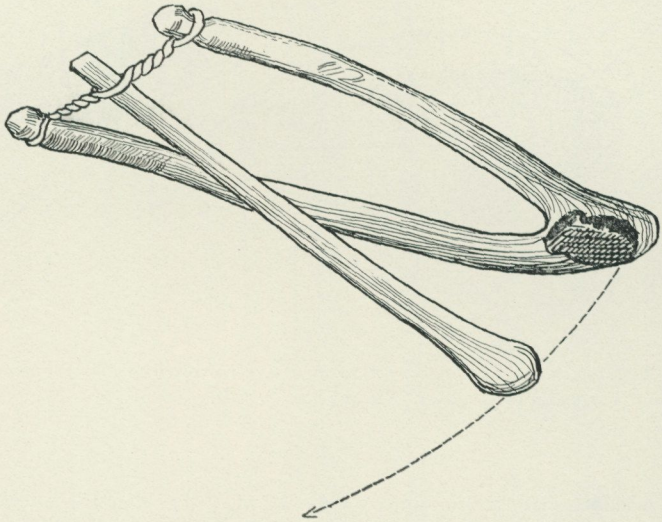

Fig. 6. Hoppare av grenklyka ur Nordiska museets samlingar, nr 187,241. Ritning av E. Ole.

av ben nu för tiden synes vara helt okänd. I dessa luckor uppträder ibland olika andra varianter, tillverkade av trä och bärande olika namn, såsom *beckloppa, gräshoppa, spritt-mack* m. m.

Den enklaste och mest spridda bland dessa utgörs av en naturvuxen klyka med tvinnad tråd jämte slagstickan mellan de fjädrande grenarna och med en klick beck vid förgreningsstället, fig. 6. Mera sällan förekommer hopparen som en liten båge, och så finns det en hel grupp sådana, som är tillskurna av en träbit med urholkad undersida till svängrum för slagstickan. En del av dem påminner om skedblad, ibland dock med en viss antydan till fågelhuvud, fig. 7. Till denna grupp kan man räkna även sådana tillfälliga former, som är framställda av en kluven trådrulle.

På ett karakteristiskt sätt brukar även alla dessa varianter av trä förekomma huvudsakligen i södra och mellersta Sverige, sålunda i den delen av landet, där springgåsen var i bruk. I Norrland synes hopparna av trä vara lika sällsynta som de av ben. Då alla slags hoppare av trä är sällsynta även i de sydvästra delarna av landet, där springgåsen är okänd, så berättigar detta förhållande till antagandet, att det finns ett historiskt samband mellan båda dessa former. Därvid förefaller det sannolikt att varianterna av trä är delvis åtminstone springgåsens sekundära efterbildningar. Att den riktiga springgåsen sedan länge har betraktats framför allt som en öst- och sydsvensk företeelse, framgår bl. a. av ett yttrande i ett Diskussionsprotokoll från Upsala Lands-

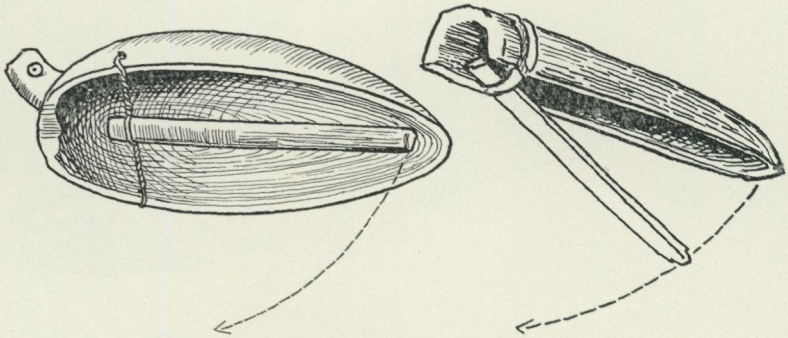

Fig. 7 a, b. Två hoppare, täljda av trä. Ur Nordiska museets samlingar, nr 247,942 och 227,845. Ritning av E. Ole.

målsförenings "Kreturmöten", 1888 (ULMA), där hopparen av gåsens bröstben betecknas som ett karakteristikum för Småland och Öland, varianter av trä däremot för Västmanland och Västerbotten. Fastän yttrandet i fråga inte kan göra anspråk på fullständighet, visar det under alla omständigheter, att det inte har gjorts utan en viss sakkännedom.

Vad beträffar de nordiska grannländerna, så har springgåsen inte förekommit i Finland eller Norge. Från Finland har vi endast några hopparevarianter i trä, vilka inte sammanfaller med de traditionella svenska formerna. Däremot dyker hopparen av gåsens bröstben åter upp i Danmark, där den har varit en mycket populär leksak, som bl. a. även har lämnat sina spår i olika litterära alster. Uppgifter om denna leksak, som i likhet med sin gotländska motsvarighet bär namnet springgås, men på sina håll även *springbuk, springkok, springmus* eller *flyvegås*, har kommit in från hela landet, från Jylland, Själland, Møn, Falster, Lolland, Fyn med dess omgivande öar och Bornholm, se kartan fig. 8. Förutom av gåsben har man undantagsvis framställt hoppare även av hönans eller andens bröstben, eller t. o. m. av torskhuvuden. Vad konstruktionen beträffar, hör de danska springgässen huvudsakligen till den formgrupp som saknar horn och har uppdragningssnöret fastsatt mellan de två främre benutskotten (jfr gotländska motsvarigheter). Av sådan beskaffenhet är först och främst det enda exemplar som finns i Danska Nationalmuseets

Fig. 8. Springgåsens förekomst i Norden och Baltikum. 1 — av gåsens bröstben, 2 — gåsskalle. Kartlagd av förf., utritad av fru Margret Bengtsson.

samlingar, fig. 9, och i samma skepnad uppträder springgåsen på den teckning som Wilhelm Pedersen har gjort som illustration till H. Chr. Andersens saga Springfyrene. Däremot säger själva sagoberättaren uttryckligen, att springgåsen hade "horn i pannan", och den omständigheten bekräftas även av en meddelare från senare tid. Att den hornlösa formen torde ha varit mera sällsynt, kan man ytterligare sluta sig till därav, att man i Danmark rätt allmänt har använt det tvågreniga nyckelbenet, som annars utgjorde gåsens horn, för ett annat ändamål. Det var det s. k. "lyckobenet" *(lykkebenet)* som drogs i fingerkrok mellan två personer och på så vis knäcktes i två skilda delar, vilka allt efter sin storlek betydde lycka eller olycka för respektive deltagare.

Liksom annorstädes har springgåsen även i Danmark framför allt varit en leksak som tillverkades i samband med gåsätandet

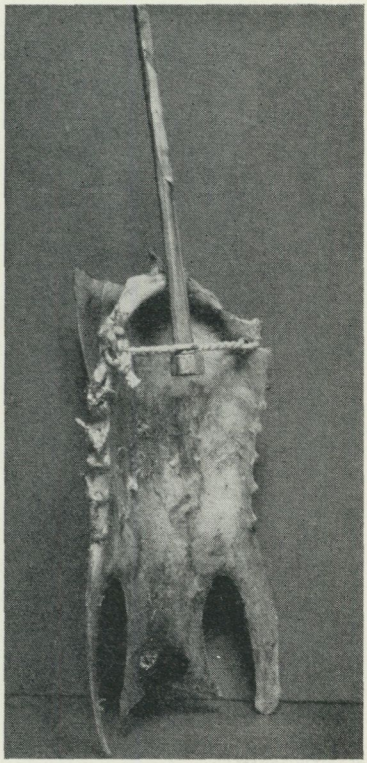

Fig. 9 Dansk springgås från Holte, ur Dansk Folkemuseums samlingar.

vid Mårten och ibland även vid julen. Därvid är att märka, att danskarna betydligt mera allmänt än svenskarna har tillmätt eller låtsats tillmäta gåsbröstbenet ett slags spådomskraft, när det gäller att tyda karaktären hos den kommande vintern. Det finns en hel del meddelare från olika delar av landet, som vet att berätta om sådan spådom, även i sådana fall där endast bröstbenet som sådant avses och inte någon springgås. Även Andersen själv låter i sin ovannämnda saga springgåsen vara "begåvad med spådomsförmåga". Man kan visserligen framkasta tanken att springgåsens utomordentligt starka ställning i Danmark sammanhänger med Andersens populära saga. Men å andra sidan måste vi dock utgå från det naturliga antagandet, att hopparen i fråga hos Andersen

knappast kan vara någon fantasibild, utan tvärtemot en företeelse som under hans tid var en omtyckt leksak bland folket.

Springgåsens förekomst framför allt i Södra Sverige och dess utomordentligt starka ställning i Danmark är bl. a. ägnad att väcka ett visst kulturhistoriskt intresse. Man är frestad att fråga sig i vilken mån motsvarande leksak har varit känd på kontinenten, i främsta rummet i Danmarks närmaste grannskap i Nordtyskland. Den frågan ställde sig undertecknad redan vid de första sammanfattningarna för ungefär tio år sedan, när han ännu inte hade någon kännedom om det danska materialet. De undersökningar som sedan dess har företagits på kontinenten, har inte varit särskilt framgångsrika, men de har dock kunnat klarlägga tydliga spår av springgåsen särskilt i nordvästra Tyskland. Därvid är mycket betecknande, att den nuvarande generationen i Mellan- och Västeuropa inte tycks ha något minne av någon benkonstruktion som skulle motsvara den baltisk-nordiska springgåsen. Undertecknad har vänt sig till ett tjugotal folklivsskildrare i Tyskland, Österrike, Schweiz, Portugal, Frankrike, Nederländerna och England, och på alla dessa förfrågningar endast fått ett positivt svar, som inte ens detta gäller hopparen av gåsens bröstben, utan av dess skalle. Detta slag av hoppare — som liknar den s. k. hoppskallen i Skaraborgs län — torde ännu i vår tid förekomma i nordvästra Tyskland, närmast i norra Oldenburg (Jäwerland), där det kallas för *Spring-Jakob* och utgör en vanlig leksak utan särskild betydelse. Men några uppteckningar i olika äldre arbeten lämnar ingen tvekan om att även hoppare av gåsens eller över huvud taget fåglars bröstben någon gång har varit kända i norra Tyskland. Sålunda har ett dylikt föremål med namnet *Sprinckbuck* upptecknats från Mecklenburg, där det omkring 1860 synes ha varit en rätt allmän ungdomslek. Enligt en annan källa förekom hoppare av gås- eller hönsben ungefär samtidigt väster om Elbe, i Altmark, med ett något avvikande namn, *Springbock,* vilken beteckning även har upptagits i Grimms tyska ordbok. Man kan sålunda konstatera, att leksaken, som nu för tiden är så gott som okänd i nordvästra Tyskland, ännu för ungefär ett århundrade sedan tydligen var rätt allmänt bekant där.

Denna del av Tyskland bildar således en kontinuerlig fortsättning på springgåsens utbredningsområde i Norden.

I vilken utsträckning hopparen i fråga har förekommit utanför detta område, ger våra källor inget närmare besked om. I det västliga Mellantyskland, i Harzområdet, tycks hopparen av gåsens bröstben varit okänd, då motsvarande leksak där tillverkades enbart av nyckelbenet. Strängen fästes mellan hornspetsarna, och becket för fästandet av slagstickan anbragtes vid förgreningsstället; leksaken kallades för *Hipperling*. På ett överraskande sätt dyker ett slags springgås upp även på de brittiska öarna, fastän återigen endast som ett språkligt minne i några lexika. Det är den s. k. *Skip-jack*, som påstås varit tillverkad av bröstbenet från fåglar, varvid också endast nyckelbenet kan komma i fråga.

Dylika spridda häntydningar talar för den eventualiteten, att hoppare förfärdigade av fåglars bröstben förr i tiden har varit en känd företeelse åtminstone i nordvästliga Europa, där den onekligen har ett samband med det sedvanliga gåsätandet vid vissa tidpunkter eller märkesdagar — såsom slakttiden, mårten eller julperioden. Springgåsen bör först och främst tas som en leksak, på samma sätt som vissa andra benrester har givit upphov till sådana (t. ex. ringen av gåsens torkade luftrör fylld med ärter, eller "kattsnurran" av ben från grisfötter), men möjligheten kan inte uteslutas att hopparen även har haft andra funktioner, såsom t. ex. av väderlekstyda, vartill springgåsen med sitt nyckfulla uppträdande särskilt lämpade sig. Till en dylik funktion tycks bl. a. benämningen "spåman" i Skaraborgs län hänvisa. Och vidare vet vi, att vissa fåglar eller deras bröstben över huvud taget över hela Europa har spelat en betydande roll i ominösa föreställningar och handlingar, särskilt i väderlekstydningar. Sålunda har vissa större flyttfåglar såsom vildgäss och storkar med sin färg eller sitt beteende givit upphov till förutsägelser för kommande vinter, och liknande tydor har man sedan medeltiden iakttagit även i de delar av Europa, där springgåsen är helt okänd. Lika vanligt har det varit att bryta av nyckelbenet mellan två personer och av resultatet tyda tur eller otur för respektive deltagare.

Avslutningsvis vill jag framkasta ännu några tankar om springgåsens kulturhistoriska ställning på östra sidan av Östersjön. Efter allt som har sagts i det föregående, torde det vara klart, att tyngdpunkten av springgåsens utbredning ligger väster och söder om Baltiska havet, medan dess representation i öster begränsar sig till ett relativt trångt område i nordvästra Estland, intagande där liksom en brohuvudsställning. Vid mina preliminära sammanfattningar för ungefär tio år sedan var jag benägen att i den estniska springgåsen se en företeelse som skulle ha överförts dit direkt från Tyskland. Springgåsens tämligen svaga ställning i det tyska Mellaneuropa och dess fullständiga frånvaro i hela södra och mellersta Baltikum gör dock en sådan kontakt ytterst osannolik. Tvekan är dess mera berättigad när man vet att gåsaveln och det sedvanliga gåsätandet vid Mårten jämte väderleksspådom på gåsens bröstben tydligen har varit en fastrotad sedvänja i baltisk-tyska kretsar. Så var enligt S. Gubertus fallet i Kurland på slutet av 1600-talet, varifrån dock inga som helst uppgifter finns om springgåsen. Man kan således inte räkna med västra Litauen och Lettland som en förbindelselänk mellan nordöstra Tyskland och Estland, såsom ibland görs, utan andra möjligheter bör sökas. Om man då inte vill bygga på den ytterst osäkra möjligheten att springgåsen skulle utdött i mellersta och södra Baltikum, återstår det andra alternativet med ett låneförhållande mellan Estland och Sverige. Vad som först och främst talar för den sistnämnda eventualiteten är springgåsens utbredning i Estland, som på ett egendomligt sätt täcker just det område, där även några andra svenska kulturdrag gör sig gällande. Man får till sådana exempelvis räkna runstaven, några särskilda julbröd, olika människo- och djurfigurer av julhalm, takkronor av halm eller vass, jullekar med nötter osv. Betydelsefullt är också att springgåsen har varit förhållandevis populär just hos den svenska befolkningen och på Dagö, som är mest genomsyrad av svenska kulturdrag, samt att väderleksspådom på gåsens bröstben endast har förekommit hos den svenska befolkningen. Eftersom estlandssvenskarnas förbindelser med moderlandet har varit rätt lösa och i varje fall inte av en karaktär som skulle ha bidragit till något kulturutbyte mellan de båda

länderna, så kan man räkna med möjligheten att de berörda kulturdragen utgör ett gammalt arv från det svenska moderlandet, ett arv som åtminstone delvis kan härröra från slutet av 1200-talet, då Estlands nordvästra kuster och öar befolkades av svenskättlingar.

Källor

Framställningen bygger huvudsakligen på otryckt material som finns i Nordiska museet, Etnologiska Undersökningen, Landsmålsarkivet och Folklivsarkivet i Lund, Landsmålsarkivet i Uppsala (inklusive estlandssvenska samlingar), Nationalmuseets Etnologiska Undersökelser i Köpenhamn och författarens egna samlingar.

Litteratur

H. Chr. Andersen, Eventyr, ny kritisk Utgave med kommentar ved H. Brix og A. Jensen II, Köpenhamn 1929 (och svensk utgåva av densamma, Sthlm 1855).

J. F. Danneil, Wörterbuch der altmärkisch-plattdeutschen Mundart, Salzwedel 1889.

H. F. Feilberg, Bidr. til en Ordbog over jyske Almensmål III, Köpenhamn 1904—1911.

Grimm, Deutsches Wörterbuch, Lpz. 1905.

F. Grundtvik, Livet i Klokkergaarden, Köpenhamn 1904—1911.

S. Gubertus, Stratagema oeconomicum, Riga 1688.

S. Lampa, Folklekar från Västergötland, Sthlm 1908.

J. Lewalter, Deutsches Kinderlied in Kassel, Kassel 1911.

L. Linnarsson, Bygd, by och gård I, Lund 1948.

Murrays New Engl. Dictionary, Oxford 1934.

E. Päss, i Svio-Estonica 1937 (om gåsätandet och spådomen på gåsben m. m.).

C. Reimer, Nordfynsk Bondeliv 3, Köpenhamn 1919.

C. Russwurm, Eibofolke II, Reval 1855 (om spådom på gåsben).

K. Schiller, Zum Thier- und Kräuterbuch des mecklenburgischen Volkes III, Schwerin 1864.

Svenska lekar I. Gotländska lekar, samlade av P. A. Säve, utgivna av H. Gustavsson, Uppsala 1946.

E. Wigström, Folkdiktning 2, Göteborg 1881.

DEN SYDSVENSKA FYRKANTSGÅRDEN

av Sigurd Erixon

Vid årsskiftet 1957—58 utkom av trycket första delen av den sedan länge förberedda "Atlas över svensk folkkultur", som ett sammanfattande översiktligt resultat av riksomfattande inventeringar i och för kartläggning av representativa materiella och sociala företeelser inom svensk folkkultur. Givetvis äro även bebyggelsen och byggnadskulturen bland de kategorier, som behandlats, och däribland även gårdstyperna, ehuru dessa, som redan 1919 tämligen ingående blevo undersökta och schematiskt kartlagda, här endast presenterats i jämförande sammanhang. Efter 1919 har jag själv återupptagit sistnämnda ämne till förnyad belysning i kulturgeografiska sammanhang åren 1922, 1931, 1933, 1935, 1947 och 1955, och samtidigt ha en mångfald nya bidrag givits av andra författare ur såväl allmänna som lokalhistoriska synpunkter och med hänsyn till olika samhällsklasser. I huvudsak tyckes man ha accepterat den typindelning och geografiska bestämning av typbeståndet omedelbart före laga skiftet, som jag framlade 1919 och sedan begagnat som en av grundvalarna för en indelning av Sverige i kulturgeografiska provinser (Ymer 1922).

Den komplicerade frågan om gårdstypernas härledning kan knappast lösas utan effektiv medverkan från arkeologerna, något som man för vårt lands vidkommande sedan länge väntar och hoppas på. Den mest omdiskuterade gårdstypen är den, som brukar benämnas den sydsvenska eller skånsk-danska. Den karakteriseras av en sammanträngd, oftast fyrkantigt kringbyggd gårdsplan med huslängor på fyra, tre eller åtminstone två sidor, där gårdsrummet har den dubbla karaktären av på en gång man- och fägård. Ungefär samma typ har också varit vanlig på konti-

nenten, särskilt i Mellantyskland och norra Frankrike, samt inom många angränsande områden. Inom Nordtyskland alltifrån Nordsjön till Oder har däremot den s. k. lågsachsiska hustypen sedan gammalt varit så gott som allenarådande, medan en gårdskoncentration av antytt slag vanligen saknats. Från Mellantyskland har emellertid den tillstängda fyrkantsgården i ett brett stråk söder om Pommern brett sig ut mot nordost och möjligen redan under medeltiden slagit igenom i trakten kring nedre Weichsel och Memel, alltså i West- och Ostpreussen samt i Memelområdet. Detta föranledde mig 1919 till en antydan om att gårdsformens utbredning möjligen kan ha gått vidare från sydöstra östersjöområdet till Skåne och Själland. Det vore i så fall icke första gången man kunde konstatera Danziggebietets betydelse för Skandinaviens kulturförbindelser söderut.

Efter fleråriga resor och studier har jag senare kommit till den övertygelsen, att förloppet varit ett annat (jämför t. ex. publikationer från 1947 och 1955). Den skånsk-danska gården torde i stället genom herrgårdsförmedling ha nått Östersjön tvärsigenom det lågsachsiska området och på så sätt alltså inplanterats i Skåne och Själland för att därifrån sedan sprida sig vidare västerut över öarna och Jylland. Det innebar en anpassning efter kontinentaltfeodalt anläggningsmönster för landbönder, som kan ha försiggått under senmedeltiden eller nyare tidens början.

Vissa betänkligheter mot teorin om "kulturlån" framfördes på 1920-talet av Åke Campbell, dock utan något allvarligt försök att motbevisa min härledning.

Idén om en intern, självständig utveckling för den sydsvenska gården på dansk och skånsk grund har sedan återupptagits av bl. a. Albert Eskeröd, nu senast i en artikel, betitlad "Den dansk-skånska gården och Hinterpommerns fyrkantgårdar" som han publicerade i föregående årgång av denna årsbok. Enligt Eskeröds mening äro de fyrlängade, inbyggda gårdarna här slutfasen av en utveckling, som från en enklare byggnadsutrustning med enbart två — eller en enda — längor fört fram till fullständig inbyggdhet i samma mån som jordbrukets produktionsstegring fortgick och krävde ökade utrymmen.

Denna i och för sig diskussionsvärda men renodlat ekonomisk-

mekaniska teori skulles ej ha föranlett något genmäle från mig. Däremot har jag känt mig uppkallad därtill av vissa speciella uttalanden av Eskeröd. I inledningen till sin artikel i Fataburen 1957 synes han nämligen betrakta 1900-talets bebyggelseforskning som en direkt fortsättning av 1800-talets bebyggelsefilosofi på kontinenten, intagen förmodligen av den tanken, att allt vetenskapande i avseende på kulturen och dess liv före Malinowski måste skäras över en kam. Det är häremot jag önskar protestera.

De bebyggelsestudier, som av mig igångsattes 1915 voro helt oberoende av 1800-talets spekulationer, ja, igångsattes i viss mån som en reaktion mot dessa. Just därför inriktade vi oss på systematisk fältforskning, som så småningom utvecklats till riksomfattande inventeringar, varav resultaten endast så småningom och etappvis sammanställts och belysts med utbredningskartor.

Då Eskeröd underlåtit att göra denna distinktion, har jag ansett det behövligt att framföra en rättelse.

Eskeröds uppsats är väsentligen en redogörelse för de iakttagelser och lärdomar, som han på 1930-talet var i tillfälle att göra under en resa i Hinterpommern. Han kunde här konstatera — något som även jag har gjort — att de inbyggda fyrkantsgårdarna här äro relativt sena. Sannolikt avgick denna typ med seger först under 1700-talet. De lågsachsiska traditionerna voro här svåra konkurrenter. När detta av Eskeröd sedan framhäves som ett argument mot sina uttalanden, innebär detta två misstag. För det första ligger Hinterpommern utanför det utbredningsstråk mot nordost, som jag talat om, för det andra synes det ha undgått Eskeröd att jag under de senaste 20 åren hyst en annan mening än i min nybörjarskrift från 1919. En helt annan sak äro ju de ströförekomster i anslutning till vissa herrgårdar, som jag talat om som tecken på en direktare väg mot Östersjön för den fyrbyggda gården och som jag haft tillfälle att iaktta i Brandenburg och Vorpommern — samt i Oldenburg, ehuru där kanske av samma skäl som i Hinterpommern.

Slutligen ett påpekande av en missuppfattning hos Eskeröd, som kan vara förorsakad av att jag uttryckt mig alltför kortfattat.

I en populär skildring av Skånes bondgårdar, som Nils Lith-

berg författade vid ett tillfälle i sina yngre dagar, heter det, att den inbyggda fyrkantsformen antagligen vandrat ner från Mellansverige till Skåne och Danmark. Jag har icke funnit några, som senare anslutit sig till denna idé. Ovisst är också, om författaren vid mognare år själv höll fast vid den. I en av mina översikter av de svenska gårdstypernas historia och sammanhang tillät jag mig 1955 att anföra denna åsikt som antipoden till min egen. Eskeröd har råkat taga detta som min egen allvarliga hypotes. Det var det i varje fall icke.

För den, som intresserar sig för de frågor det här gäller, hänvisar jag till den historiska redogörelse, som jag under 1957 utarbetade på uppdrag av det Nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Lund i augusti 1957, vilken utredning jämte då gjorda diskussionsinlägg utkomma i tryck i kongressens Acta.

ARBETARHEM I GÄVLE

En undersökning och en utställning

av Elisabet Stavenow

Under maj månad deltog Nordiska museet i en utställning i Gävle, kallad "Från gründidyll till solkvarter". Med denna utställning firade det kommunala bostadsbyggnadsföretaget AB Gavlegårdarna sitt 40-årsjubileum och invigde därmed en ny utställningshall i Gävle. Där visades i fastighetschefen Louis Campanellos regi stadens förnyelse med kartor och modeller, man redovisade byggnadsbolagets tillväxt och utställde produkter från möbelfirmor i staden. Eftersom Gavlegårdarna specialiserat sig på arbetarbostäder och mindre lägenheter visades som en särskild avdelning i fyra montrar "Arbetarbostaden genom 100 år". Denna del var arrangerad av Nordiska museet och skall här presenteras, men dessförinnan några ord om den undersökning av bostadsvanor som föregick utställningen.

Gavlegårdarnas kamrer, Helmer Viklund, som var drivkraften bakom såväl undersökning som utställning, satte sig i förbindelse med Nordiska museet, och i mars sattes arbetet i gång. Författaren och två seminarister sökte upp gamla gävlebor och bad dem berätta om sina hem. Vi använde inga frågelistor, därför att intervjuer med sådana lätt blir fastlåsta och schematiska. Vi ritade upp väggar till ett rum, frågade var fönster, dörrar och spis var placerade och snart var man i gång med möbleringen. Lättast att minnas var barndomshemmet och det första egna hemmet, men vi fick också beskrivningar av dem som varit inneboende eller haft provisoriska bostäder. Vi fick reda på möbleringen, möblernas, textiliernas och bäddarnas art, matvanor, klädvanor, hygien, arbets- och sällskapsvanor.

Undersökningen omfattar ett 30-tal hem från 1880-talets mitt till omkring 1920. Längre tillbaka är svårt att komma och vi har gått så långt fram i tiden för att få med något av den begynnande standardhöjningen efter första världskriget. Trots att undersökningen inte gjorts mer omfattande upprepade sig snart svaren från ställe till ställe, när det gällde en och samma tidrymd. Man kunde se hur standardiserade hemmen var, hur stränga regler som gällde för ett hems utformning och hur självklart dessa regler anammades.

Dylika undersökningar har gjorts i Stockholm i samband med Metallarbetarutställningen 1938 och under ledning av Gregor Paulsson på ett flertal platser för bokverket Svensk stad (1950—1953).

Gävle är ett intressant studieobjekt när det gäller arbetarbostäder. Staden brann 1869, varvid 500 gårdar lades i aska. Trots den bostadsbrist som då uppstod utvecklades Gävle snabbt till industristad. Garverier, tobaksfabrik, porslinsfabrik, ångväveri och tillverkning av järnspisar visar något av industriens mångsidighet redan på 1870-talet. Den stora nybyggnadsverksamheten, hamnen, varvet och brädgårdarna drog också folk till staden, vilket förvärrade bostadskrisen ytterligare.

En stadsarbetare berättar att han bodde med mor och syskon i en s. k. arbetarkasern på 1880-talet. I en stor sal bodde flera familjer. Mitt i rummet var en stor spis där kvinnorna lagade mat. Rummet var indelat med linor och kritstreck, och ryggstyckena på de gustavianska sängarna bildade vägg mot grannen. När dessa baracker revs flyttade familjen till ett litet spisrum, där villkoret för att få hyra var, att man hade en annan familj inneboende. En sommar tältade folk i Brynäsbergen i hyddor, byggda av träbitar och tjärpapp. Först när Brynäsområdet började bebyggas på 90-talet blev förhållandena bättre.

Sådant hörde dock till det ovanliga även om trångboddheten var värre i Gävle än i de flesta andra städer. Ett fyrspisrum, dvs. ett bostadsrum med kokspis eller kakelugnsspis, var en mycket vanlig bostadsform. I ett sådant rum kunde det ju bli ganska trångt om man hade många barn. Där skulle man sova, laga mat, tvätta sig och sköta småtvätt. Där skulle man ha förvarings-

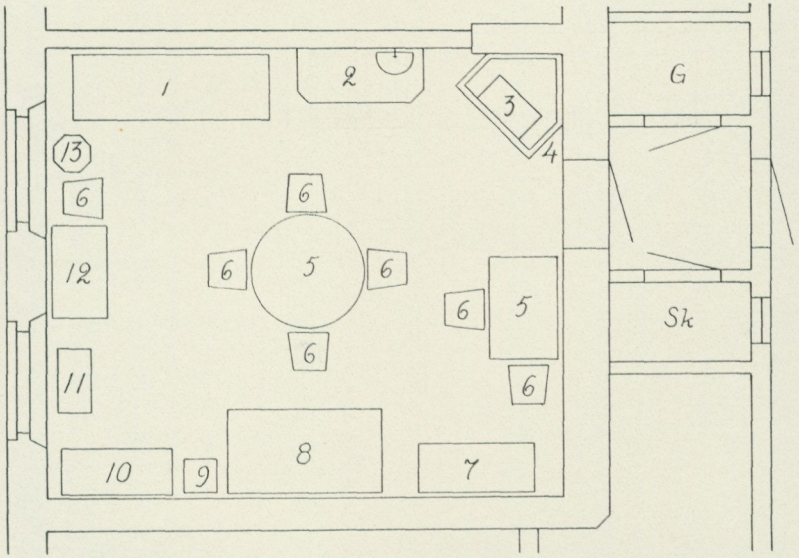

1 Kökssoffa för inneboende.
2 Diskbänk med vatten och avlopp.
3 Kakelugnsspis.
4 Plats för gaskök för sommarbruk.
5 Bord.
6 Pinnstolar.
7 Skänk.
8 Imperialsäng.
9 Nattduksbord.
10 Chiffonjé.
11 Symaskin.
12 Byrå, däröver väggklocka.
13 Litet bord.

Fyrspisrum i Brynäs, Gävle, 1897, bostad för stadsarbetare med hustru och en inneboende. Miljön stod i det närmaste orörd i mars 1957 och möblerna kunde överflyttas till utställningens 90-talsrum.

möbler för alla sina saker och ordna med sängplatser. Vi har gjort minnesuppteckningar på flera unga familjer som decennierna kring sekelskiftet bosatte sig i just denna bostadstyp. I allmänhet försökte de flytta till större utrymmen, när barnen kom, men vi har uppgifter om en korsnäsarbetare som år 1905 bodde i fyrspisrum med tolv barn.

Jämte fyrspisrum förekom den vanliga arbetarelägenheten om kök och kammare. Kammaren hade då karaktär av finrum. I vissa fall bodde föräldrarna där, eventuellt med döttrarna, medan sönerna sov i köket. Men det hände ofta att kammaren stod oeldad på vintern medan familjen trängde ihop sig i köket. När

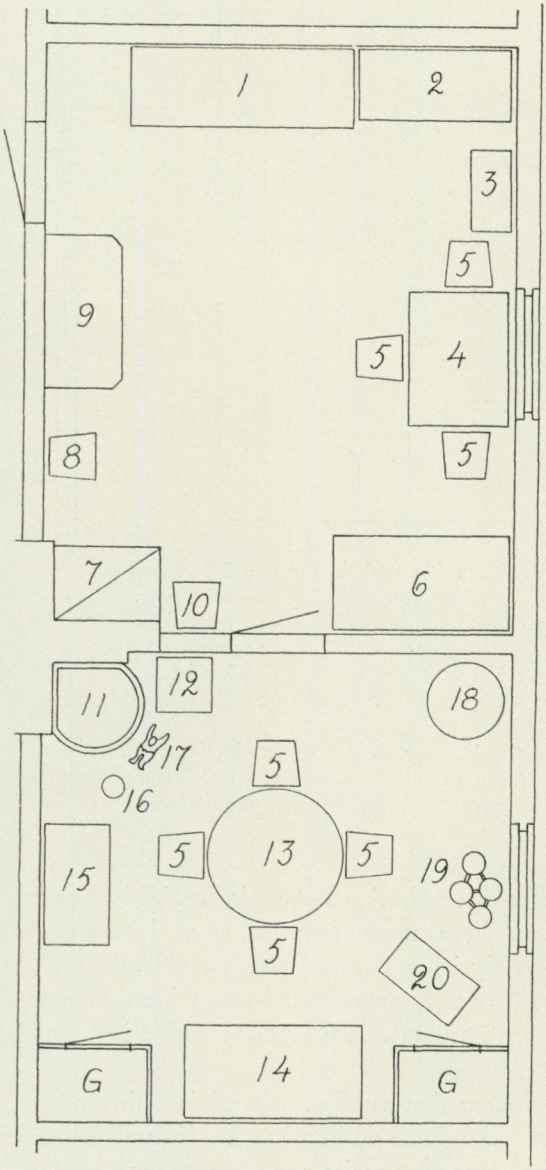

1 Kökssoffa.
2 Skänk.
3 Symaskin.
4 Matbord.
5 Pinnstolar.
6 Imperialsäng med gästsängkläder.
7 Spis.
8 Stol med vattenhink.
9 Zinkklädd diskbänk.
10 Stol att lägga kläder på.
11 Kakelugn.
12 Kommod.
13 Bord.
14 Föräldrarnas imperialsäng. När det kom främmande flyttade föräldrarna in i köket och gästen lades i kammaren. Gästsängkläderna flyttades då hit.
15 Byrå.
16 Snäcka (farfadern var sjöman).
17 Stövelknekt i gjutjärn.
18 Litet bord med duk med pärlfrans. På detta fotografier.
19 Blomställ av svart rundstav med fikus, fuchsia och flitiga Lisa.
20 Gungstol.

Bostad om rum och kök för stuveriarbetare med hustru och sex barn, Strömsbro.

Vaktmästaren på Folkets hus med familj, Gävle. Foto: Fru A. Wall, 1910-talets början.

man talar med män i femtioårsåldern kan man få höra: "I kammaren kommer jag knappt ihåg hur det såg ut, för dit fick man nästan aldrig gå in", eller höra om stora syster som skvallrade för modern: "Mamma, Kalle har varit i kammaren." Man har t. o. m. berättat att kakburken gömdes i kammarens kakelugn — där eldades ändå aldrig. Trots detta förekom under 1900-talets första år en högt uppbäddad imperialsäng i kammaren, en sorts representationsmöbel, som inte användes. Den dubblerades nämligen av en annan imperialsäng i köket, där föräldrarna sov, omgivna av barnen i kökssoffa, bordbänk, på sofflock eller på golvet.

I många hem användes bara en lampa, ty man skulle spara på ljuset. Man har berättat om hur modern tog fotogenlampan för att göra i ordning kvällsvarden och hur fadern satt och trummade med fingrarna i bordet tills han kunde återgå till sin tidningsläsning.

Bostadstyperna har i stort sett varit sig lika under den period

Bryggeriarbetarefamilj i sitt hem i Gävle. Fotografiet togs för att sändas till släkt i Amerika. Foto: Fru A. Wall, 1910-talets början.

vi sysslat med. Däremot växlar möbeltyperna från generation till generation. De möbler som skaffades under 80-talet och fram till 1900-talets första år synes i de flesta fall ha beställts hos snickare, ibland på landet utanför Gävle. Trots detta har reglerna för vad man borde ha, varit så fasta att möblerna och även möbeltyperna blivit mycket likriktade.

De som gifte sig under 70- och 80-talet skaffade sig en gustaviansk säng, dvs. en utdragssäng med hög rygg, som stod med långsidan mot väggen. Under dagen sköts den ihop och bäddades högt upp, ju högre dess bättre. Man skaffade sig slagbord, dragkista och stolar. I köket fanns dessutom den vanliga träsoffan, som höll sig kvar långt in på detta århundrade, och en skänk. Möblerna var enkla med endast någon svarvning och målade i brunt eller rödbrunt.

På 90-talet slog imperialsängen igenom. Den är också en högt uppbäddad utdragssäng men placerad med huvudgärden mot

väggen. Chiffonjé, byrå med hög spegel eller pigtittare, hörde jämte skänk, kökssoffa, bord och pinnstolar till det vanliga möblemanget. Möblerna är under 90-talet och i början av 1900-talet mer snidade och svarvade än under föregående period och målade i mörk träimitation. Symaskinen började bli allt vanligare; ofta togs den på avbetalning. Möbleringen följde ett fast schema. Sängen dominerade, förvaringsmöblerna sattes utmed väggarna med skänken nära spisen. Ett bord för måltider stod vid fönstret eller nära skänken. I ett fyrspisrum hade man dessutom gärna ett runt bord med stolar mitt på golvet. Det blev en ersättning för finrummet. I hem med kök och kammare stod den möbelgruppen i kammaren. Under bordet lades ofta en slitmatta, dvs. en korkmattsbit, och kant i kant med denna lades trasmattslängder i fyrkant. Korkmatta som hel golvtäckning har vi hört talas om först in på 1900-talet. Symaskinens placering är växlande, ibland står den i köket, ibland i kammaren.

Imperialsängen höll i sig länge men började under 1900-talets första år kompletteras av paneldivanen med vägghylla. Så småningom ersattes sängen i de nybildade hemmen med divan eller soffa. Endast i ett fall, 1905, har vi träffat på möblering med divansbord. Bordet har i allmänhet stått med stolar omkring mitt på golvet utan sammanhang med soffan.

Med 1910-talet kommer garnityrmöbeln, och om man tyckt att möblerna tidigare lidit av en viss uniformering så var det intet mot vad som nu blev. Möblerna togs från snickerifabriker och såldes genom möbelaffärer i Gävle. Nästan hela möblemanget inköptes i samma utförande, vanligen i ekfaner med ett litet inskuret äpple eller annat blad- eller fruktmotiv. Samma möbeltyper i litet tung jugend med droppliknande klumpar kring benen och böjda bågar i ryggstycken och spröjsverk fanns också i enklare utförande, och klädseln varierar mellan blommönstrad schagg och vaxduk med metallstift.

Till ett sådant garnityr hörde en soffa, som med nedfällda armstöd och vänd sits blev en tvåmanssäng, vidare ett salsbord med tillhörande stolar. I en bostad om två rum och kök kallade man nu rummet sal och hade det fyrkantiga bordet placerat mitt på golvet under lampan, men samma möblering förekom i bostäder

om ett rum och kök. På bordet låg dubbla dukar, en mönstrad s. k. gobelängduk och ovanpå den en mindre vit lysduk med hålsömmar. Man hade skänkskåp med glasdörrar i överskåpet och hylla för prydnadssaker: kaffekanna, sockerskål eller fruktknivställ av nysilver eller nickel, skålar av kristall eller pressglas och glaskaraffer. Hade man råd skaffades linneskåp, en stor möbel med spegeldörr, och kanske inköptes även ett skrivbord, två mer exklusiva möbler, som först nu tycks ha gjort sitt intåg i arbetarhem. Tidigare hade man använt kistor och skänkskåp till förvaring, och eventuella skrivgöromål hade inte krävt någon särskild plats.

De vänliga blommande krukväxterna från föregående perioder byttes ut mot palmer och kaktusar. Dessa sattes på piedestaler; vanligen hade man två stycken, placerade som pendanger och utförda i samma stil som det övriga möblemanget. Symaskinen åkte nu ut i köket. Den typ av garnityrmöbel som här beskrivits, höll i sig länge. Så sent som 1935 köpte en kommunalarbetare möbler av denna typ i en möbelaffär i Gävle. Möbleringen tycks emellertid ha gjorts friare då än i de familjer som satte bo 1919 eller 1920.

Under den tid som här beskrivits blir även förrådet av tavlor och prydnadssaker rikare. Under hela perioden hade man oljetryck och fotografier symmetriskt arrangerade kring klockan eller ovanför sängen. Fotografier av den egna familjen och släkten, av arbetslaget eller fackföreningens medlemmar, av Gävle eller av kolonistugan var brukligt. Kung Oscar och drottning Sofia satt i oljetryck på väggen även i ganska radikala hem. Kungafamiljen och Viborgska gatloppet ur Allers konstbilaga hörde till de vanligaste tavlorna under 1900-talets början. I slutet av 1910-talet slog de mer sofistikerade fotograferade skulpturerna i brunt och vitt igenom, insatta i släta ramar.

Också sängkläderna förbättrades. Under 80- och 90-talen var halm den vanliga madrassfyllningen, åtminstone för barn och inneboende, men också sönderhackad hyvelspån förekom. Under 90- och 1900-talen blev det allt vanligare med raffelstopp, dvs. sönderklippta trasor, helst av ylletrikå, vilket ju var en avsevärd förbättring. Underlakan och örngott tycks ha varit vanliga under

Fyrspisrum från år 1897. Rekonstruktion av bostad för stadsarbetare med hustru och en inneboende på AB Gavlegårdarnas utställning i Gävle.

hela perioden. Överlakan var en lyx på 90-talet men blev allmännare inpå det nya seklet. I en bouppteckning från 1860 efter en tobaksarbetare står två lakan och en handduk upptagna. 1910 finns ett dussin lakan och två dussin handdukar hos en garveriarbetare. De siffrorna är visserligen individuella, men man kan ur dem läsa en tendens mot höjd komfort och hygien.

Bostäderna var under hela perioden ofta obekväma och bristfälliga och att missnöjet med dem var stort kan man se av flyttningsfrekvensen. Många familjer flyttade vart eller vartannat år på jakt efter något bättre. Ohyran i husen var också en ständig källa till otrevnad. En gång när vi försökte göra en möbleringsskiss fick vi till svar: "De möblerna har stått på så många ställen så inte kan jag komma ihåg hur de stod." Men också en sådan uppgift är intressant. Den bekräftar vad andra berättat om de ideliga flyttningarna.

Från det ena hemmet till det andra upprepar sig förhållandena.

Man har samma slags möbler, samma mat, och trångboddheten är stor överallt. Men det finns variationer. Man kan ha bott i ett hus med vatten, avlopp och gas, vilket gjorde husmors arbete betydligt lättare. Gävle var en föregångsstad när det gällde gas och vatten, även om bostadsförhållandena i övrigt inte var särskilt hedrande för staden.

Husmors dag i ett arbetarhem var både lång och mödosam. Kl. halv fem kunde hon få stiga upp för att göra upp eld, laga frukost och ställa i ordning matsäck. Hon bar ved och vatten, sydde kläder åt sig själv och barnen, lagade, tvättade och lagade mat. Hade hon potatisland var det hennes sak att ta upp potatisen. Var det ont om pengar — och det var det alltid — fick hon ta städning eller ta hem sömnad. Ofta kom hon sist i säng. Hemmets sammanhållning och snygghet vilade på kvinnorna. I många hem var spritmissbruket ett stort problem. Man får väl se det som ett utslag av önskan att komma bort från den ofta ganska trista hemmiljön. Kvinnorna blev tidigt slitna av arbete och täta barnsängar.

Genom att foga berättelse till berättelse får man en ganska tydlig bild av en gången tids arbetarhem. Kunskapen därom är ju ännu lättillgänglig och de intervjuade har ofta påpekat det föga märkvärdiga i vad de haft att berätta. "Vi hade det som alla andra", säger de, men tillsammans får dock dessa berättelser ett intresse. Man kan sammanställa dessa minnesanteckningar med husplaner och mantalslängder, ibland också med boupptecknigar för att få bilden säkrare fixerad. Tyvärr är ofta boupptecknigarna alltför summariska från hem i små förhållanden för att vara till riktig nytta. På fotografier kan man se hur saker varit arrangerade. Som ett fynd betraktar vi en serie på tjugo interiörfotografier från arbetarhem i Gävle under 1910-talet. En brädgårdsarbetarhustru, fru Albertina Wall, skaffade sig kamera 1911 och gick runt i hemmen på söndagsmorgnarna och fotograferade på beställning. Några av hennes bilder publiceras här.

Dessa uppteckningar gav ett kunskapsunderlag för arbetet med interiörerna på utställningen. Men andra källor måste också utnyttjas. Till samtliga interiörer låg hus- och våningsplaner från stadens arkitektkontor till grund. Hundraårsperioden inleddes

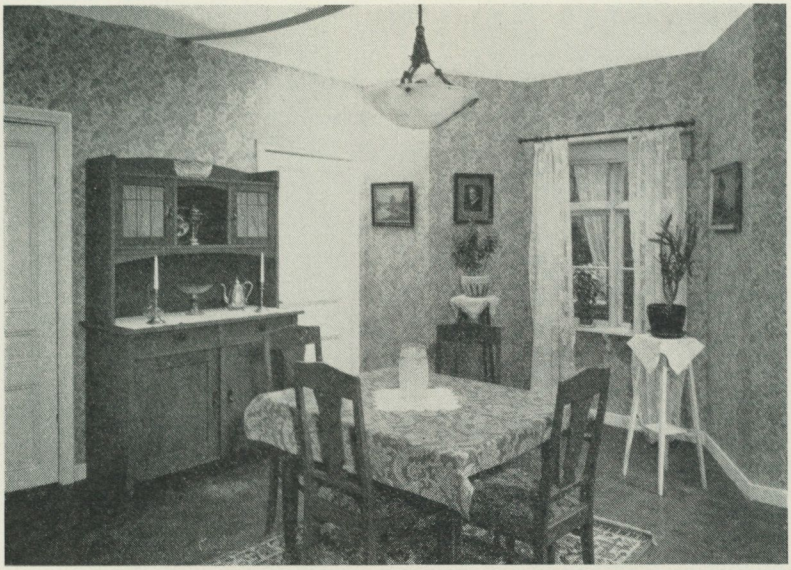

Rum från år 1917 i lägenhet om rum och kök, bostad för garveriarbetare med hustru och två barn. Rekonstruktion på utställningen i Gävle.

med en bostad om kök och kammare från 1857, iordningställd för en tobaksarbetare med hustru och fem barn. För denna del kunde vi inte utnyttja uppteckningsmaterialet utan fick stödja rekonstruktionen på en mycket detaljerad boupptecknings. Föremålen lånades upp från olika håll i Gävle, främst från herr Bertil Karlsson, som handlar med gamla möbler och antikviteter. Ur sitt lager lånade han frikostigt ut en stor del möbler och prydnadssaker också till de andra interiörerna. Ett fåtal saker behövde lånas av Gävle museum. Denna äldsta interiör var möblerad med gustaviansk säng, bordbänk, byrå, pigtittare, stolar och kista i kammaren. I köket stod en pärlmålad skänk, kökssoffa, slagbord, stolar och för husgeråd en öppen kärlhylla. Golvet var lagt med breda plankor, mattor saknades, men i kammaren var golvet strött med granris.

Ett enkelrum med kakelugnsspis i en nyuppförd arbetarkasern fick representera bostaden av 1897. Kamrer Helmer Viklund

hade funnit så gott som hela interiören med möbler, tavlor och prydnadssaker i orört skick i ett hus som skulle byggas om. Rummet hade sedan 1896 bebotts av en stadsarbetare och hans hustru; under tre år hade de haft mannens bror inneboende. Vi flyttade hela interiören till utställningen och kompletterade enstaka föremål. Möblerna sattes upp på samma sätt fast spegelvänt, vilket passade bättre för utställningsförhållandena. Den dominerande möbeln var imperialsängen. På sidorna om den stod chiffonjé och skänk, vid fönstret en symaskin, mitt på golvet ett runt bord, invid diskbänken en kökssoffa för den inneboende och bredvid skänken ett litet matbord med vaxduk. Detta rum gav nog den största äkthetsprägeln.

Den tredje lägenheten var ett rum i en lägenhet om rum och kök i Gavlegårdarnas första hus 1917. Lägenheten var tänkt för en garveriarbetare med fru och två barn. Här visades hur garnityrmöbeln slagit igenom. Möbeltypen är så vanlig att trots vi fått möblerna från olika håll bildade de en enhet. Möbleringen var återgiven efter de anvisningar vi fått under uppteckningsarbetet.

Genom att Gavlegårdarna förfogade över ett antal rivningshus kunde paneler, dörrar, fönster och kakelugnar samt golvplankor och korkmattor brytas ur sin gamla miljö och användas på utställningen. Tapeter till två av rummen trycktes upp med gamla tryckvalsar och skänktes av Hagaströms tapetfabrik, tapeten till rummet 1917 fanns i lager och skänktes av Kåbergs tapetfabrik. De flesta textilierna lånades upp i staden, och från Nordiska museets förråd togs två omgångar gardiner och några dukar.

Denna del av "historiska" interiörer, som arrangerades av Nordiska museet, fullföljdes av ett vardagsrum från ett av höghusen från 1957. En möbelhandlare hade möblerat med just de möbeltyper som ett nygift tjästemannapar skaffat sig till sin bosättning detta år.

Utställningen var öppen i 16 dagar och besöktes av drygt 10 000 personer. Efter dess rivning skingrades föremålen.

BÄTBYGGE VID MÄLAREN

av Marianne Olsson

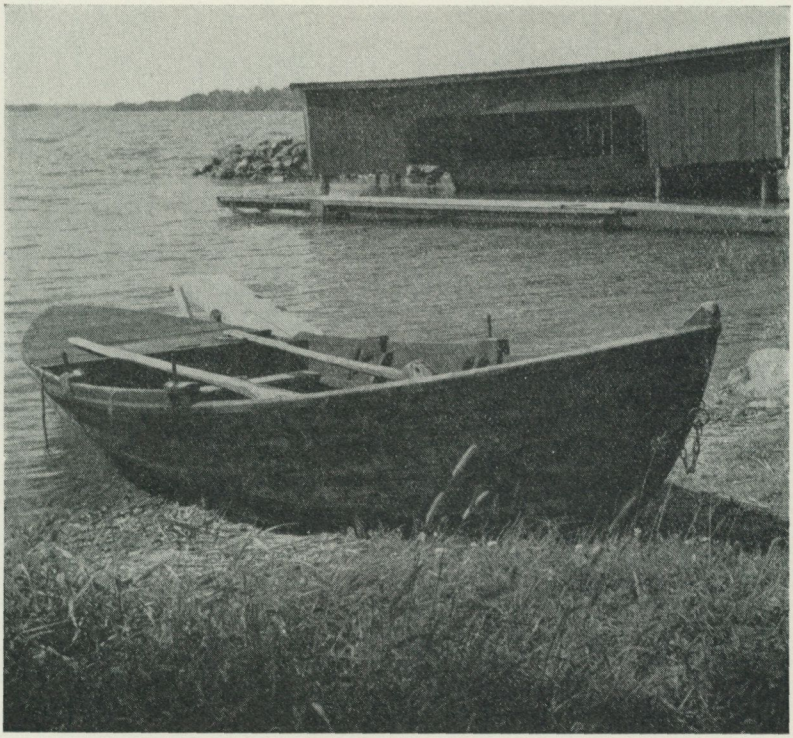

Bild 1. Roddsump för betesfisk, gjord av båtbyggaren Gotthard Larsson på Ängsö på 1920-talet.

Sommaren 1956 inledde Nordiska museet en undersökning av Mälaröarnas kommunikationer. Arbetet koncentrerades i första hand på de snabbt utdöende traditionerna om äldre båtbyggeri. Hittills har fastlandsstränderna och öarna mellan Ängsön och Torsvihalvön berörts av undersökningen.

Traktens fiskare och jordbrukare har berättat om nu bortgångna båtbyggare och deras metoder och visat var sådana "naturbyggda" båtar ännu är i användning eller halvt förvittrade ligger

Bild 2. Ängsöeka utförd av båtbyggaren Verner Lundal på Tedarön i slutet av 1880-talet.

uppdragna på stränderna. Kännedomen om vissa av de äldre båttyperna bygger ibland helt på den muntliga traditionen. Det tycks vara för sent att i sinnevärlden få möta t. ex. någon av de gamla segelsumparna, med vilka fiskarna förr fraktade sina fångster till Kornhamnstorg i Stockholm. Av beskrivningarna att döma har de liknat roddsumpen på bild 1, men varit betydligt större.

En typ som inte längre byggs men som till all lycka ännu visade sig existera i några få exemplar är den s. k. ökan eller Ängsöökan, bild 2. Den har en egendomlig form, spetsgattad i för och akter och flat botten utan köl. I aktern är den översta bordgången utförd åt sidorna med hjälp av nästan vågräta kilar och med en låg akterspegel. Denna båttyp tycks ha varit speciell för Ängsö och de kringliggande öarna. Det är ännu omöjligt att säga om de av Joh. Fischerström år 1784 uppmärksammade "Engsö snipökor" haft en snarlik konstruktion.

"Ökstockar" och "vantar" hör till de äldre typer som ännu byggs och används. Den vanligaste är ökstocken, som har flat botten,

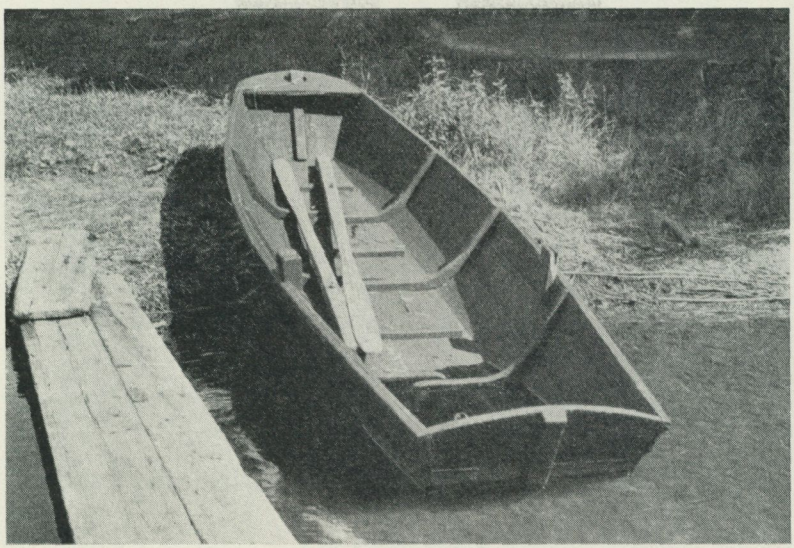

Bild 3. Isvante eller smacka som tillhör invånarna på Fagerön och som lämnats kvar på Ängsön vid islossningen på våren 1957. Byggd av en jordbrukare på Hallingön.

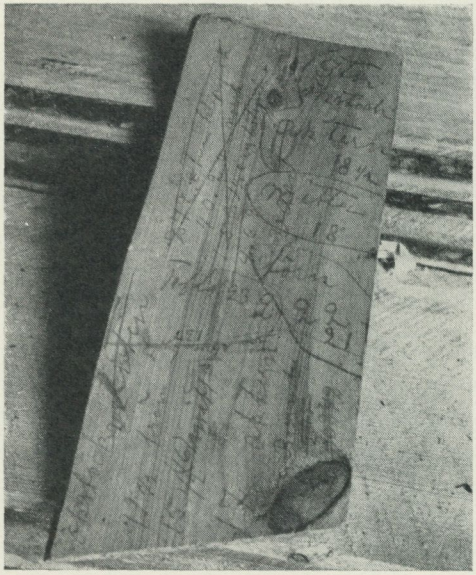

Bild 4. Brädlapp med anteckningar från Erik Vidlunds båtbyggar-verkstad.

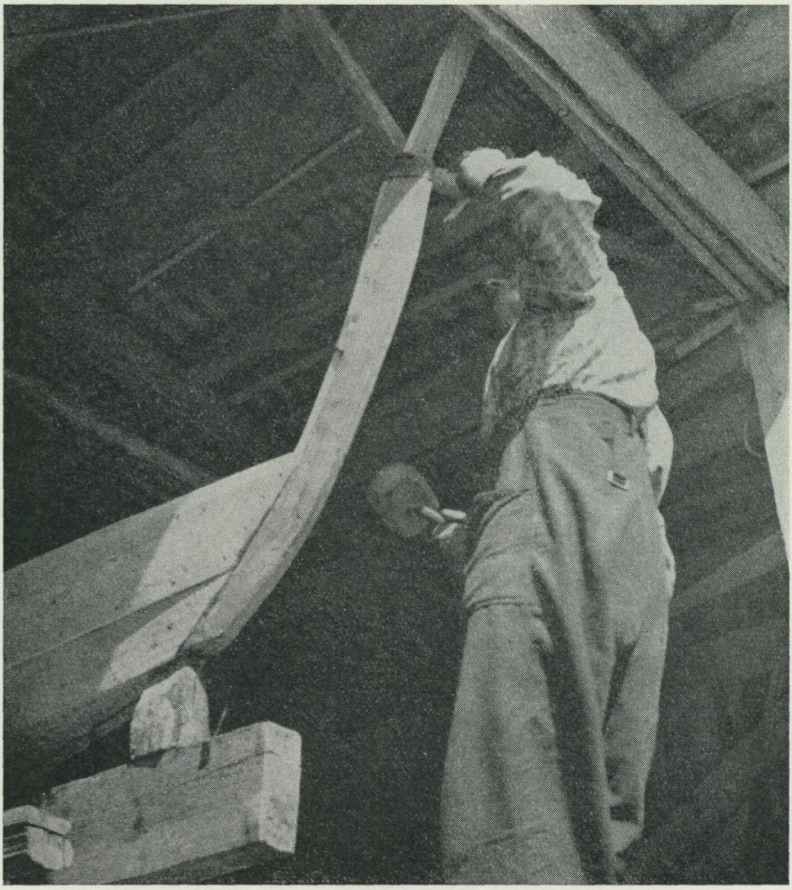

Bild 5. Under arbetet med bordläggningen kontrollerar Erik Vidlund stävens taksträvor.

snipig för och tvär akter och som lämpar sig väl för utombordsmotor. Vanten är den enda av de här nämnda båtarna som aldrig seglats. Den är bred, låg och flattbottnad med tvär för och akter, avsedd att nyttjas vid ryssjefiske på översvämmade ängar och i vassarna. Samma typ men med smäckrare form och järnskodda medar under botten har använts på vinterisarna och kallas "isvante" eller "smacka", bild 3.

Utom en del modernt inriktade båtbyggare finns det inom området också en yrkesman av den gamla skolan, vars arbete med en ökstock kunde följas från början till slut. Utmärkande för hans metoder var bl. a. att stäv och spant gjordes av krokvuxen ek och att furuborden blöttes och sattes "förtukt" i en primitiv spänningsanordning utmed verkstadens ena långvägg. Båtens slutliga utseende berodde mycket på det tillgängliga virkets dimensioner, även om stor hänsyn togs till brädlappar med anteckningar av måtten på vissa särskilt lyckade båtbyggen, bild 4.

Redan inom det begränsade område som hittills inventerats kan man urskilja så tydliga lokala variationer i metoder och formgivning, att man är frestad att tala om olika båtbyggarskolor. Frågan om båtbyggaryrkets rekrytering och de enskilda yrkesmännens utbildning och påverkan hör till det fortsatta arbetets viktigaste uppgifter.

FRÅN GRANNHJÄLP TILL SERVICEYRKE

av Anna-Maja Nylén

Omhändertagandet av en död och dennes begravning har skett i enlighet med bruk som i stor utsträckning har sin grund i gammal folklig sed och tro. Knappast någon annan företeelse i det mänskliga livet har på samma sätt bevarat ärvda traditioner och föreställningar. Alla de omsorger och praktiska åtgärder som kräves vid ett dödsfall har särskilt hos allmogen med en naturlig självfallenhet ombesörjts av grannarna för att hjälpa de närmast drabbade i en situation av handfallen sorg och förtvivlan. I våra dagar har denna grannhjälp i stor utsträckning övertagits av en särskild yrkesgrupp, begravningsentreprenörerna, vilka inte bara levererar kista och tillbehör utan i allt högre grad tar hand om allt det praktiska handlande som behövs i denna situation. Denna utveckling från ett släktens och grannarnas ömsesidiga bistånd till en yrkesmässigt organiserad service har skett på de sista 25—50 åren. Härigenom har en faktor tillkommit som skapar

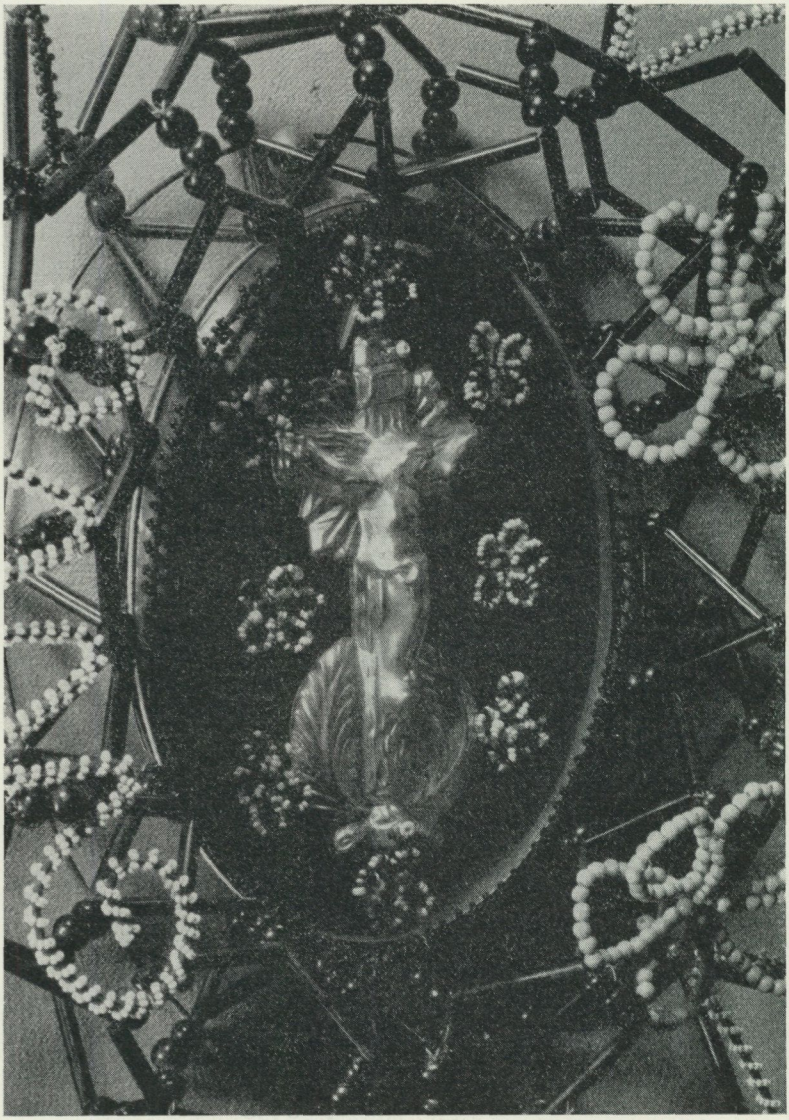

För 20—30 år sedan var på landsbygden de s. k. pärlkransarna vanliga som hyllning vid graven, men har numera ersatts med levande blommor. Bilden återger mittpartiet av en pärlkrans med Jesus på korset i pressad metall.

nya former i stället för gamla seder som varit förknippade med ursprungliga föreställningar om döden och livet efter detta. I samarbete med Sveriges Begravningsentreprenörers förbund har Nordiska museet börjat en undersökning av hur detta yrke vuxit fram.

Vi hoppas få reda på hur yrket rekryterats, hur företagen byggts upp, hur organisationen utvecklats och differentierats och hur nya seder och former introduceras och omvandlar de rester av primitiva föreställningar som i vår rationella tid ändå lever kvar som en erinran om människans patetiska osäkerhet inför döden. Än i dag händer det att den döda får med sig stora paket med saker, som han eller hon haft i livstiden; leksaker för barn, brännvin och cigarretter, kärleksbrev osv.

En påtaglig illustration till förändringarna i den yttre utstyrseln vid begravning utgör vidstående bild som återger en gravprydnad, en s. k. pärlkrans, vars mittparti utgöres av en Kristusbild — som här — eller en ängel. De var ännu på 1920-talet ganska vanliga på landsbygden. De fästes i sorgehuset på kistlocket och avtogs, innan kistan sänktes i graven, för att sedan läggas på gravkullen. Dylika prydnader har numera gått ur bruk, i stället har de levande blommorna kommit att spela allt större roll. Den här avbildade pärlkransen och andra gravprydnader har som gåva överlämnats av AB Gunnar Nilson, Karlskrona genom direktör Sixten Elmqvist.

EN FJÄLLBY

Något om en byundersökning i Härjedalen

av Anna-Maja Nylén

Sedan några år tillbaka bedriver Nordiska museet undersökningar i byn Bruksvallarna, Tännäs socken i Härjedalen. Här bor ungefär 250 människor ca 725 m över havet i en trakt där ingen säd hinner mogna och potatisen kan klara frosten endast genom att landen lägges i starkt sluttande backar mot söder. Gräs är

I slåttertid domineras byn av de långa hässjorna, som fyller sluttningarna ned mot Ljusnan. På inägorna, täkterna, bedrivs en rationell odling av vallarna, varför marken ger en mycket rik avkastning.

praktiskt taget det enda som klimatet tillåter marken att ge. Byns ekonomi vilar därför på boskapsskötsel. Vallarna i byn kultiveras och slås numera i stor utsträckning med slåttermaskin, men lien är ännu det viktigaste redskapet vid höfångst på de naturliga ängarna och myrarna kring byn och dess fäbodar på upptill mer än två mils avstånd.

Under den korta vegetationsperioden som varar från slutet av maj till slutet av augusti — tre korta månader, sammanlagt 90 dagar — skall jorden beredas, gräset växa, slås och bärgas, potatislanden plöjas, sättas och skördas, kor och smådjur föras från vinterfjöset till sommarfjöset, från sommarfjöset till fäboden, från fäboden tillbaka till sommarfjöset och därifrån åter till vinterfjöset. Sommaren är en bråd tid, då männens och kvinnornas arbete med höslåtter och boskap sker i kapplöpning med tiden, då det gäller att hinna ta till vara så mycket som möjligt av en njuggt tillmätt bärgning. Vintern har andra arbeten. Kvinnorna har hem, lagård och textila arbeten att sköta, karlarna, i synnerhet de yngre, arbetar med skogshygge och flottning.

Bruksvallarna har tyckts oss särskilt lämpat som objekt för en undersökning med syfte att studera livet i en by, vars försörjning i alldeles övervägande grad vilar på boskapsskötsel med fäbodbruk utan sädesodling. Det finns nog inte många trakter där denna näringstyp förekommer i så renodlad form. Möjligheterna att studera ett samhälle som byggts upp på dessa förutsättningar ter sig också särskilt gynnsamma genom arbetsfältets ringa omfallning och homogena sociala struktur.

I byns historia och utveckling spelar Ljusnedals bruk, beläget ca 1 mil söderut, en mycket framträdande roll. På 1680-talet påträffades en mil norr om Bruksvallarna kopparfyndigheter. För bearbetning av malmen anlades Ljusnedals bruk 1688 och fick sig tilldelat ett område på sex kvadratmil skog att utnyttja som bränsle vid förädlingen av malmen. Ljusnedals bruk hann under sin verksamhetstid bearbeta både de ursprungliga kopparfyndigheterna och senare påträffade järnådror, och tyngdpunkten av tillverkningen kom att ligga på fabrikation av järnvaror. På 1870-talet lades emellertid bruksdriften ned, det ur kommunikationsavseende underutvecklade Härjedalen hade ingen konkur-

Den s. k. Farups lagård är ett mycket karakteristiskt inslag i bybilden. Den byggdes av brukspatron Farup, Ljusnedals bruks siste ägare. Han upphörde med järnhanteringen och gjorde ett storstilat försök under 1800-talets senare del att lägga om till boskapsskötsel i stordrift. Han byggde då i Bruksvallarna detta väldiga fähus med lada och förlade hit avel av ungdjur.

Lien och räfsan är de viktigaste redskapen för en befolkning vars ekonomi nästan helt vilar på höfångsten. Karlarna får under sommaren vara i gång från morgon till kväll med lien, vilket ställer stora krav både på mannen och redskapet, som inom det norrländska fäbodområdet fått en speciell, kraftbesparande utformning.

renskraft, och brukets dåvarande innehavare, norrmannen William Farup, gjorde ett intressant försök att lägga om driften till boskapsskötsel i sådan skala som inte tidigare och inte heller senare försökts i denna del av landet. Han byggde ett mejeri — Jämtlands läns första — och stora lagårdar för uppfödning i stor skala av boskap, både kor och hästar. Ett monument över denna verksamhet utgör den s. k. "Farups lagård" i Bruksvallarna. Jordinnehavet — sex kvadratmil — gjorde Ljusnedals bruk till Sveriges till arealen största gods, beläget inom en fjällregion, där lapparna hade sina renbetesområden. Farups förhållande till lapparna karakteriserades av konflikter och stridigheter, vilket var en bidragande orsak till att staten vid Farups död inköpte hela egendomen och gjorde den till ett för lapparna reserverat renbetesland.

Arrendatorerna i Bruksvallarna har tidigare inte betalat något arrende till kronan utan har haft skyldighet att själva bygga och underhålla bostads- och ekonomihus. Denna omständighet har verkat konserverande på hus och heminredning. Sedan ett antal år tillbaka har emellertid villkoren förändrats därhän att arrendatorerna får betala ett arrende och staten har övertagit byggnadsskyldigheten, vilket har resulterat i att byn snabbt förändras, de gamla husen rivs eller byggs om. Rationalisering av inägornas skötsel med jämning av marken för att möjliggöra utnyttjande av maskiner ingår i den plan som Jämtlands läns lantbruksnämnd gjort upp. Genom en småningom skeende intensifiering av vallodlingen räknar man på detta sätt med att slåttermarken och fäbodarna inte skall behöva utnyttjas. Förutom denna byns kontakt med modern rationalisering och planering utgör också turistväsendet, som tog sin början 1939 och blivit allt livligare under åren efter kriget en dynamisk faktor.

Bruksvallsbönderna har sina fäbodar i Mittådalen, där de ligger nedanför Mittåkläppen och på dess sluttningar nedemot Mittån samt uppemot Axhögarna.
På bilden utsikt från Mittåkläppen ut över Bruksvallarnas fäbodställen och betesmarker, två à tre vallar är synliga på fotot.

För att klara potatisen från frosten lägges landen i starkt sluttande terräng med god vattenavrinning och södersol. I Rumpåsen, där förutsättningarna är särskilt gynnsamma, har alla bybor sina potatisland.

Undersökningen, som berör alla avsnitt av byns liv, tar sikte på att registrera det nuvarande tillståndet genom uppteckningar av seder och bruk, teknik och metoder i arbetslivet, organisationsformer, umgängesformer, hus, heminredning osv. genom uppmätning och fotografering av hus, redskap och sakbestånd. Vidare att registrera förändringar samt att genom lämpliga metoder söka fakta att belysa den historiska utvecklingen. Uppgiften blir också så mycket intressantare genom att byn nu befinner sig i hastig omvandling och ger ett exempel på hur ett bysamhälle, som helt är hänvisat till att leva på boskapsskötsel i dess för Nordsverige typiska form — med fäboddrift — anpassar sig till den rationalisering av jordbruket statsmakterna söker genomföra och till det nya som turismen medfört.

CURMANSKA VILLAN I LYSEKIL

av Gunnel Hazelius-Berg

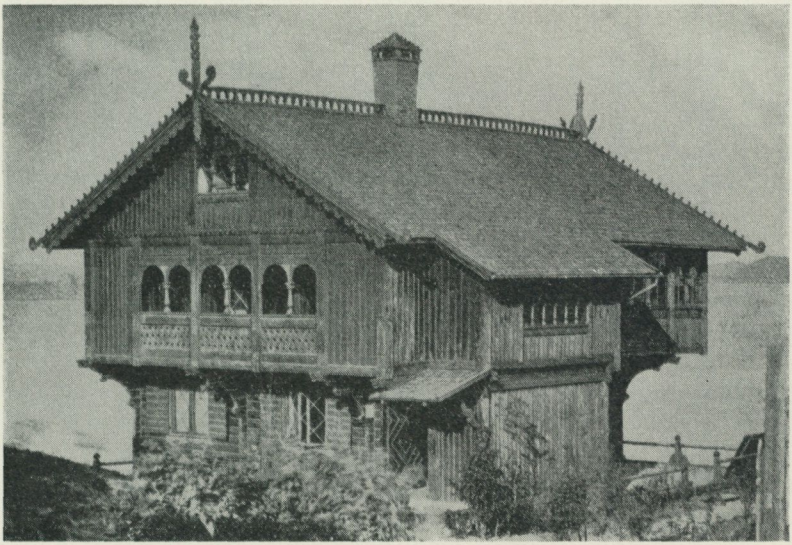

Curmanska villan, ritad av professor Carl Curman år 1873. Den första villan brann ner 1878 och återuppfördes med några smärre ändringar. Foto Carl Curman.

I Lysekils nyare del med hamnen och järnvägsstationen på den ena sidan och badanläggningen på den andra ligger den Curmanska villan. Den ligger där som en idyllisk oas inbäddad i grönska och med de gråa klipporna vid sin fot ännu spolade av vågorna. Moderna kajer slutar vid dess staket på båda sidorna och även inom dess väggar är det mesta bevarat från dess tillkomsttid. Här byggdes det första huset i fornnordisk stil år 1873 av professor Carl Curman, badläkare i och nydanare av badorten Lysekil. Denna byggnad brann ner redan efter fem år men återuppfördes 1880 i sitt nuvarande skick. Originalritningarna är bevarade och har vid årets undersökning kompletterats med sektionsuppmät-

Höganloftssalen i den Curmanska villan med den målade frisen av Eskil och Hanna Winge samt sin rika utsmyckning av hängkläden och andra textilier. Foto Claréus, Nordiska museet.

ningar etc. Vissa ändringar företogs vid nybyggnaden, ingången flyttades bland annat, men i stort sett följdes de gamla ritningarna. Byggnaden med sin framskjutande övervåning och sina inbyggda svalgångar i alla väderstreck är en fast sluten enhet som bör ses mot den omgivning i vilken den byggdes. Då låg klipporna bara med djupa förkastningssprickor och vind och väder kunde fritt spola runt alla sidor. Varje gnutta jord är senare ditförd. — Rummen grupperar sig i övervåningen kring höganloftssalen där hela takresningen ligger fri. Detta rum är liksom de övriga underbart väl bevarat — här är miljön obruten och man kan utan svårighet leva sig in i 1870-talets stämningsvärld. Kring väggarna löper Eskil och Hanna Winges fris med Sigurd Fafnesbanes dramatiska levnadsöden. Skriftställaren och pedagogen August Gödecke utgav år 1877 sin berömda översättning av Eddan och det är han som valt ut alla de sentenser som i rött pryder tak-

Sigurd klyver städet med svärdet Gram som Regin smitt åt honom. En av tavlorna illustrerande Sigurd Fafnesbanes saga. Skisser av Eskil Winge, oljemålning av Hanna Winge. Foto Claréus, Nordiska museet.

bjälkar och friser. Drättar och hängkläden smyckar takets bjälkar och snedfält. På den väggfasta hyllan står keramikfat och krus i brokig blandning. Möbler och lampor är tillverkade för rummet. Som bonader och mattor på bänkar och stolar återfinns en stor samling textilier vävda i röllakan och rosengång. Det är genuina föremål från skånska allmogehem uppköpta på 1880-talet för sitt nuvarande ändamål, liksom de blekingska hängklädena. En katalog har lagts upp över alla dessa prydnadsföremål liksom över husgeråd från samma tid. Ca 400 fotografier kompletterar nu ritningar och uppmätningar. Lyckligt nog finnes även schabloner till målade bårder bevarade, och dessutom en fin samling fotografier tagna av professor Curman själv både från hemmet och samhället.

EN "OPSTADGOGN" FRÅN NORDNORGE

av Sofia Danielsson

Ett av allmogeavdelningens märkligare förvärv under 1957 är en norsk "opstadgogn" eller "grenevevgogn", en upprättstående vävstol, med tillhörande varpa. Nordiska museet har tidigare en vävstol och varpa av denna typ, förvärvad 1924. Dessa är beskrivna i en uppsats av Emelie von Walterstorff, En vävstol och en varpa, i Fataburen 1928.

Den nyförvärvade vävstolen består av två sidostöttor, som lutas mot en vägg. I stöttornas övre ände finns två urtag i vilka de yttre ändarna av en ca 180 cm lång bom vilar. Vid denna bom är varpen fäst. Varpen hänger lodrätt och sträckes av 20 st stenar, som hänger i två rader. Ovanför stenraderna finns en käpp, som delar varpen i två skikt, ett främre och ett bakre; varannan varptråd tillhör det bakre skiktet och varannan det främre. På ett par stöd, som är intappade i sidostöttorna vilar solvkäppen, "hovelskaftet". Omkring denna är knutet ett snöre, som bildar öglor omkring varptrådarna i det bakre skiktet. Genom att draga fram solvkäppen till ett par urtag i stödens yttre ändar drages de bakre varptrådarna framför de främre och man får härigenom det andra skäl, som erfordras för att binda inslagen i en tuskaftvävnad. Inslagsgarnet skyttlas ej in i väven, utan man har en garnhärva som trädes i för hand under det att väverskan förflyttar sig utefter väven. För att slå samman inslagen användes ett vävsvärd.

Varpen till en oppstadgogn åstadkommes oftast på ett speciellt sätt. Man väver nämligen ett band och på bandets ena sida låter man inslagstråden gå utanför bandets kant och bilda långa öglor, vilka spännes upp mellan två käppar i en enkel träställning. När bandet är färdigt har det således utefter ena sidan en lång frans av förlängda inslagstrådar, vilka gruppvis hopbundits till nystan.

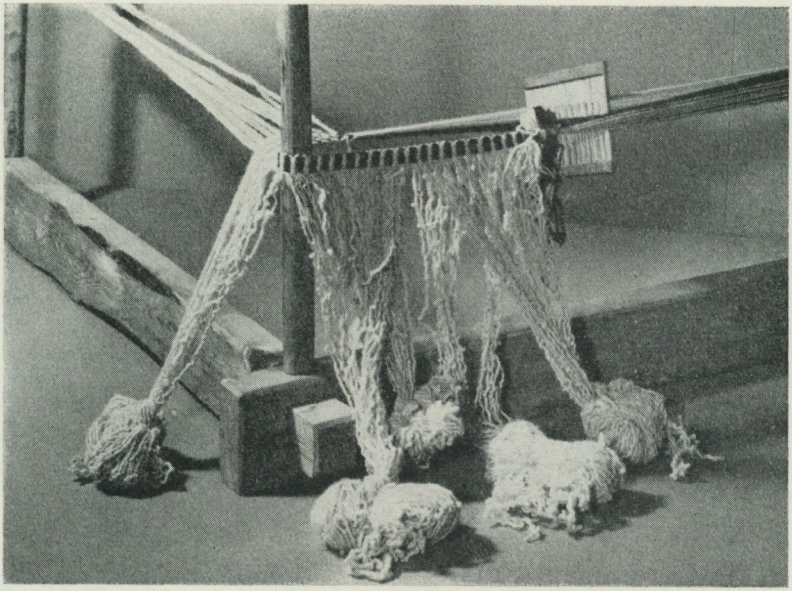

Varpen till en norsk "grenevev" görs i en bandväv och samlas i nystan.

Bandet fästes sedan utmed vävstolens bom så att det förlängda inslaget hänger ned och bildar varp i den slutliga väven. Bandet kommer då att utgöra ytterligare en stadkant i den färdiga vävnaden, som således får tre stadkanter.

Denna typ av västol finns belagd i Norden från förhistorisk tid genom fynd av vävtyngder. Den finns också avbildad på klassisk grekisk keramik och varpningsmetoden i egyptiska gravar. Det är alltså en mycket ålderdomlig typ av vävstol, men det är inte detta i och för sig, som gör denna vävstol så märklig, utan fastmer det förhållandet, att den är helt nygjord. Inte som en rekonstruktion av en äldre typ, utan den är köpt från en snickeriverkstad i Nordnorge, där man tillverkar denna typ av vävstol på beställning från den bofasta lappbefolkningen i Lyngen i Tromsö amt. Under andra världskriget härjades denna trakt och när befolkningen återvände måste de skaffa nya vävstolar, men höll då fast vid sin gamla, primitiva typ.

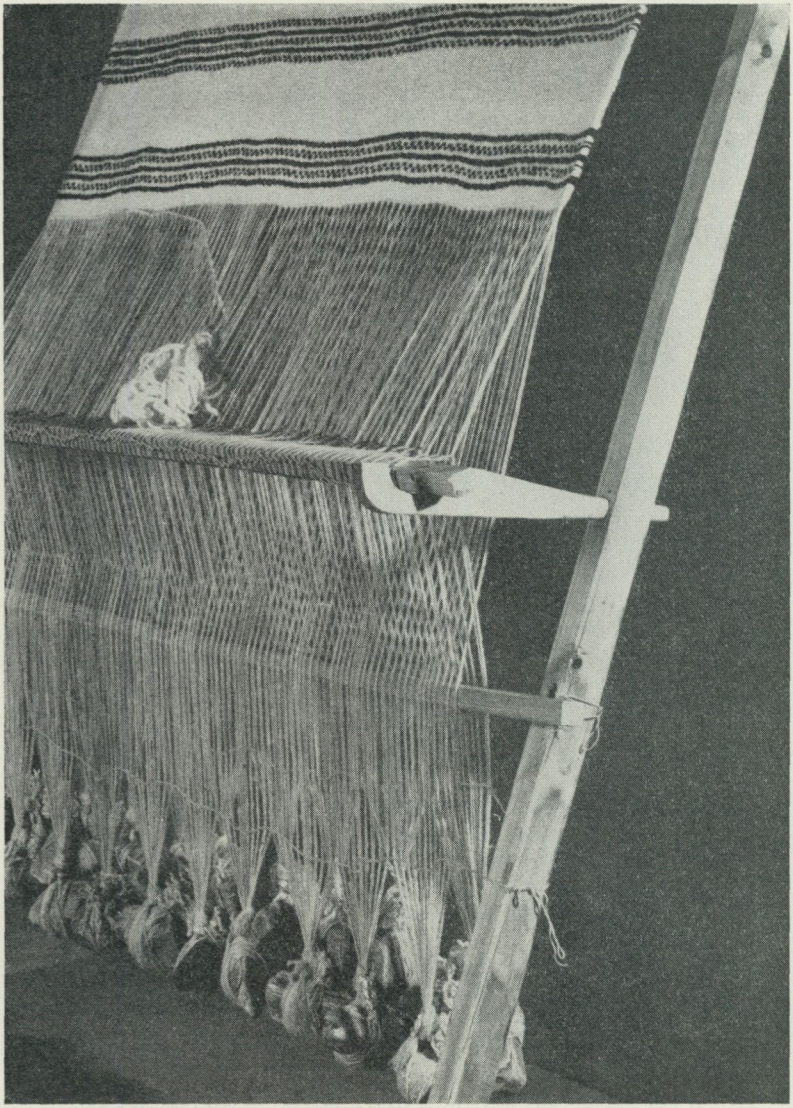

Upprättstående vävstol, "opstadgogn" från Lyngen i Nordnorge. Detalj som visar hur ett av inslagsskälen bildas.

"PUNDSTOL" FÖR PEPPARROT

av Arne Biörnstad

Pepparrotsodlingen i Enköping hade sin glanstid under 1800-talets senare hälft och upphörde i stort sett omkring 1910. Ett minne från denna epok i stadens historia har Nordiska museet nu erhållit i form av en "pundstol" med tillbehör. Detta redskap, som liknar en upp- och nedvänd pall med flyttbara ben, användes vid knippningen av pepparroten i buntar om ett eller ett halvt pund (= 8,5 kg).

Rötterna travades på läderremmen mellan stolens ben och knippan bultades jämn med träklubban, varefter den lyftes ut i remmen, så att man kunde knyta snören om knippans ändar.

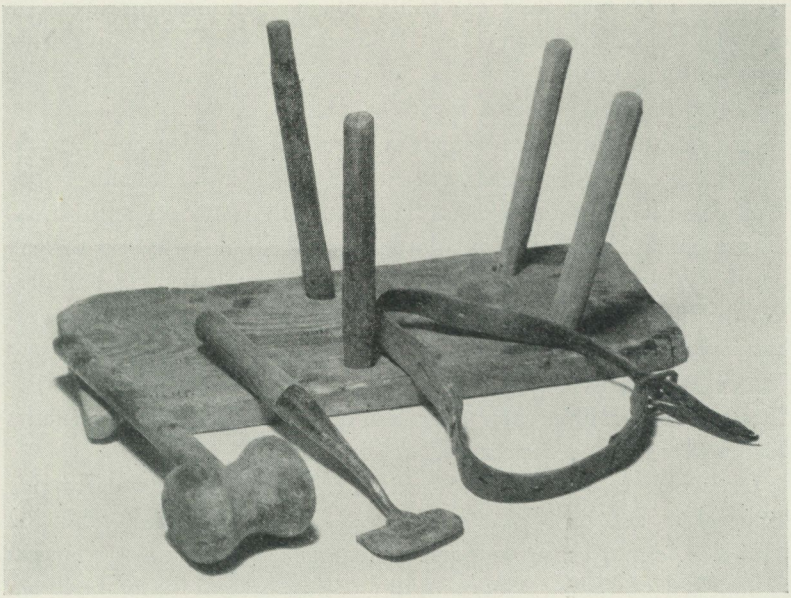

Redskap för buntning och rensning av papperrot. Nordiska museet inv.nr 253.901 — 4.

Hackan är en "pepparrotsskuv" med vilken birötter avlägsnades från den växande plantan. Redskapen tillverkades oftast av odlarna själva. Den pundstol museet fått är gjord på 1870-talet.

EN "COLLIER DE CHIEN"

av Kersti Holmquist

Nordiska museets vänner har fyllt en icke oväsentlig lucka i museets smyckebestånd genom gåvan av en s. k. collier de chien från tiden omkring 1900. Halssmycket består av femton rader med orientaliska pärlor, inalles omkring 1 650 st, avdelade av fem vertikala stavar av vitguld, besatta med tjugofem ceylonsafirer och en myckenhet små diamanter. Det är ostämplat. Enligt uppgift har det inköpts i England. Denna collier löpte risk att bli föremål för samma behandling som de flesta smycken "out of fashion" men med stort materialvärde — nämligen att tagas itu och monteras om på annat sätt. Tack vare en förstående juvelerare med kulturhistoriska aspekter på smycken lyckades Nordiska museets vänner emellertid förvärva detta.

Collier de chien, på engelska dog-collar, lyder ju i direkt svensk översättning hundhalsband. Den svenska benämningen tycks emellertid inte helt ha slagit igenom i svenskt språkbruk. Så tar exempelvis Svenska Akademiens Ordbok icke upp ordet i den betydelsen. Det franska och det engelska uttrycket har ofta använts även i Sverige. Benämningen är ju mycket talande — ett halssmycke som omsluter och i sin mest outrerade form nästan täcker hela halsen i analogi med de breda släta halsringar av läderskodd mässing, järn eller stundom silver, som tillverkades för hundar redan på 1700-talet och framåt.

Utvecklingen fram mot det färdiga halssmycket av detta slag löper efter två linjer fram till 1880-talets mitt. Då kombineras nämligen den flerradiga pärlcolliern med stort halslås placerat fram eller på sidan, vilken mjukt följde halsens linjer med det breda släta eller pärlbroderade sammetsbandet runt halsen, som var så modernt under 1870-talet och 80-talets förra hälft. Hund-

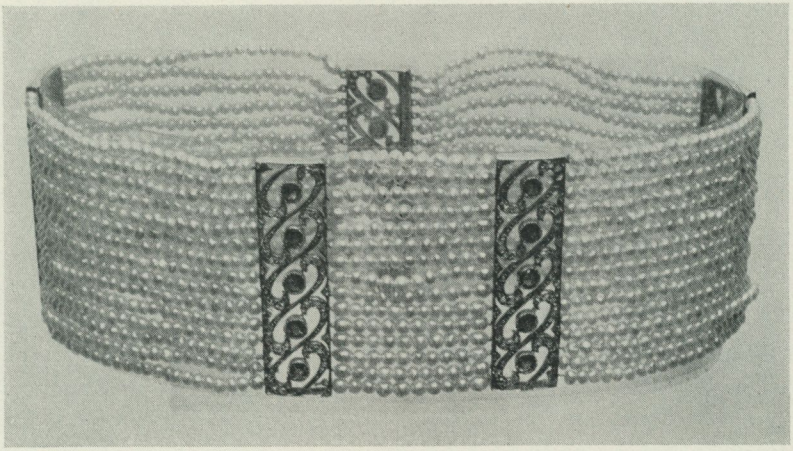

Halssmycke, "collier de chien", av pärlor, vitguld, safirer och diamanter. Gåva av Nordiska museets vänner.

halsbandet blev med tiden bredare och bredare. Prinsessan av Wales bär på ett porträtt från 1894 en sexradig "dog-collar" men på 1900-talets början består halsbandet ofta av upp till elva rader pärlor, så till exempel i C. G. Hallbergs katalog från 1911. Nordiska museets collier de chien med sina femton pärlrader är emellertid bredare än något jag kunnat finna i litteratur och på porträtt.

Smycket bars givetvis till galadräkt. Dess estetiska och dramatiska effekt bygger så att säga på kontrasten mellan den smala, pärlinsnörda halsen och de mjuka, bara axlarna. Att det var ett mycket använt och mondänt smycke inom högreståndskretsar visar oljeporträtten och fotografierna av Europas kungliga damer och kvinnliga societet från tiden 1885—1910. Redan 1885 skriver "Ladies' Treasury": "For the neck, nothing but dog-collars are seen." — Även efter 1910 kan man få se hundhalsbandet på enstaka, ålderdomligt klädda damer, till exempel på drottning Mary av England, som ända till sin död 1953 klädde sig efter modererat tidigt 1900-talsmod.

Hundhalsbandet fick på 1900-talets början en mjukare variant i form av en spets eller ett sammetsband, som fästes vid

vertikala, juvelbesatta eller enklare utformade stavar. Den var sannolikt från början avsedd för vardagsbruk men användes länge av äldre damer även till festdräkt.

TEXTILIER FRÅN TIDIGT 1700-TAL

av Elisabet Stavenow

År 1713 gifte sig hovfröken Christina Catharina Lewenhaupt vid 39 års ålder med översten för svenska adelsfanan, friherre Otto Wilhelm Staël von Holstein. I hennes utstyrsel ingick damastservetter med det Lewenhauptska vapnet invävt som mittmotiv, krönt med grevlig krona och buret av två lejon. I hörnen stod hennes spegelmonogram under — märkvärdigt nog — en adlig och ej en grevlig krona. Runt om löper en ornamental bård, som på sidornas mitt avbrytes av troféknippen. Av dessa servetter har tre stycken under året skänkts till Nordiska museet av fröken Nora Staël von Holstein, Stockholm. Var servetterna är tillverkade kan man inte med visshet säga. Troligen är de beställda i Sachsen, som var känt för sin damasttillverkning. Liknande servetter med piperska vapnet och riksvapnet finns tidigare i museets ägo.

Christina Catharina Lewenhaupt dog i barnsäng redan efter ett och ett halvt års äktenskap, men hennes linne förblev givetvis kvar i hemmet. Otto Wilhelm Staël von Holstein gifte om sig 1716 med Elisabeth Stuart. När hon övertog de lewenhauptska servetterna tycks hon ha haft ett behov att märka in dem som sin egen tillhörighet. Över de tre lejonhuvudena i det lewenhauptska vapnet broderade hon med vitt lingarn sitt eget vapens tre stjärnor. Två av de servetter som Nordiska museet fått mottaga har denna nya märkning, en är däremot i sitt ursprungliga skick. Förutom att servetterna är av en utomordentligt hög kvalitet och utan varje spår av slitning har de genom sin personhistoriska anknytning och klara datering ett särskilt värde.

Ett annat märkligt nyförvärv är en väggbeklädnad från 1700-talets förra del, också den från högadlig miljö. Den kommer från

Servett från år 1713 med ätten Lewenhaupts vapen invävt. Däröver har Stuarts vapen broderats. Gåva av fröken Nora Staël von Holstein.

Idingstads herrgård i Östergötland, som innehades av släkten von Schwerin. På djupröd sidenatlas har man broderat en tunn blomranka och små buketter med silke i grönt, vitt och gult samt applicerat stora barockblommor i blågrått. Stilistiskt sett hör dessa två sorters blomdekor inte till samma tid, och granskar man det stora sidenstycket finner man vissa egendomligheter. Stycket är skarvat på många ställen med alltid raka sömmar. I dessa sömmar finnes spår av de små broderade blomkvistarna insydda.

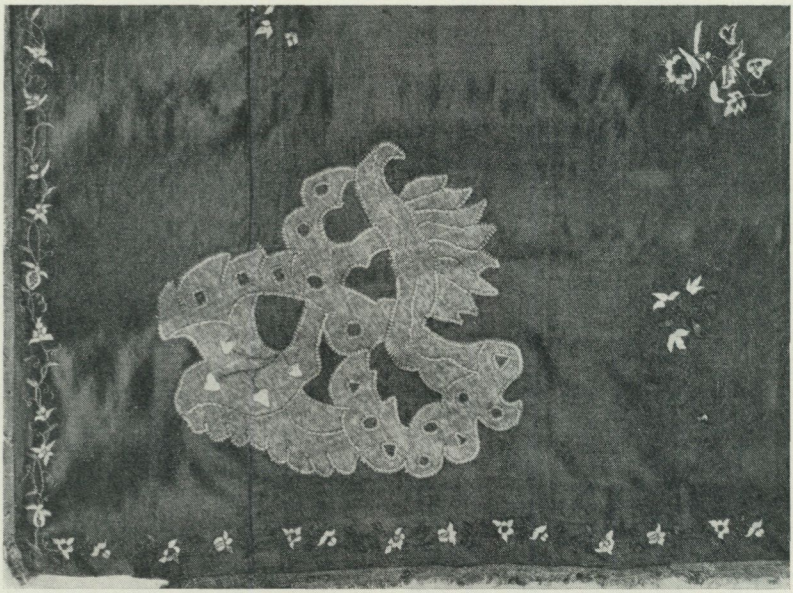

Väggbeklädnad av röd sidenatlas från 1700-talets förra hälft, med broderier och applikationer. Från Idingstads herrgård i Östergötland.

Dessa har alltså funnits redan innan man klippte sönder tyget och skarvade ihop det på det nuvarande sättet. Samma sak gäller den tunna rankbården. På tyget finns dessutom blombuketter uppritade; på några ställen har broderiet slitits bort eller sprättats upp, på andra har det troligen aldrig varit sytt. Broderiarbetet är utfört av en van hand. Man ser det särskilt på baksidan, där vissa kombinationer av stygn ideligen återkommer. Uppritningen och sömnadssättet tyder på att väggbeklädnaden varit ett ateljéarbete, gissningsvis en importvara, då man inte känner till beställningsateljéer för broderi i Sverige men däremot vet att t. ex. Frankrike exporterade sådana till Sverige.

De applicerade blommorna är av en ljust blågrå ripsvävd silverbrokad av sen 1600-talstyp — en rock av samma slags tyg finns i museets samlingar. — Ett motiv är dock av en vanlig sidenrips i samma färg. De är sydda med läggsöm över ett fler-

trådigt gult silke, som bildar en kraftig konturlinje. Dessa motiv är sydda över skarvar och flera gånger över de små blombuketterna. Men för att få det hela att bilda en enhet har man desutom sytt små blommor på dem med silke i litet kraftigare färger än de äldre broderierna. Med detta silke har man också reparerat och skylt över skarvarna i det gamla broderiet.

Försöker man sig på en datering vill man gärna hänföra silkebroderierna till 1600-talets senare del. Småblommigheten är inte främmande för denna tid, man finner den t. ex. på de holländska damastservetterna med ströblommor. Applikationerna är av sen barock typ, förmodligen från 1720—30-talen, och skarvningen och de nya silkebroderierna bör också vara från denna tid. I kanten finns rester av rosa linnelärft med märken efter fastsättning.

Den tidigare ägaren vet berätta att hennes mor sett väggfältet sitta uppe på Idingstad i sin barndom på 1860-talet. Går man till boupptecknings efter Idingstads ägare finner man i boupptecknings efter Mariana Eleonora von Schwerin, född 1720 och död 1779: "Cabinettet: Tapeter av rödt SidenSarce med påsydda blommor och 2:ne små soffor och 3:ne små fönsterbänkar med stoppade dynor och klädsel af samma slags sidentyg..." Det kan knappast vara något annat som åsyftas än just de tapeter, av vilka Nordiska museet nu förvärvat en del.

SKRIN AV FAJANS

av Marshall Lagerquist

Det på nästa sida avbildade fajansskrinet är en under året mottagen vängåva. Framför allt som föremålstyp utgör det ett synnerligen värdefullt komplement till museets samling av Rörstrandsfajanser.

Enligt den under botten befintliga signaturen är skrinet framställt vid Rörstrand den 5 maj 1756, således några år innan Marieberg började sin konkurrerande verksamhet. Den med lätt och tydligen van hand upplagda dekoreringen i blått är utförd

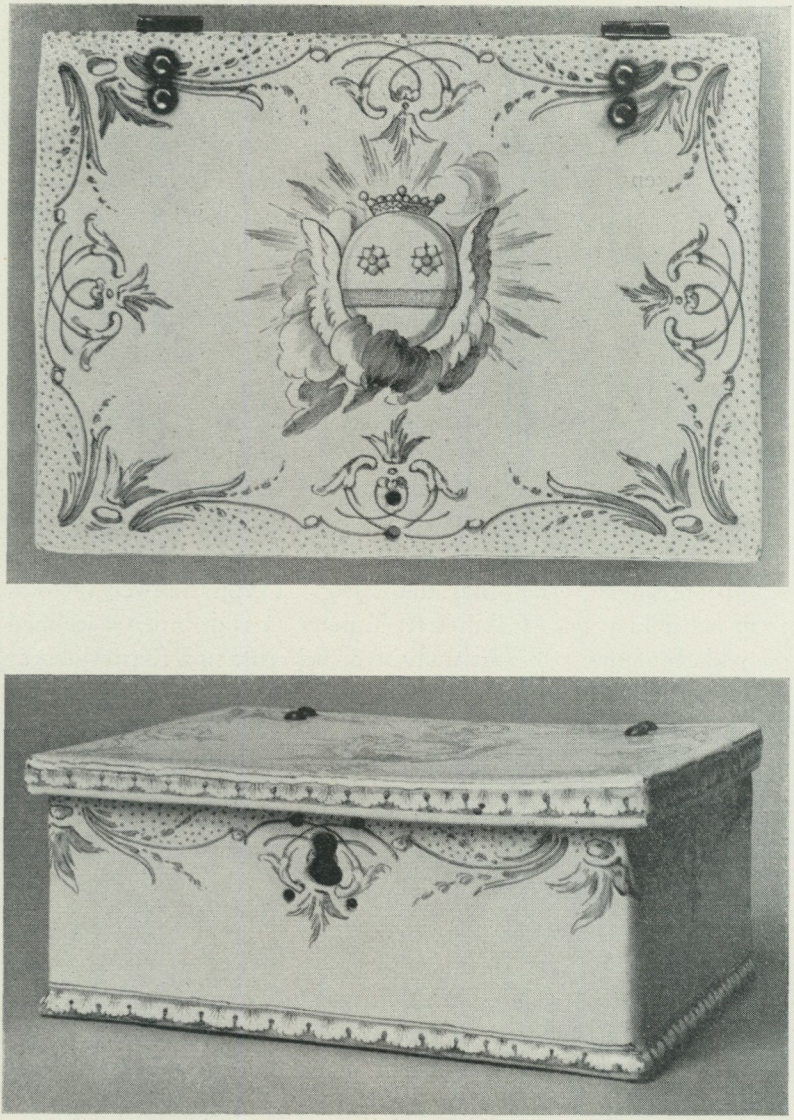

Skrin av fajans, tillverkat vid Rörstrand 1756. Blå dekor på vit botten. Gåva av Nordiska museets vänner.

av ritargesällen Daniel Hillberg. På locket är målat en bevingad oval sköld, innehållande en bjälke och i övre fältet tvenne heraldiska rosor samt krönt med en korrekt återgiven friherrekrona; det hela svävar bland moln, ur vilka solens strålar bryter fram liksom efter ett regn.

Ingen svensk adelssläkt, vare sig introducerad eller ointroducerad, har burit detta vapen och det ligger därför nära till hands att anse det som en fantasiskapelse, tillkommet i rent dekorativt syfte. Det bör dock anmärkas, att åtskilliga utländska släkter, av vilka ett flertal hör hemma i Lothringen, för vapnet ehuru med inbördes olika tinkturer enligt vad den utmärkte kännaren av heraldiken Arvid Berghman haft vänligheten meddela. Då endast den i skölden förekommande bjälken har heraldisk färgbeteckning är det emellertid omöjligt att med visshet hänföra vapnet på skrinet till någon av dessa utländska släkter. Namnen på desamma anknyter ej heller till i Sverige vid den aktuella tiden verksamma främlingar, exempelvis medlemmar av härvarande corps diplomatique.

Skrinet måste betraktas som ett unicum, ty det är det veterligen hittills enda kända exemplaret. Gissningsvis kan det antagas ha tjänat som brevgömma med tanke på att det från början varit låsbart och måhända tillhört ett garnityr med skrivställ i samma material och med likartad dekorering.

Redan före bränningen har skrinet varit avsett att förses med scharner och lås, eftersom bl. a. nit- och nyckelhål är täckta med glasyr. Låset är nu tyvärr förkommet. Scharneren är av silver men saknar stämplar.

Om den sällsynt vackra dekoreringen komponerats av Daniel Hillberg själv eller av hans förman Anders Fahlström må vara osagt. Den ansluter emellertid till den karakteristiskt svenska rokoko, som man anser Rörstrand har Jean E. Rehn att tacka för.

EN MODELL AV VIKHUS SÄTERI

av Jan Brunius

Den här avbildade modellen av en herrgårdsbyggnad förvärvades 1957 till Nordiska museet genom bergsingenjör Knut Rangel von Post, Gävle.

En blyertsanteckning på undersidan omtalar att det är en modell av den 1877 rivna "Gamla byggnaden" vid Vikhus säteri i Rytterne socken i Västmanland, förfärdigad av Hugo von Post efter minnet och sommaren 1891 skänkt till hans blivande svägerska Hedvig Ridderstolpe.

Byggnaden är av karolinsk typ — en envånig länga med på framsidan två framspringande flyglar och på baksidan en tresidig utbyggnad, hörande till den mitt i huset belägna salen. Det höga branta taket är spåntäckt och försett med ett antal takkupor med sadeltak. Grunden är mycket hög och bildar framför huset en stensatt gårdsplan, på sidorna omsluten av flyglarna och framåt avgränsad av ett staket, från vars öppning i mitten en bred trätrappa leder ned till marknivån. Rumsindelningen är enkel och klar, med förstuga och sal i mittaxeln och i fullkomlig symmetri sex rum på var sida om denna.

Vikhus säteri är naturskönt beläget vid en smal vik av Mälarfjärden Blacken, mellan de västmanländska godsen Tidö och Fiholm, med vilka Vikhus tidvis har hört samman. Från mitten av 1400-talet härrör den äldsta uppgiften om Vikhusbyn, som då inköptes av konung Karl Knutsson Bonde från arvingarna till Krister Nilsson (Vase), vilken hade mottagit den som pant från sin svåger Sten Turesson Bielke. Dennes dottersöner Sten Sture d. ä. och Nils Klausson (två Sparrar) återlöste emellertid byn år 1480 från Karl Knutssons arvingar, och då Sten Sture år 1501 avstod en del gods till sin kusin var bland dessa "i Lisle Ryttre Sokn i Wijkhusse viii gårder och ii öde gårder". Tjugo år senare, vid arvsskiftet efter Nils Klausson, tillföll Vikhusby sonen Knut Nilsson, som sålde eller förpantade den till klostret i Västerås. När vissa kyrkogods efter Västerås recess 1527 indrogs och återlämnades till adeln, kom Vikhusby åter att tillfalla Nils Klaussons

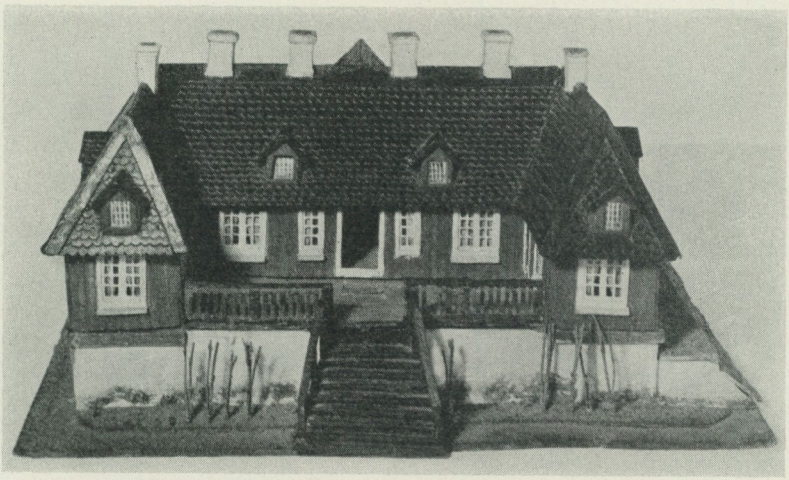

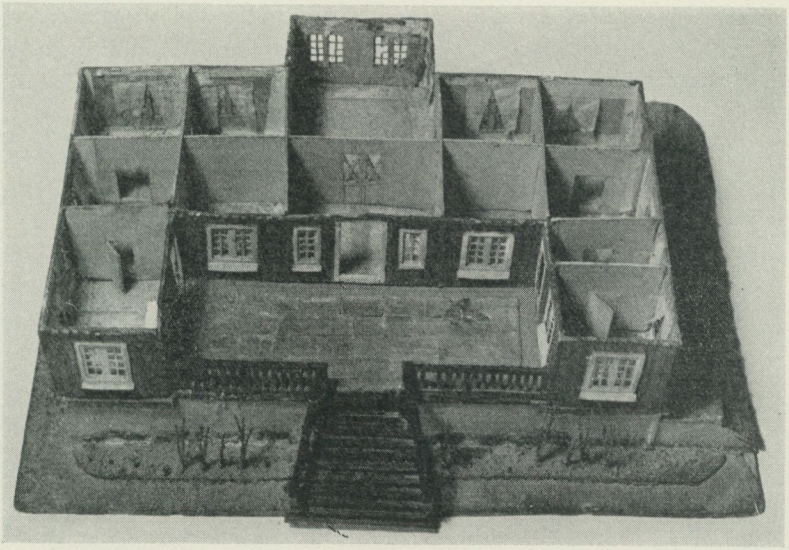

Huvudbyggnaden på Vikhus säteri i Västmanland, riven 1877. Modell utförd av Hugo von Post.

ättlingar, först en dotterdotter, som emellertid överlät byn till sin moster Pernilla.

Samtidigt härmed eller något senare har det hemman avskilts från byn, som senare kom att bilda stommen i sätesgården Vikhus. I ett brev från Gustav Vasa 1547 uppmanades fru Pernilla att, om hon ännu gjorde anspråk på gården Näs i Vikhusby, bättre styrka sin äganderätt, vilket emellertid inte tycks ha lyckats för henne, då två år senare biskop Henricus Johannis Norvegus i Västerås (död 1556) tilldelades "een gårdh Naess i litzle rytter sokn til ewerdelig äge". Under biskop Henriks tid bör gården ha fått sin första ståndsmässiga bebyggelse; på en karta från 1600-talets mitt över "Gården Wijkhus" (Riksarkivet) är en byggnad markerad på en plats norr om den nuvarande huvudbyggnaden, där man vid en omläggning av gräsmattorna dessutom har funnit brandspår och där den förmodligen av eld förstörda biskopsgården således kan ha varit belägen.

År 1566 såldes gården till riksrådet Ture Pedersson Bielke, som genom arv — han var dotterson till Nils Klausson (två Sparrar) — sju år tidigare hade kommit i besittning av Vikhusby. Efter hans död 1577 innehades Näs av änkan Sigrid Brahe men disponerades av svärsonen, friherre Christer Horn af Åminne (1554—1612), i vilken släkts ägo Vikhus — säteri från 1628 — kom att stanna i fyra generationer.

Mot slutet av den Hornska tiden har den äldre bebyggelsen vid Vikhus, säkerligen till en del härstammande från biskop Henriks tid, blivit ersatt med en karolinsk anläggning, i vilken förebilden till Nordiska museets nyförvärvade modell har ingått som corps-de-logis. En "Geometrisk Delineation öfwer Wickhuus Sätesgård anno 1707" (Lantmäteristyrelsens arkiv) visar gårdens dåvarande utseende: mangården består av den karakteristiska huvudbyggnaden med sina utskjutande flyglar och den tresidiga salsutbyggnaden, vidare av två fristående, symmetriskt placerade flyglar samt väster om gårdsplanen och nära sjöstranden en byggnad ungefär av flyglarnas storlek, vilken förmodligen är en rest av den äldre bebyggelsen.

En jämförelse mellan 1707 års karta och en akvarell från år 1811, "Vue de Wikhusnäs d'apres la Nature. peintré par I:L"

(i bergsingenjör K. R. von Posts ägo), visar att den karolinska anläggningen vid 1800-talets början ännu var i stort sett oförändrad. Den norra av de båda fristående flyglarna samt byggningen väster om gårdsplanen synes emellertid då ha varit rivna, och i stället finner man två små paviljonger, symmetriskt placerade i mangårdens hörn mot sjön och sammanbundna med ett spjälstaket. Corps-de-logiet överensstämmer utom i några få detaljer med modellen; på denna är sålunda väggarna försedda med en stående brädpanel med lockribbor, medan på bilden det knutade liggtimret är utan beklädnad. Vidare har modellen på mittlängans framsida två takkupor i stället för akvarellens enda och den breda enkeltrappan, ledande från den inbyggda gården, motsvaras på bilden och även på 1707 års karta av en synbarligen murad dubbeltrappa av sten, vilken enligt uppgift skall ha ersatts av trätrappan på 1850-talet.

Den siste Horn till Vikhus, Bengt Christersson, stupade 1708 i Litauen; han hade förpantat gården till excellensen greve Nieroth, som emellertid efter en process — den första i en lång rad dylika om äganderätten till gården — år 1716 fick avträda den till Bengt Horns syster, gift med överstelöjtnant Gotthard Vilhelm Yxkull. Denne stod i skuld till landshövdingen i Västerås Jonas Cedercreutz, som därigenom kunde tilltvinga sig godset. Cedercreutz triumf blev dock mycket kortvarig. Redan 1719 förlorade han i en process Vikhus till den dåvarande ägaren till Tidö, Axel Oxenstiernas sondotter Elisabeth De la Gardie, som kunde hävda bördsrätt — efter sin farfars farfar! Elisabeth De la Gardie gav Vikhus karaktär av fideikommiss; av gårdens avkastning skulle en del avsättas till två fonder, den ena avsedd för två teologistuderande i Uppsala och den andra för "tolf fattiga änkior eller jungfruer af adeligt eller hedersamt ofrälse stånd", medan resten skulle gå till den som utsågs att förvalta godset och dennes ättlingar på manssidan. I enlighet med testamentet blev Vikhus tilldelat grevinnans systerson, greve Axel Gabriel Oxenstierna af Croneborg till Tidö, som emellertid dog ogift 1755, varvid gården på nytt övergick i en annan släkts ägo, den grevliga ätten Dohnas. Först i raden kom Axel Gabriel Oxenstiernas systersonson greve Fredrik Carl Dohna (1721—1784), som efter

"Vue de Wikhusnäs d'apres la Nature", akvarell från år 1811. Ägare bergsingenjör K. R. von Post, Gävle.

nytt processande följdes av brodern Abraham Achates och dennes son August Magnus Delphicus Dohna, död ogift 1820 som den siste av ättens svenska gren.

Efter ytterligare en process tillföll Vikhus generalbefälhavaren greve Carl Ulric Ridderstolpe (1773—1846), som var dotterson till Fredrik Carl Dohna och ägare av granngodset Fiholm. Där bodde han själv men lät vid Vikhus uppföra en ny huvudbyggnad åt sin son, "Lagman Fritz", medan det Hornska corps-delogiet innehades som "änkesäte" av en grevinna Dohna.

Det på 1820-talet byggda huset är gårdens nuvarande huvudbyggnad, belägen sydväst om den karolinska anläggningen och söder om den plats, där biskop Henriks hus anses ha legat. Det är en tvåvånings timmerbyggnad, tidigare rödfärgad men numera reveterad.

Efter C. U. Ridderstolpes död blossade tvistigheterna om Vikhus åter upp. Sonen Fredrik Ulrik, den tidigare nämnde "Lagman Fritz", avled ogift endast två år efter fadern (1848). Mellan

arvingarna påbörjades i vanlig ordning en process, som avgjordes till förmån för Ridderstolpes systerson löjtnant Carl Ludvig von Post (1824—1905). Det var denne som år 1877 lät riva den Hornska byggnaden, av vilken sonen Carl Hugo senare tillverkade den lilla modellen. Som nämnts skänkte han den 1891 till sin blivande svägerska Hedvig Ridderstolpe, året efter maka till den äldre brodern Carl Fredrik, som från 1892 arrenderade Vikhus och efter faderns död 1905 övertog fideikommisset. Vikhus siste ägare av släkten von Post blev Carl Hugo, som 1915 sålde det efter att i endast tre år ha varit fideikommissarie.

Modellen av Vikhus karolinska herrgårdsbyggnad är ingen exakt skalmodell av det rivna huset. Tillverkaren var visserligen 23 år gammal när detta revs, men även om han således bör ha haft en klar minnesbild av den försvunna byggnaden och kanske även har haft tillgång till ritningar och till akvarellen från 1811, har han säkerligen arbetat på fri hand när det gällt exempelvis husets mått. Rummen har också i allmänhet en egendomlig form — små hoptryckta utrymmen med onormalt stor takhöjd, där de i detalj utförda fönstren ter sig helt förvuxna. Om modellen sålunda inte motsvarar kraven på exakthet i utförandet, äger den i sin litet otympliga enkelhet en naiv charm, som många gånger om uppväger bristen på detaljtrohet och tvärtom gör den till ett mycket mer fantasieggande "monument" än en torrt minutiös skalmodell.

Gustaf Elgenstierna: Svenska adelns ättartavlor, Stockholm 1926—35.
Olof Grau: Beskrifning öfwer Wästmanland, Västerås 1754.
Svenska gods och gårdar, del XXXVII, Uddevalla 1940.
Wilh. Tham: Beskrifning öfver Westerås Län, Stockholm 1849.
Erik Tuneld: Geografi öfver Konungariket Sverige, band II, åttonde uppl. Stockholm 1828.
F. U. Wrangel: Anteckningar om Rytterns socken, Stockholm 1886.

BERIKTIGANDE

Genom ett beklagligt förbiseende kom i den förteckning över litteraturen om Julita, som meddelades i föreg. årgång av Fataburen, s. 56, att utelämnas:

Sahlgren, J., Jum och Jumkil. En studie över ortnamnen på -hem, i Saga och sed 1938.

Den s. 31 i årsboken återgivna etymologien för namnet Julita hade hämtats ur detta arbete.

Föremål
till Nordiska museet
befordras fraktfritt
på Statens järnvägar

Vid insändning av museiföremål till
Nordiska museet, Stockholm,
bör observeras, att museet för dylika
transporter åtnjuter fri frakt
å Statens järnvägar enligt Kungl.
Maj:ts beslut.
Detta bör av avsändaren meddelas
vid avlämnandet av godset
på den station, från vilket det sändes
till Stockholm. Härvid antecknas på
fraktsedeln under betalningsföreskrifter:

Fritt enl. Jvg. regl. Str 223a artikel 629

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1957

Den 8 juni 1957 hade femtio år förflutit, sedan Nordiska museets byggnad vid Lejonslätten på Djurgården invigdes. Jubileet blev inte föremål för särskilt högtidlighållande men uppmärksammades trots detta av huvudstadspressen.

Byggnaden hade tillkommit främst genom en storartad frivillig medverkan i många olika former från alla klasser inom det svenska samhället. Museet betecknade också, när det stod färdigt i sin nya form, otvivelaktigt ett framsteg i fråga om överskådlighet och tillgänglighet till gagn för de stora besöksskarorna. Det skall emellertid inte förtöljas, att redan i samband med öppnandet även kritiska röster gjorde sig hörda, som varslade om de svårigheter som den i framtiden skulle komma att erbjuda ur museiteknisk synpunkt.

De starka meningsbrytningar som föregingo samlingarnas uppställning i museibyggnaden ha blivit ingående skildrade i en till jubileet utgiven skrift av Ernst-Folke Lindberg, betitlad Gunnar Hazelius och Nordiska museets installationsfråga (även ingående i tidskriften Rig, utgiven av Föreningen för svensk kulturhistoria).

Av den uppställning föremålen fingo när museet öppnades för allmänheten 1907 kvarstår nu så gott som intet i helt oförändrat skick. Under årens lopp ha de flesta avdelningarna blivit nyordnade, i flera fall åtskilliga gånger. Ännu återstår emellertid mycket att göra, särskilt efter den radikala omläggningen av värme- och sanitetssystemet, som genomfördes 1954—55, under vilken tid byggnaden praktiskt taget måste evakueras. Det är museets livliga förhoppning, att institutionen skall få de ekonomiska resurser som krävas för ett iordningställande i ny gestaltning av ännu icke öppnade avdelningar.

En sådan mycket efterfrågad avdelning kunde öppnas till jubileet, nämligen en permanent utställning av svenska folkdräkter, omfattande ett tämligen rikligt urval av fest- och vardagsdräkter från svenska bygder jämte kompletterande översikter över de enskilda plaggens historiska utveckling m. m. Den är inrymd i en ursprungligen för de kyrkliga samlingarna (numera överförda till Statens historiska museum) avsedd stor sal i museibyggnadens mittparti, vilken tidigare icke varit tillgänglig för allmänheten.

Museibyggnaden har emellertid också med åren visat sig alltför trångbodd för den verksamhet, som där bedrives — den är ju också endast ungefär en tredjedel av det jättekomplex som Artur Hazelius planerade att få uppföra på denna plats! Med största intresse följer museet utvecklingen av den aktuella frågan om friställande av Galärvarvets område, vilket skulle ge utrymme för åstadkommande av snart livsviktiga lokaler, särskilt för bibliotek, arkiv, fotograferings- och konserveringsateljéer m. m.

En översikt över verksamheten i hela dess omfattning icke endast i museibyggnaden utan även på Skansen och på Svinderssvik, Tyresö, Julita, Härkeberga, Matsgården i Rättvik etc. ges i en under hösten utkommen, rikt illustrerad publikation på engelska språket, The Nordiska Museet and Skansen, utgiven i samband med nämndens ordförande hovrättsrådet J. Nordenfalks 60-årsdag. Boken är i första hand avsedd att möta de förfrågningar som i betydande omfattning muntligen och skriftligen riktas till museet från alla delar av världen.

Meddelanden om verksamheten under 1957 lämnas i det följande under respektive rubriker, varvid märkes att en viss omläggning av årsberättelsen företagits, i det att bl. a. föremålsförvärven här endast blivit översiktligt berörda. De viktigaste av dessa, liksom även en del fältarbeten, ha i stället gjorts till föremål för kortfattade meddelanden på andra ställen i årsboken.

Att denna omläggning skett, beror i första hand på svårigheten att i en resonerande redogörelse ge rättvisa såväl åt föremålens relativa värde för museet, som åt den stora tacksamhet, som museet hyser, även för en till synes ringa gåva till samlingarna.

Allmogeavdelningens verksamhet under året fördelar sig naturligt på utställningsverksamheten, fältarbetena och förvärvsverksamheten.

De tillfälliga utställningarna redovisas på annan plats i denna årsbok.

Till de halvpermanenta utställningarna kan räknas en avdelning, visande ett urval av museets omfattande samlingar inom den magiska eller övernaturliga läkekonstens fält. I samband därmed flyttades den tidigare där befintliga exposén över museets folkliga keramik upp till gallerivåningen, där den kommit i naturlig närhet av den övriga svenska folkkonsten. Utställningen Folklig läkekonst har ordnats av förste intendenten Eskeröd.

Museets rika bestånd av svenska folkdräkter har länge varit tillgängligt för allmänheten i alltför ringa grad i förhållande till det stora intresse, som kretsar kring detta material. Denna brist kunde avhjälpas, då museet den 6 juni öppnade den nya avdelningen för folkdräkter i den s.k. Kyrksalen i museets bottenvåning. Utställningen, som är att betrakta som permanent, visar det folkliga dräktskick med traditioner långt tillbaka i tiden, så som det ännu vid 1800-talets mitt kunde studeras i många svenska bygder och på ett alldeles särskilt sätt kom att inspirera Artur Hazelius vid tillkomsten av Nordiska museet. Man kan här få en inblick i det folkliga dräktskickets utformning med hänsyn till både användning och variation i olika bygder. I mittpartiets sex montrar visas sålunda bröllopsdräkter, sorgdräkter, helgdagsdräkter och arbets- eller vardagsdräkter. En särskild monter visar variationerna av dräktskicket inom en bygd (Leksand) med noggrant iakttagna växlingar efter det kyrkliga året. Ett urval folkdräkter från de nordiska grannländerna, Danmark, Norge, Island och Finland avslutar denna monterserie. För att tillgodose det starka intresset för svenska bygdedräkter har i omgången kring mitthallen presenterats en rik samling dräkter från olika svenska landskap. I motstående väggmontrar visas exempel på hur det folkliga dräktskicket utformas genom ett samspel mellan tradition och modenyhet och hur de olika bygderna variera detta tema. Här visas också ett urval av dräktsilver samt några prov på våra 1800-talskonstnärers intresse för folkdräkterna. Dräktavdelningen

Sorgdräkter utställda i den nya permanenta avdelningen för folkdräkter.

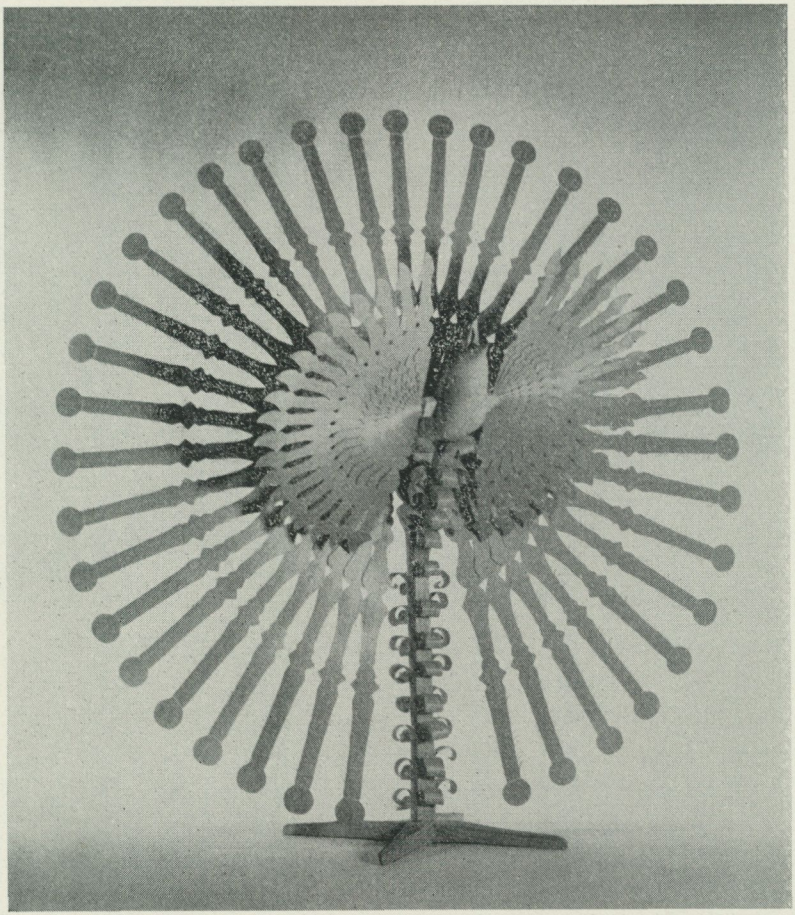

"Påfågel" av furuspån från Sorunda socken, Södermanland.

har gestaltats av intendenten Nylén med biträde av amanuensen Biörnstad och fil. kand. Danielson.

Avdelningens tjänstemän ha också utfört en del arbeten i fältet, mer eller mindre i samband med avdelningens övriga verksamhet. De redovisas under Etnologiska undersökningen, s. 266.

Avdelningens förvärv ha under året varit av relativt ringa omfattning. Inom näringslivet kunna nämnas redskap för peppar-

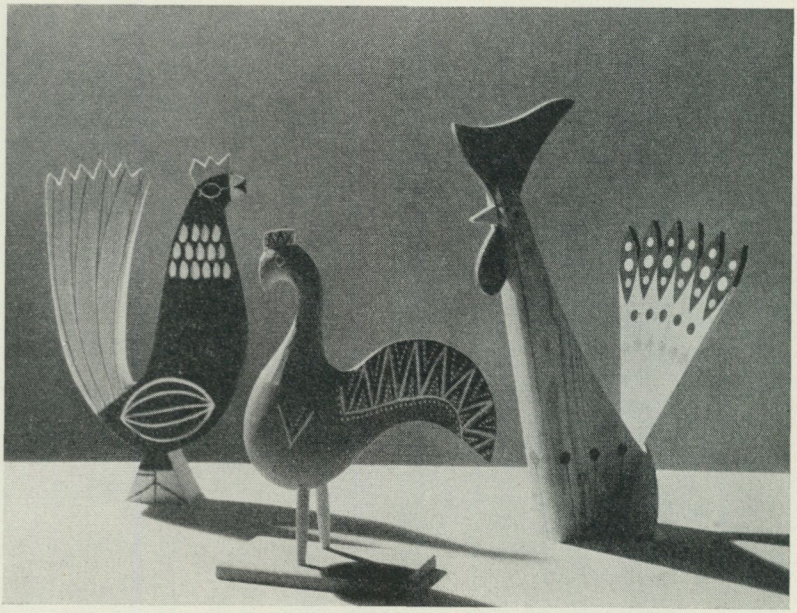

Skurna och målade träfåglar från Ballingslöv, Stoby socken, Skåne.

rotsodlingen i Enköping (jfr s. 213), jaktlappar, kruthorn och ett björnspjut, vidare bindslen, ullrep och en lie från Färöarna. Av textilier, textilredskap och dräkter kunna nämnas en sängutrustning från Lappland, lakan och draperier från Småland, en primitiv vävstol från Norge (jfr s. 210) samt ett antal dräktplagg. Vidare några möbler, husgeråd och prydnadsföremål liksom femton bonadsmålningar och ett antal oljetryck. En "påfågel" av furuspån jämte en grupp halvfabrikat till sådana från Sorunda ha skänkts till museet. I samband med undersökningen av begravningsritualens kulturhistoria ha också ett antal hithörande föremål förvärvats.

Allmogeavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Övriga tjänstemän vid avdelningen ha varit intendenten Nylén och amanuenserna Wikland-Wintzell och Biörnstad. Dessutom har fil. kand. Sofia Danielson tjänstgjort vid avdelningen fr. o. m. april månad till årets slut.

Lapska avdelningen

Bland nyförvärven till lapska avdelningen märkas inköpen av ett par föremålssamlingar efter framlidna personer, den ena efter vävlärarinnan Maja Wickbom, på sin tid Karl Tirén's assistent under hans uppteckningsresor i lappmarkerna, den andra efter kyrkoherden Otto Lindgren i Jokkmokk. Båda samlingarna omfatta lapska bruksföremål av olika slag, arbeten i trä och ben, textilier etc. Ett par vackra ranor ingå i Lindgrens samling. En förhistorisk skida, funnen vid torrläggning av en sjö i Morjärv, Norrbottens län, har inkommit såsom gåva av banarbetaren Helge Sandberg genom ingenjör Thorsten Söderström. Avdelningens verksamhet har till avsevärd del varit förlagd till lappmarken (se Fältarbeten); föreståndare har varit förste intendenten Manker.

Högreståndsavdelningens förvärv under året redovisas tillsammans med allmogeavdelningens i slutet av denna redogörelse (s. 301 ff.) och de viktigare tillskotten till samlingarna i form av smärre artiklar (s. 214 ff.). Andra av nyförvärven komma att i större sammanhang behandlas i kommande årgångar av Fataburen.

Avdelningens tjänstemän ha under året — utom det löpande arbetet inom avdelningen varit sysselsatta med olika uppgifter inom institutionen eller med denna samarbetande organ. Sålunda har förste intendenten Hellner i samband med ledningen av högreståndsavdelningens undersökningar företagit tjänsteresor till de av undersökningen berörda platserna. Intendenten Lagerquist har förestått vandringsutställningen "Svenskt konsthantverk från dess guldålder" och därvid på varje plats lett utställningens uppsättande och nedtagande, varjämte han demonstrerat utställningen och i vissa fall hållit särskilda föreläsningar i anslutning till denna. Han har vidare handlagt ärenden rörande Julita gård. Intendenten Bengtsson har i Skansens stadskvarter anordnat hantverksdagar med deltagande av Konsthantverkarnas Gille (den 5 juni) samt "Skansens Borgerskap" (den 20 och 27 oktober samt vid julmarknaden den 8 december). Vid restaurerings- och konserveringsarbetena på Skottbergska gården i Karlshamn har Bengtsson som museets representant utövat ledningen, biträdd av fil.

kand. Brunius. Intendenten Lagercrantz har deltagit i högreståndsavdelningens undersökningar. Amanuensen Holmquist har större delen av året arbetat med manuskript och korrektur till den under utgivning varande handboken över svenska silverstämplar. Amanuensen Stavenow har i samband med förberedelserna för utställningen av fröken Hedvig Ulfsparres textilsamling arbetat med katalogiseringen av denna samt även deltagit i högreståndsavdelningens undersökningar (se s. 179). Fil. kand. Brunius har biträtt vid utställningsarbeten i museet och på Skansen. Han har därjämte förberett inredningen av Skottbergska gårdens i Karlshamn handelsbod, som beräknas vara färdig till invigning sommaren 1958.

Avdelningsföreståndare har varit förste intendenten Hellner fram till den 1 september, då han tillträdde befattningen som föreståndare för Kungl. Livrustkammaren, och därefter till årets slut intendenten Lagerquist. Dessutom ha intendenterna Bengtsson och Lagercrantz, amanuenserna Holmquist och Stavenow samt fil. kand. Jan Brunius tjänstgjort vid avdelningen.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen samt byggnadsavdelningen. Bland det gångna årets reparationsarbeten kan nämnas att Främmestadskvarnens vingparti blivit iståndsatt efter en svår stormskada, vidare har omläggningen av Glashyttans tak fullbordats och en partiell takreparation utförts på Kronbergs ateljé. Den halvrunda stenterrassen framför Novilla har försetts med ett gråmålat staket av samma typ som funnits där sedan mitten av 1800-talet.

Utöver det sedvanliga underhållet av ekonomi- och restaurangbyggnaderna ha bl. a. följande arbeten utförts. På Hazeliusporten har taket försetts med ny isolering och vissa putsreparationer utförts. På Lusthusporten ha arbetena med staketets underhåll fortsatts och på grindstugan ha smärre puts- och takreparationer skett. I den s. k. Bragehallen, som under en följd av år tjänat som magasinsutrymme för restaurangmöbler m. m., har nu en lekstuga för de mindre barnen inretts enligt ritningar av arkitekten Gunnar Aspe; i anläggningen ingår en liten servering. Liksom tidigare på

Nyloftet har på Högloftet det gamla torvtaket ersatts med ett s. k. vedtak; i samband därmed har isoleringen förbättrats.

Vården av Nordiska museets byggnader utanför Stockholm har liksom under de senaste åren främst berört Svindersvik. Byggmästare Olle Engkvist har bekostat omputsning av köksflygelns fasader; därvid har liksom tidigare på huvudbyggnaden den ursprungliga färgskalan återställts med ockragula väggfält inom ljusgrå listverk och rustik. Plåttaket har målats rött. Reparationen av trädgårdsstaketet på norra sidan har fortgått programenligt; de murade grindstolparna på norra och östra sidorna ha omputsats och avfärgats i gult och svart. Sedan flera år pågår en förnyelse av vegetationen genom gallring, beskärning och nyplantering. Vid Härkeberga gamla prästgård ha smärre takreparationer utförts.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje sön- och helgdag under året, varvid i främsta rummet präster från Stockholms församlingar medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Stockholms kyrkobröder aftonbön hållits varje dag. Ledare var grosshandlare Salomon Grane, och medelsiffran för deltagare varje kväll uppgick till 60. Kyrkan har sammanlagt 165 gånger upplåtits för vigslar.

Skansens klädkammare har på sedvanligt sätt stått föreningar och sammanslutningar av skilda slag till tjänst med utlåning av dräkter och annan rekvisita.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening ha anordnats kurser i spånad, växtfärgning och halmarbeten. I Älvdalsbodarna har fru Marta Eriksson sysslat med ystning och kärning under tiden 23 juli—29 augusti. Från den 1 december ha julbord stått dukade i Oktorpsgården och i Delsbogården.

Föreståndare för avdelningen har varit förste intendenten Andrén. Amanuensen Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning, möblering och vakthållning. Byggmästare Elof Hagén har svarat för byggnads- och måleriarbeten och fogden Gustaf Henningsohn för väg- och parkarbeten. Seglora kyrkas ecklesiastika funktioner ha stått under tillsyn av kantor Gustaf Hellblom. Skansens klädkammare har förestått av fru Palmé.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varit tillgängligt för allmänheten varje stjärnklar torsdagskväll. Förevisningar ha anordnats bl. a. för skolungdom under ledning av kandidaterna J. Brohult och L. Jorfeldt.

Naturhistoriska avdelningen

Anläggningar. Genom att studeranden Ulf Hannerz efter sina framgångar i TV föreslog Skansen att såsom donation från honom motta ett stort antal tropiska akvariefiskar jämte akvarier och tillbehör, ställdes avdelningen på grund av platsbrist inför ett svårt problem. Frågan löstes efter hand genom att två däggdjursavdelningar i Djurhuset byggdes om till ett akvarium. F. n. finnes där 26 akvarier innehållande ca 700 fiskar (se bilderna s. 239 ff.). Akvariet invigdes den 6 aug. Successivt har det utbyggts till att omfatta även saltvattensarter. Utöver de av Ulf Hannerz donerade fiskarna har ett antal söt- och saltvattensarter (se s. 242) skänkts till Skansen av Bokförlaget Forum genom bokförläggare Adam Helms. Härutöver har Skansen kompletterat och ytterligare vidgat antalet fiskarter, vilka geografiskt representerar fyra kontinenter.

För att underlätta identifieringen av samtliga akvarieinvånare för publiken ha anbringats etiketter i färg återgivande resp. fiskarter och med uppgifter om deras vetenskapliga och svenska namn samt utbredning. Dessa färgskyltar av fiskar liksom nya sådana av en del fåglar ha utförts av fil. mag. Kjell Engström.

I Djurhuset har djurvårdarnas dagrum förbättrats och gjorts rymligare. På den inom serviceavdelningen belägna läktaren har ett antal djuranläggningar iordningställts i syfte att underlätta möjligheterna att ta hand om skadade fåglar, som insändas från myndigheter och allmänhet, och för att vidga karantänsutrymmena. Vidare har i Djurhuset igångsatts uppfödning av husmöss, av vilka avdelningen har stort behov som föda åt både däggdjur, fåglar och reptiler.

Beträffande övriga djuranläggningar ha nödvändiga, smärre underhållsarbeten och omändringar vidtagits.

Djurbeståndet. I djuranläggningarna på Skansen och Julita funnos den 1 november 1957 866 däggdjur, fåglar, kräl-

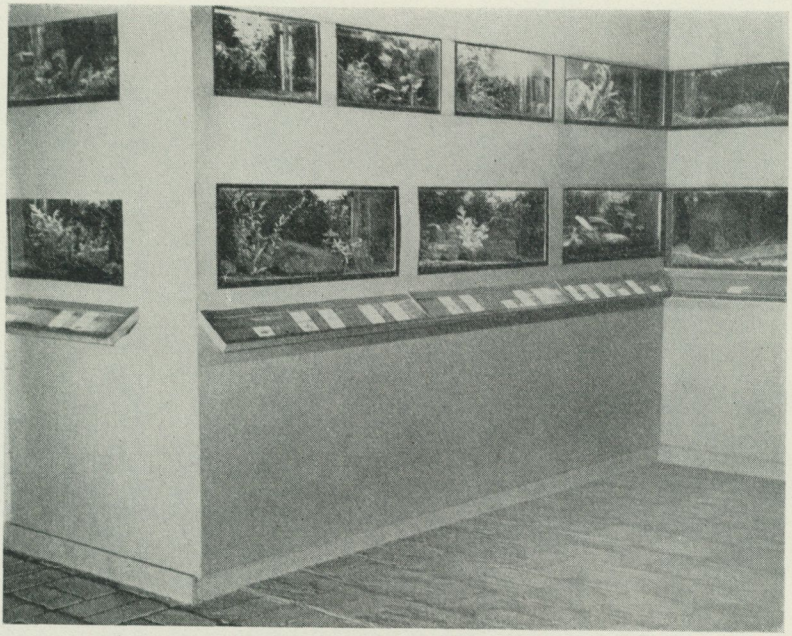

Interiör från den nya akvarieavdelningen i Djurhuset.

och groddjur samt ca 700 fiskar. Dessa ryggradsdjur äro fördelade på 216 arter, av vilka 35 utgöras av däggdjur, 82 av fåglar, 6 av kräldjur, 12 av groddjur och 81 av fiskar.

Djurbeståndet har, jämfört med föregående år, väsentligt ökat i antal, framför allt beroende på de många fiskar, som skänkts Skansen till den nya akvarieavdelningen. Härtill komma andra gåvor, förökning genom fortplantning samt djur erhållna i utbyte eller genom köp.

Följande djur ha fått ungar: rhesusapa, björn, grävling, gråsäl, älg, kronhjort, dovhjort, ren, visent, fjällko, dvärgget, get, dvärgfår, gotländskt utegångsfår, gotlandsruss, shetlandsponny, kanin, marsvin, husmus och vit mus. Bland fåglarna ha sebrafink, måsfink, kanariefågel, grå risfågel, undulat, rosenpapegoja, berguv, häger, knölsvan, vitkindad gås, gräsand, skrattduva, påfågel och fasan kläckt ungar. Häckningsförsök ha dessutom gjorts av vit

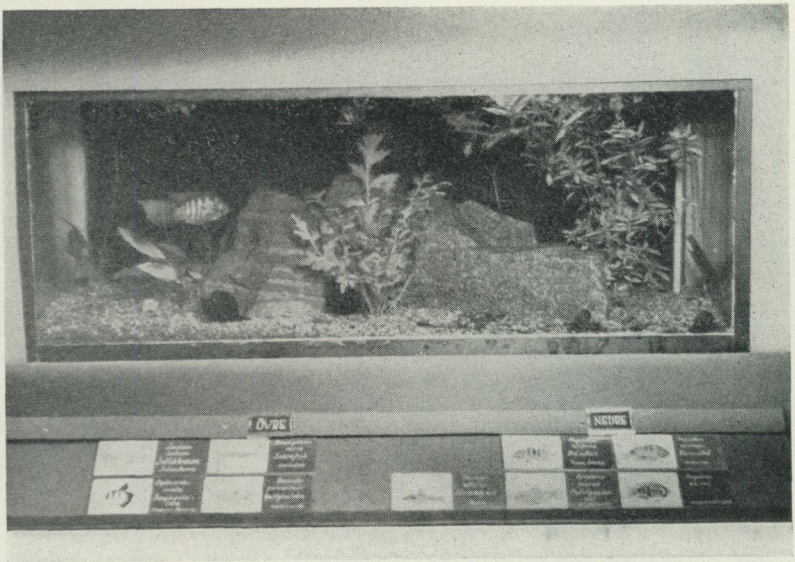

Skyltar i färg presentera de olika fiskarna i övre och nedre akvarieramper.

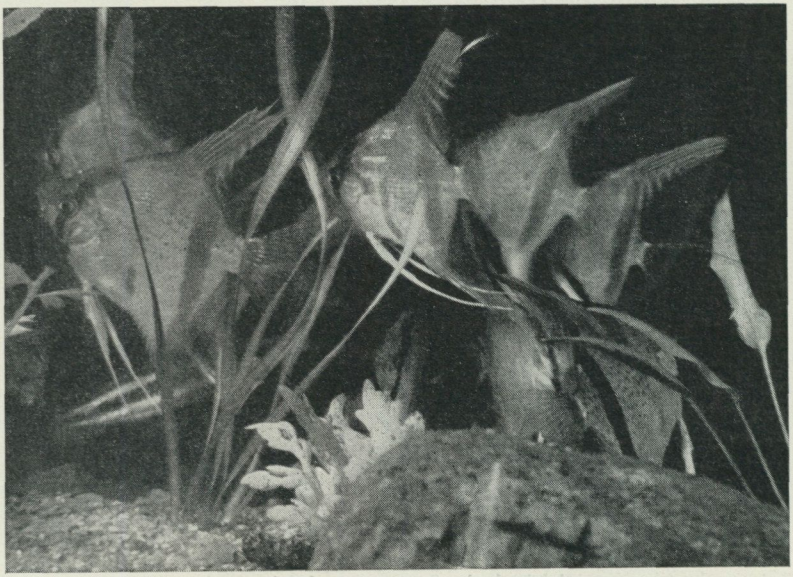

Från ett av sötvattensakvarierna: triangelfiskar (P t e r o p h y l l u m e i m e k e i) från Amazonfloden.

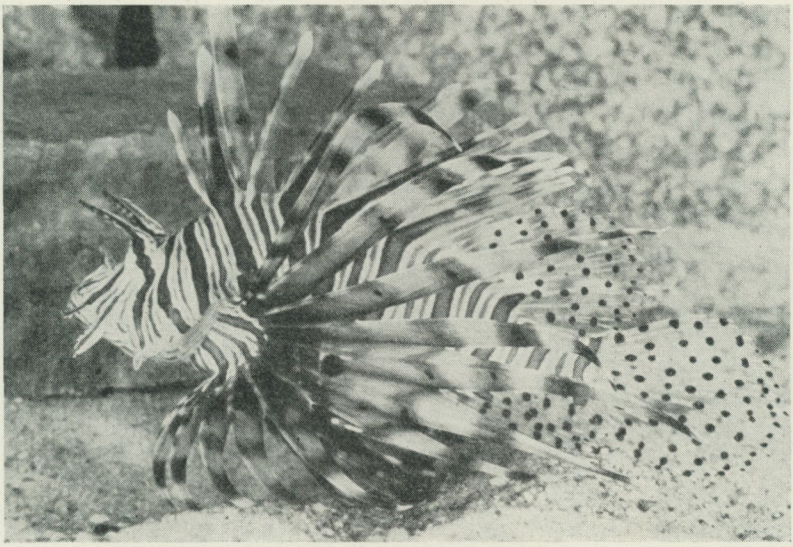

I saltvattensakvarierna simmar bl.a. drakfisken (Pterois volitans) från Indiska oceanen och tropiska Stilla havet. De väldiga fenstrålarna ha vid stick ungefär samma giftverkan som ett kobrabett.

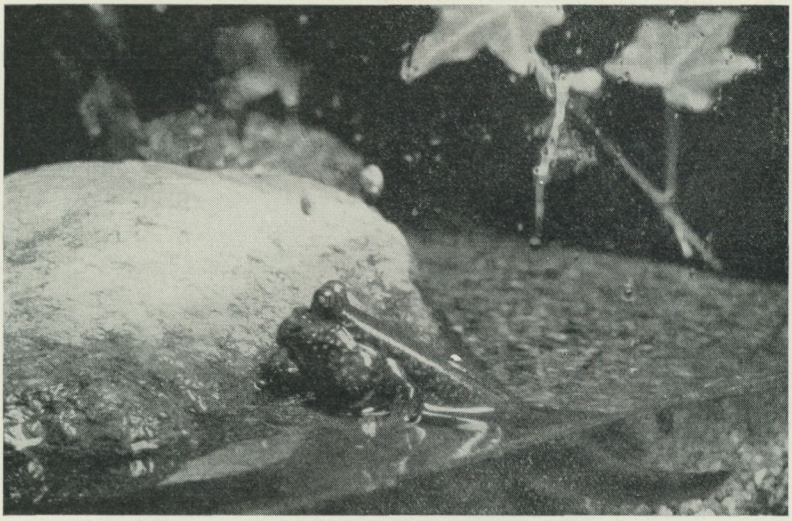

Den från TV berömda slamkryparen (Periophthalmus papilio) hör till akvariernas mer uppmärksammade invånare.

stork, svart stork, grågås och bläsgås. Bland reptilerna har huggormen förökat sig. Av groddjuren ha klockgroda, vanlig groda, åkergroda och ätlig groda fortplantat sig. Yngel ha kläckts av följande fiskar: *Epiplatys chaperi, Cichlasoma biocellatum, Colisa labiosa, Corydoras aeneus, Barbus tetrazona, Xiphophorus maculatus, X. helleri, Lebistes reticulatus, Heterandria formosa* och *Panchax lineatum.*

Bland gåvorna märkas grön markatta, rävar, skogsharar, fältharar, kanin, gulbröstade astrilder, gråastrild, orangekindade astrilder, sebrafinkar, påvefinkar, måsfinkar, tigerfinkar, kanariefåglar, grå kardinal, kinesiska näktergalar, undulater, rosenpapegojor, dvärgpapegoja, gulpannad amazon, kattugglor, bivråk, bergänder, småskrakar, kinesisk dvärgvaktel, grekisk sköldpadda, kärrsköldpaddor, huggormar, snokar, större vattenödlor, mindre vattenödlor, klockgrodor, stinkpaddor, bandtandkarpar, dvärgtandkarpar, "Jack Dempsey", sebraciklider, kyssgurami, blå gurami, läppgurami, mindre triangelfiskar, bottentittare, lysögonfiskar, segelfiskar, kardinalfiskar, drottningrasbora, dvärgrasbora, kilfläcksrasbora, mosaiktrådfiskar, skivabborrar, diskustetror, kardinaltetror, blodtetror, sorgmanteltetror, guldglastetror, glödbandstetror, vinkeltetror, ålmalar, darrmalar, glasmalar, pansarmalar, metallpansarmalar, strimmiga malar, sömnfiskar, sprutfiskar, slamkrypare, bilbukfiskar, pennfiskar, linjebarber, flygbarber, ceylonbarber, tigerbarber, sebrafiskar, indiska braxnar, blå danio, platies, svärdbärare, "Black Molly", indiska nissögon, guppies, kongofengädda, lungfiskar, drakfiskar och sjöhästar samt diverse arter utan svenska namn.

I byte har avdelningen erhållit en lo från Polen, ett vildsvin från Finland samt gravänder och knipor från Västergötland.

Genom köp ha följande djur förvärvats: nunnemarkatta, utter, fjällko, skriftarassaris, fjällgäss, grågäss, sädgås, snatteränder, stjärtänder, bläsänder, brunänder och strutsvaktlar. Dessutom har ett antal djur inköpts för Lill-Skansen.

Som deposition har avdelningen mottagit en arakanga och en grönvingad ara.

Av ovannämnda födslar på Skansen äro några märkliga. Sålunda är det första gången i någon zoologisk trädgård som en

Rävar i lek med en björnunge. Foto: L. Nilsson.

gråsäl har fått levande avkomma. Vidare är grävlingens fortplantning i fångenskap ovanlig. Senaste gången en dylik födsel har inträffat lär vara i London 1914. Slutligen lär grå risfågelns kläckning och uppfödning av ungar i fångenskap vara sällsynt.

Björnarna hade en lyckad säsong med tre kullar om 3 resp. 2 och 1 unge. Denna förökning vållade utrymmessvårigheter för de många familjerna, varför försök gjordes att dels i en anläggning låta hanen gå tillsammans med hona och ungar, dels på det största björnberget sammanföra en hona och unge med ett förlovat och av varandra mycket upptaget par samt dessutom med därvarande rävar. Båda experimenten lyckades. De visa bl. a., att om djuranläggningar äro tillräckligt stora går det i regel bra att sammanföra björnmödrar och deras ungar både med björnar av olika kön och även med andra arter, i detta fallet rävar. De senare lekte ej sällan med en björnunge under moderns överinseende.

Framhållas bör också att Skansens par av rent svenska kronhjortar i år fött en hindkalv.

En visenttjur har under året varit deponerad i Skånes Djurpark, Höör.

Allmän verksamhet. Under vintern 1956—57 omhändertog avdelningen ett mycket stort antal oljeskadade eller utsvultna knölsvanar och en del änder. De oljeindränkta fåglarna ha tvättats och i regel tillfrisknat, varefter de fram på våren utplacerats i olika delar av landet, där man önskat erhålla dem. För detta arbete har Tygelsjö kemiska fabriker gratis ställt oljeupplösande tvättmedel till förfogande.

Med hjälp av arkivarbetare har arbetet med registreringen av i löpande tidskrifter och andra publikationer tryckta, vetenskapliga arbeten gällande nordiska ryggradsdjur fortsatt.

Fältarbeten. Genom erhållna anslag av Statens Naturvetenskapliga Forskningsråd, Viltforskningsrådet och Stiftelsen Lars Hiertas Minne ha de sedan 1956 igångsatta fältundersökningarna ytterligare utbyggts. Arbetet har skett på flera fronter, i Södermanland, Östergötland, Blekinge och Skåne. Sålunda har fil. lic. Viking Olsson i havsvikar längs Södermanlands och Östergötlands kuster, främst Bråviken och Valdemarsviken, genom direkta iakttagelser och träckundersökningar försökt få ett begrepp om knölsvanens näringsvanor. Samtidigt ha ett antal provytor upprättats inom starkt betade undervattensängar, och meningen är att där följa vegetationens förändringar dels från vår till höst, dels från år till år. Under den första arbetssäsongen ha som beräknat icke några påtagliga resultat erhållits utan olika metoder och lokaler prövats i syfte att utröna efter vilka linjer undersökningen bör fullföljas.

Dessa undersökningar ha utsträckts också till Skånes och Blekinges havsvikar, där fr. o. m. innevarande vår provytor upprättats i områden, där befolkningen klagat på grund av påstådda skadegörelser. Dessa kuststräckor äro av annan typ än de i Södermanland och Östergötland, varför undersökningarna komplettera varandra. Framför allt kommer sträckan mellan Pukavik och Norjesund i Pukaviksbukten att bli föremål för regelbundna botaniska inventeringar samtidigt som Flygvapnet inom samma område periodvis inventerar svanarna genom direkträkning och fotograferar flockarna, så att fåglarnas numerär kan kontrolleras

på fotografierna. Arbetet i Blekinge ledes av amanuensen Björn Berglund.

Undersökningarna i Skåne över gässens ekologi och deras inverkan på odlade fält ha utförts av ett fast arbetslag på fyra personer, vilka vid olika tillfällen assisterats av medhjälpare. Lokal ledare för dessa fältarbeten har varit professor Erik Dahl. Under dennes frånvaro under några månader av föråret 1957 svarade professor Bertil Hanström för kontinuiteten och den lokala övervakningen av fältundersökningarna. I Skåne har åtskillig tid åtgått för att få ett begrepp om gässens lokala flyttningsrörelser mellan betesmarker och övernattningsplatser. Det visar sig att gässen ofta och oregelbundet växlar mellan skilda betesmarker, vilket har försvårat placeringen av provytor. Sålunda förefaller omsättningen av gäss i Skåne vara betydande under vinterhalvåret. Det tycks icke vara samma flockar av gäss som rör sig i det centrala Skåne, utan flockarna avlösa varandra. Detta torde delvis utgöra en förklaring till att så olika betesmarker uppsökes.

Betningens effekt på odlade fält har varit det centrala i frågeställningen. Några klara resultat härom föreligga ännu icke, men vissa tendenser kunna skönjas. Det är emellertid uppenbart att betningseffekten är mycket olika, beroende av fältens beskaffenhet, markfuktighet och andra ekologiska faktorer. Detta medför att provytor måste upprättas på olika typer av odlade fält samt på fält utsatta för varierande betesfrekvens. Avsikten är att under innevarande säsong fullföja undersökningarna, varvid samarbetet med botanister kommer att utbyggas.

Havsundersökningarna i Södermanlands och Östergötlands skärgård, utförda av fil. lic. Viking Olsson, försvårades av att häckningen i kända bon uteblev eller upphörde, varför de beräknade observationerna delvis omintetgjordes. Arbetet under vintern blev däremot framgångsrikare och gav intressanta resultat.

Undersökningar på Öland av där övervintrande örnar kunde under vintern 1956—1957 ej utföras enligt beräkning på grund av att där utsedd observatör av familjeskäl måste avbryta arbetet. För vinterhalvåret 1957—1958 har viltvårdare Robert von Schultz engagerats och påbörjat arbetet.

I Skåne har däremot motsvarande undersökningar planenligt utförts av fil. mag. Martin Markgren. Första fasen av arbetet därstädes har haft till syfte att lokalisera örnarna och försöka skaffa klarhet i deras flyttningar mellan skilda trakter. Det har därvid visat sig, att örnarna äro starkt koncentrerade till sjöarnas omgivningar i nordöstra och södra Skåne, där de äro tämligen stationära. Dessa data bekräfta vad man tidigare antagit. Under innevarande säsong skola kontinuerliga observationer företas över örnarnas näringstagande, varvid vissa i fråga om teckningen identifierbara fåglar utväljas i syfte att få fram individuella data om näringsbehov och jaktteknik. Samtidigt skola försök göras att fastställa numerären av i området levande däggdjurspopulationer.

I samband med ovannämnda fältarbeten har föreståndaren företagit resor till Blekinge och Skåne.

Förste intendenten Curry-Lindahls undersökningar över kattugglans biologi, som utföras på Balingsholm i Södertörn, ha fortsatts. I maj gjordes av förste intendenten Curry-Lindahl en tredje observationsserie av fågelsträcket vid Torhamns udde i Blekinge. Under tidigare år hade höststräcket därstädes studerats.

De ekologiska undersökningarna gällande ryggradsdjuren i den svenska fjällkedjan ha i sommar fortsatts. I juni—juli företogs en fjärde expedition i Sarekområdet, Lule lappmark, där främst förhållandena vid Låotakjaure, Kuopervagge, övre Rapadalen, Sarvesvagge, Ivarlako och Pårekjaure samt fjällen däromkring ägnades uppmärksamhet.

Publikationer. Avdelningen har tagit initiativ till grundandet av en ny vetenskaplig skriftserie, Acta Vertebratica. Publikationen, som utges av institutionen, är avsedd att täcka olika aspekter av vertebratzoologi, främst ekologi, etologi, zoogeografi, evolution, systematik, embryologi, viltvård och naturskydd. I första hand accepteras arbeten, företrädesvis i monografisk form, gällande nordiska ryggradsdjur, men publikationen står även öppen för publicering av studier från andra faunaområden. Varje häfte innehåller i regel ett större arbete.

För framställningskostnaderna av de två första numren i serien har Statens Naturvetenskapliga Forskningsråd ställt medel till förfogande.

Som redaktion för Acta Vertebratica fungerar professor Bertil Hanström, Lund, laborator Bertil Kullenberg, Uppsala, och förste intendenten Curry-Lindahl. Publikationen har rönt ett positivt internationellt mottagande och distribueras f. n. till institutioner i Europa, Afrika, Asien och Amerika. Under året har i serien följande arbete utkommit: The suborder Charadrii in Arctic and Boreal Areas during the Tertiary and Pleistocene av Sten Larson, Göteborg (84 s.).

Ytterligare en publikationsserie har startats av avdelningen. Denna är av populär karaktär och berör frågor gällande svensk natur, jakt och fiske. Serien utges i samarbete med Bokförlaget Svensk Natur (Almqvist & Wiksell), vilket jämte Nordiska museet och Skansen står som utgivare. Den först utkomna volymen i serien är Viltvård av i dag av Bo Österlöf, Uddeholm (136 s., 8 planscher).

Övriga vid avdelningen under 1957 publicerade skrifter återfinnas på s. 280.

Resor, kongresser, symposier. Vid den i maj hållna konferensen med International Union of Directors of Zoological Gardens and Aquariums i Rotterdam representerades institutionen av förste intendenten Curry-Lindahl. I oktober företog han tillsammans med stadsträdgårdsmästare Holger Blom, direktör Brunnberg och arkitekten Lars Fries en studieresa till zoologiska trädgårdar och akvarier i Frankfurt am Main, Paris och Rotterdam. Under uppehållet i Paris deltog föreståndaren så långt tiden medgav i ett internationellt däggdjurssymposium gällande "Systématique et Biologie des Ongulés" på inbjudan av Muséum National d'Histoire Naturelle.

I maj bevistade förste intendenten Curry-Lindahl på inbjudan av Uppsala universitet ett i Uppsala i samband med Linnéjubileet anordnat internationellt symposium "Systematics of to-day".

Under året har förste intendenten Curry-Lindahl som svensk styrelseledamot i International Union for Conservation of Nature and Natural Resources resp. som styrelseledamot i Fondation Internationale Scientifique i februari, juni och november bevistat sammanträden i Bruxelles. Vid dessa tillfällen samt i juli och

augusti har han tillbringat kortare arbetsperioder på Musée Royal du Congo Belge i Tervuren.

Förste djurvårdare Sven Borg studerade under sommaren zoologiska trädgårdar i Tyskland. Djurvårdare Sven Rydh har under hösten praktiserat vid Högholmens Djurgård, Helsingfors.

Besök. Avdelningen har för studiesyfte eller för diskussioner besökts av följande utländska personer: director Robert Bean, Chicago Zoological Society, Brookfield, USA; docent Göran Bergman, Jordbruksministeriet, Helsingfors; borgmästare P. Horace Boivin, Granby, Kanada; dr Ellsworth B. Buck, Staten Island Zoological Society, New York; dr Leonard Carmichael, Smithsonian Institution, Washington; professor H. Dathe, Tierpark, Berlin; professor Magnus Degerbøl, Universitetets Zoologiske Museum, Köpenhamn; justitieminister R. R. Downing, Sydney; dr Yngvar Hagen, Statens Viltundersökelser, Oslo; lektor Hans Hvass, Köpenhamn; professor Z. Janczukiewicz, Warszawa; dr S. T. Johnstone, The Wildfowl Trust, Slimbridge, England; Paul-André Joly, Granby Zoo, Granby, Kanada; J. H. Lefebvre, Granby Zoo, Granby, Kanada; H. Paquette, Granby Zoo, Granby, Kanada; veterinär R. T. Pursell, Taronga Zoological Park Trust, Sydney; parlamentsledamot A. Russel, Granby, Kanada; bankdirektör H. Senecal, Granby, Kanada; konstnär Richard Spolin, Köpenhamn; professor William Webb, State University of New York, Syracuse, USA.

I studiesyfte eller för diskussionsändamål har avdelningen under en eller flera dagar besökts av bl. a. följande svenska personer (där ej annat anges, är hemorten Stockholm): amanuens Björn Berglund, Kvartärgeologiska Institutionen, Lund; överdirektör G. A. Bouveng, Kungl. Veterinärstyrelsen; fil. dr O. Dixelius; professor G. E. Du Rietz, Växtbiologiska Institutionen, Uppsala; överjägmästare F. Ebeling, Luleå; intendent L.-E. Esping, Svenska Naturskyddsföreningen; friherre K. von Essen, Jönköping; regeringsrättssekreterare H. Girell, Inrikesdepartementet; kabinettskammarherre, fil. dr N. Gyldenstolpe, Naturhistoriska Riksmuseet; professor B. Hanström, Zoologiska Institutionen, Lund; fil. mag. S. Helmfrid, Geografiska Institutet; professor S. Hörstadius, Zoologiska Institutionen, Uppsala; ing. P. Jacobsson; docent A. Johnels, Zootomiska Institutet; laborator B. Kullenberg, Zoologiska Institutionen, Uppsala; jägmästare H. Landers, Ankarsrum; konstnären S. Larson, Göteborg; fabrikör J. Lund, Bankeryd; förste museiintendent Y. Löwegren, Zoologiska Institutionen, Lund; professor C. Malmström, Statens Skogsforskningsinstitut; fil. lic. Y. Melander, Genetiska Institutionen, Lund; direktör L. Nygren, Furuviksparken, Furuvik; professor H. Osvald, Kungl. Lantbrukshögskolan, Ultuna; docent G. Rudebeck, Zoologiska Institutionen, Lund; professor C. Skottsberg, Marinbotaniska Institutionen, Göteborg; komminister B. Ström, Bromma; pol. mag. T. Ståhl; riksdagsman H. Wachtmeister, Ronneby; konstnär H. Wiberg, Stenhamra, och arkivarie B. Witt-Strömer, Ljusdal.

Personal. Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans frånvaro har vet. med. dr Karl Borg och stadsveterinär Uno Plazikowski

vikarierat. Dr Borg har dessutom under större delen av året tjänstgjort som veterinär vid avdelningen. Under större delen av året har fil. kand. Rosencrantz tjänstgjort som sekreterare. För vissa uppgifter ha fil. mag. Kjell Engström och fil. lic. Claes Ramel biträtt avdelningen. Förman Albin Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i de olika djurvårdardistrikten. Vikarie för honom har varit förste djurvårdare Sven Borg. Den nya akvarieavdelningen har förestått av djurvårdare Sven Rydh i samarbete med herr Helmut Pinter, vilken kontinuerligt lämnat avdelningen värdefull hjälp. Djurvårdaren Tore Glemmefors har under året befordrats till förste djurvårdare.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag

Programmet kring årsskiftet 1956—1957 var arrangerat i samarbete med Radiotjänst och bestod av följande punkter, som direktsändes i Program 2: "Skansenkväll" från Solliden, "Utsikt från Bredablick", "Blå timmen" från Skogaholms herrgård samt "Nattens vänner" från Ekshäradsgården. Programredaktionen bestod av Gunnar Wersén, Kjell Stensson och Folke Olhagen, vilken sistnämnde dessutom fungerade som konferencier. Vid 12-slaget läste Ulf Palme "Det eviga" av Esaias Tegnér. Detta inslag sändes från studion. För att möjliggöra orkesterns medverkan hade Gasverket beredvilligt gjort omfattande värmeinstallationer på Sollidsestraden. Sollidsprogrammet avslutades med fyrverkeri. Utsändningen från Ekshäradsgården var avsedd endast för radiopubliken.

I samband med skolornas vinterlov den 18—24 februari arrangerades sedvanliga skidtävlingar för barn och dessutom frågetävlingar, barnteater m. m.

På Sollidens skridskobana gjorde Stockholms Konståkningsklubb ett antal uppvisningar under januari, februari och mars.

Sommarsäsongen inleddes med traditionellt valborgsmässofirande. Kvällsprogram förekom dock ej förrän i sista veckan i maj, då Flottans musikkår inledde sitt gästspel med sammanlagt 17 konserter.

Under våren uppfördes på Solliden en mindre musikestrad efter ritningar av arkitekterna SAR Holger Blom och Lars Fries. Därigenom kunde den tidigare Skansenorkestern på 19 man ersättas av en mindre ensemble bestående av endast 8 man (2 violiner, 1 cello, 1 bas, 1 piano, 1 klarinett, 1 trumpet och 1 slagverk). I gengäld erhöll man en väsentligt längre speltid för samma kostnad. Ensemblen, som stod under ledning av förste violinisten i Radioorkestern Karl Nilheim, gav 5 gånger i veckan eftermiddagskonserter i den nya musikpaviljongen, medverkade i program på stora estraden och gav, med kompletterande instrumentbesättning, även egna konserter från estraden företrädesvis på lördagarna. Dessa framträdanden i skiftande former blevo mycket uppskattade av publiken.

Sommarens veckoprogram hade i stort följande utseende. I samarbete med Sveriges Radio gåvos 2 radioutsändningar i veckan. Den ena gick i Riksprogrammet på onsdagarna fr. o. m. den 5 juni t. o. m. den 21 augusti och var uppdelad på 3 olika serier. Den första omfattade 6 program med Lars Madsén. I redaktionen medverkade bl. a. Alf Henrikson och Mats Rehnberg. Den andra serien bestod av 3 spexprogram under medverkan av resp. Chalmerister från Göteborg, Juvenaler från Uppsala samt lundensare. Producent var Hans Alfredsson och konferencier Jan Gabrielsson. De sista i raden voro 3 nordiska program producerade av Gunnar Wersén och Tage Danielson samt resp. danska, finska och norska radiokolleger Knud Wissum, Stig Törnroos och Rolf Kirkvaag. Radiotjänsts Varietéorkester under Lille-Bror Söderlundh medverkade och konferencier var Folke Olhagen. Det andra radioprogrammet sändes på fredagarna under tiden 7 juni—30 augusti i Program 2 under rubriken "Stopp, jag vet" och leddes av Bengt Feldreich. Radiotjänsts Varietéorkester medverkade under ledning av Egon Kjerrman, som dessutom efter radioutsändningarna gjorde sitt populära allsångsprogram.

På tisdagarna hade 4 gånger ordnats allsång med Bertil Rask, 3 gånger ett program med Bengt Feldreich och Stig Holm kallat "Gästboken" samt dessutom några mindre solistuppträdanden. Måndagar och torsdagar förekom endast musik.

Lördagarna voro under hela säsongen reserverade för solist-

program. Dessutom hade från mitten av juni till mitten av augusti ordnats s. k. "Lördagskväll" i Balderslunden, med musik, dans och solistuppträdanden i samband med servering. I öppningsprogrammet medverkade Lulu Ziegler. Av de nio gånger arrangemanget stod på programmet blevo sex tyvärr lidande på grund av särdeles ogynnsamma värderleksförhållanden.

På sön- och helgdagarna hade en rad organisationer förlagt sina fester till Skansen, såsom Tidningen Expressens "Hattparad" den 5 maj, Djurgårdsmässan den 18 och 19 maj, Finlandsföreningarnas riksförbund den 26 maj, Nykterhetsfolket den 30 maj, Svenska Ungdomsringen den 9 juni, Tidningen "Nötknäpparen" den 16 juni, Stockholms Spelmansgille den 23 juni, Stockholmspolisen den 28 juli, Fackliga Centralorganisationen den 18 augusti, Barnens Dag den 31 augusti och 1 september, Frikyrkofolkets dag den 8 september, Sverige-Amerikadagen den 15 september, Korporationsidrottsförbundet den 29 september och "De blindas dag" den 6 oktober.

Sleipners terräng gick av stapeln den 7 april och Typernas gångtävlan den 14 april. Gås Andersnämnden hade medaljutdelning den 10 juni och de deltagande spelmännen medverkade dessutom i ett program, författat av Lars Madsén och benämnt "Bröllopsbonaden", som gavs sammanlagt 4 gånger under pingsthelgen i anslutning till Stockholms Festspel.

Norges nationaldag "17 maj" firades med sedvanligt barntåg. Fransk folkfest anordnades på Frankrikes nationaldag den 14 juli. "Sällskapet Värmlänningarna", amatörer från Arvika, gav lördagen den 10 och söndagen den 11 augusti sammanlagt 3 föreställningar av "Värmlänningarna", av vilka en sändes i television.

Jussi Björling gav denna sommar endast en konsert på Skansen, på Svenska Flaggans dag den 6 juni.

Midsommaren firades den 21 och 22 juni på sedvanligt sätt med lekar och dans kring majstången samt sång och musik. Midsommaraftonens program sändes i television. Frälsningsarméns årliga musikhögtid ägde rum den 1 juli.

En linskördedag anordnades i samarbete med Svenska Ungdomsringen den 22 september. I stadskvarterets verkstäder före-

kommo hantverksdagar den 20 och 27 oktober, varvid en rad olika yrken demonstrerades. I samband med radioprogrammet "Alla mot alla" blevo en del uppdrag för de medverkande förlagda till Skansen. Sålunda uppfördes en stenålderskoja och ristades en runsten på Tingsvallen, utgavs en tidning i Bokhantverkshuset m. m.

Konsertföreningen gav 3 konserter, av vilka en leddes av Sixten Ehrling och de båda andra av den italienske gästdirigenten Pierrino Gamba. Stockholms Parkorkester medverkade 4 gånger under ledning av Jerry Högstedt.

Ett nytt programinslag var teaterföreställningar på Skogaholmsplanen. En ensemble bestående av Kotti Chave, Erik Flens, Christina Schollin, Valter Turdén, Hans Wahlgren och Öllegård Wellton uppförde under sommaren 12 dubblerade föreställningar av "Den främmande gästen; Ett lustspel för Skogaholms trappa", av Alf Henrikson.

En s. k. "vattenorgel", en anläggning bestående av rörliga vattenfontäner till musikackompanjemang, har varit installerad på Solliden under tiden 30 juni—1 september och ingått som ett led i den dagliga underhållningen.

Utom Jussi Björling ha Karl Gerhard, Zarah Leander, Maj-Britt Rönningberg och Ulla Sallert framträtt med egna program.

Leif Kronlunds orkester har svarat för den moderna dansmusiken. Under Kronlunds semester den 23/7—11/8 samt på måndagarna under tiden den 13/5—17/6 spelade Simon Brehms orkester. På måndagarna under tiden den 22/7—26/8 slutligen spelade George Vernons orkester.

Eric Östs spelmanslag spelade till gammaldansen på Bollnästorget. Svenska Ungdomsringen har under maj—sept. anordnat kurser i gammal dans och i anslutning därtill gammal dans för allmänheten med Torsten Lindströms kapell. Under höstsäsongen har ett liknande arrangemang gjorts på restaurang Solliden.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha dagligen under sommaren visat folkdanser och lekar. Folkdanslag från Tyskland, Frankrike och Österrike ha gästspelat.

Varje fredag har anordnats s. k. lekvall under ledning av Knut Ringquist.

I samband med det officiella Sverigebesöket voro drottning Juliana och prins Bernhard av Holland gäster vid en mottagning på restaurang Solliden den 22 maj, anordnad av Nederländska ambassaden. Vid detta tillfälle konserterade Kungl. Nederländska marinens musikkår på stora musikestraden.

Polska och turkiska musikkårer ha gästspelat vid resp. länders flottbesök här.

Skansens vaktparad har stått under Ivar Lundgrens ledning och medverkat på söndagarna från april till november med undantag för juli månad.

För barnen ha ordnats nya attraktioner invid Lill-Skansen, där dels en elektrisk bilbana och karusell anlagts och dels den gamla Bragehallen iordningställts som lekplats med klätterarrangemang samt servering. Det lilla tåget körde dagligen från april till oktober.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorenz Marmstedt som givit "Dunungen" av Selma Lagerlöf.

Julmarknaden ägde rum den 1 och 8 december. Bröderna Arvid och Axel Kling från Arvika voro auktionsförrättare.

Under året förekommo 10 folksöndagar och 20 s. k. billighetsdagar.

Den kommitté som handlagt programverksamheten har bestått av direktör Brunnberg, förste intendenten Rehnberg, direktör Georg Eliasson och amanuensen Tullander. På programavdelningen har dessutom tjänstgjort fru Palmé. Kapten Gustaf Blomquist har under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen.

Tyresö

Slottet har som tidigare varit tillgängligt för besökande sommartid varje söndag och efter anmälan även vardagar. Besökarantalet har varit 2 282, därav 394 barn. Fri entré har lämnats åt skolbarn från Tyresö kommun. Underhållsarbeten av nödvändig art ha företagits såväl in- som utvändigt.

I egenskap av slottsvaktmästare har förste expeditionsvakten Arvid Caster haft uppsikten över slottet och dess inventarier. Parken har stått under trädgårdsmästare Hugo Alenbys vård.

Julita gård

Huvudbyggnaden och museet ha hållits öppna för besökande under tiden 12 maj—15 september och de två följande söndagarna. Den gamla fattigstugan vid Nybble har likaledes varit tillgänglig för allmänheten under samma tid. Antalet besökare i huvudbyggnaden har varit 19 420 och i museet 29 315 eller sammanlagt 48 735.

Liksom under föregående år har varje söndag under sommaren hållits musikandakt i gårdskapellet. Ett s. k. kyrkospel uppfördes i det fria söndagen den 18 augusti av Föreningen kyrklig dramatik. Sveriges kristliga gymnasist- och studentrörelse höll sina sedvanliga möten 7—16 juni och 10—19 augusti.

Svenska flaggans dag högtidlighölls med deltagande av föreningar och andra sammanslutningar i orten. Den 16 juni anordnade Frälsningsarmén ett årligen återkommande möte med friluftsgudstjänst på festplatsen. I samband med midsommarfirandet avhölls en större spelmansstämma.

Underhållsarbeten ha under året företagits såväl på byggnader inom herrgårdsområdet som ute på godset. I huvudbyggnaden på herrgården har exempelvis det sedan ett par år tillbaka bedrivna arbetet med konservering av målningarna i salen fortsatts. På Tockenön i Hjälmaren har ladugården reparerats.

Ärenden rörande Julita ha centralt handlagts av intendenten Lagerquist, som dessutom svarat för de museala anordningarna. Representant på platsen har varit major Nils Adlercreutz, som förestått gårdskontoret. Skogsförvaltningen och tillsynen över arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Svindersvik

Konserverings- och underhållsarbeten redovisas på s. 237. Antalet besökare har varit 3 159.

Arkivet

Bland årets inköp finner man så skilda ting som en Rembrandtetsning, Heliga tre konungars kväll, och ett akvarellerat blad av

tapetmålaren F. W. Torselius (1808—1875) med dekorationsskisser. Från 1820-talet härrör ett poesialbum, och från 1800-talets sista fjärdedel en samling almanackor med dagboksanteckningar. Av övriga inköp bör särskilt nämnas en samling fotografiska negativ och kopior från huvudsakligen Halland och Stockholm, tagna av konstnären Severin Nilsson (jfr s. 7 ovan).

Även som gåvor ha samlingar av fotografier mottagits, varibland ett antal av sommarnöjen, interiörer m. m., tagna av fil. dr J. A. F. Svartz, Västerås, med en kamera inköpt i början av 1890-talet. Fotografierna äro en gåva av professor Nanna Svartz, Stockholm. Ett fotografialbum med bilder från Kolsva herrgård har skänkts av friherrinnan Margit Leijonhufvud, Stockholm. Arkivets samlingar av Strindbergiana ha berikats genom ett fotografi av diktaren, enligt påskrift av teaterdirektören August Falck taget år 1908 med en kamera som Strindberg och hans vän Herman Andersson gemensamt förfärdigat av en margarinlåda. Porträttet, som Strindberg skänkte till August Falck, är en gåva av disponent Nils Westerdahl, Stockholm.

Fotografier ha även inlånats för avfotografering, däribland en betydande samling från Filipstad och gårdar i Värmland, tagna av bokhandlare Axel Bronell, Filipstad, omkring sekelskiftet. Genom tillmötesgående av Dagens Nyheter har det varit möjligt att avfotografera ett antal av omkring 250 bilder, insända till tidningens pristävlan "Från forna dagars arbetsliv". Lektor M. Klintbergs stora samling plåtar med motiv från gotländskt byggnadsskick och arbetsliv, vilken samling tillhör Sällskapet för gotländsk forskning, har kopierats.

Bildarkivet har vidare utökats genom en mycket omfattande samling vykort från Sverige och de övriga nordiska länderna som under flera årtionden hopbragts av framlidna fröken N. A. Zetterström, Eksjö, och är en gåva av henne.

Ett förvärv av stort värde är vidare riksbanksdirektör J. Hagströmers, Nyköping, gåva av 53 volymer räkenskaper från åren 1837—1887 ur sin farfaders kapten Johan Jacob Hagströmers arkiv. Genom den långa och obrutna sviten av anteckningar ge dessa räkenskaper en utomordentlig belysning av en högborgerlig familjs liv under fem årtionden kring 1800-talets mitt.

Till lapska arkivet har förutom fältundersökningarnas material inkommit bl. a. följande gåvor: från Mrs. J. Pehrson Rumsay, Waterloo, Iowa, USA, fältanteckningarna från Robert Niel Pehrsons studier bland lapparna i Könkämä lappby, Karesuando socken, åren 1948—49 och 1951—52, ett omfattande material som ligger till grund för Pehrsons postumt utgivna avhandling "The Bilateral Network of Social Relations i Könkämä Lapp District" (Bloomington 1957); från fru Beda Westman en mindre samling arkivalier efter hennes framlidne broder kyrkoherden Otto Lindgren i Jokkmokk, bland vilka märkes en vinöresbok över lappar och nybyggare i Jokkmokk i början av 1800-talet; från direktör Erik Almqvist, Göteborg, en samling fotografier från Lappland 1907. Med en samling inköpta lapska föremål efter framlidna fröken Maja Wickbom, Karl Tiréns assistent under hans resor för uppteckning av joikmelodier, följde en samling melodiuppteckningar gjorda av fröken Wickbom.

Arkivet har förestått av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet ha svarat: för bildarkivet amanuensen Liedgren, för lapska arkivet intendenten Manker och för de folkloristiska samlingarna assistenten Tillhagen. Inom arkivet ha under året vidare tjänstgjort fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, samt fröken Margarethe Fohlmeister.

Biblioteket

Museets bibliotek kan f. n. uppskattas till omkring 100 000 band med inberäknande av de boksamlingar som äro utställda i några av de kulturhistoriska byggnaderna på Skansen. För året kan redovisas en tillväxt av 753 band samt 1 041 nya årgångar av de tidskrifter och årsböcker, som museet håller sig med för att kunna följa den vetenskapliga produktionen inom sin intressesfär. Mätt i utnyttjat hyllutrymme är årets tillväxt 32,5 m.

Antalet registrerade utlån har under året uppgått till omkring 5 000 av vilka 362 till andra bibliotek i Sverige och i utlandet. Genom att biblioteket sålunda låt vara i begränsad omfattning får stå andra bibliotek till tjänst gengäldar museet förmånen att från dem kunna inlåna den i det dagliga arbetet behövliga litte-

ratur, som icke bör eller kan på annat sätt anskaffas. Under året ha sålunda för olika tjänstemäns räkning från andra svenska och utländska bibliotek inlånats 570 volymer.

Sveriges ornitologiska förening återtog i början av sommaren depositionen av sitt bibliotek, sedan plats för detta kunnat beredas i föreningens nya expeditionslokal.

Ett nytt tjänsterum för bibliotekarien har inretts som ett led i pågående omdisponering av bibliotekslokalerna.

Biblioteket har med biträde av förste biblioteksassistenten Ehrnborg förestått av intendenten Jansson. En assistenttjänst har under året varit vakant. Som extra arbetskrafter ha i stället under längre eller kortare perioder tjänstgjort förra bibliotekarien Laura Stridsberg, fil. kand. Birgitta Dandanell, fil. stud. Karin Näsström och fil. stud. Mare Zastrov. Bibliotekets vaktmästare har varit expeditionsvakten Enar Eriksson, som också biträtt i låneexpeditionen.

Undervisningsavdelningen

Under året ha femte och sjunde klasserna vid Stockholms folkskolor undervisats i likhet med föregående år. Förutom den undervisning som bedrivits i samarbete med Stockholms folkskoledirektion har ett stort antal skolor, korporationer, militärförband och andra grupper erhållit undervisning i museet och på Skansen. Undervisningsavdelningen har även omhänderhaft administrationen av demonstrationerna för allmänheten samt visningarna för studiegrupper vid Tyresö, Svindersvik och Härkeberga. Särskilda kurser ha ordnats för Stockholms turistförarenämnds samt Stockholms skolresetjänsts guider. I samarbete med Svenska Turistföreningen och Stockholms skolresetjänst ha landsortens skolresegrupper under sommaren omhändertagits vid Skansen och på Nordiska museet.

Under vårterminen höllos ett stort antal kvällsföreläsningar i anslutning till utställningen "Ur den svenska fattigdomens historia". I samarbete med Gärdets m. fl. kursverksamheter ordnades en föreläsningsserie om guld och silver. Kursverksamheten vid Stockholms högskola ordnade i samarbete med museet en föreläsningsserie om "Gammal folktro och ny tid".

Liksom under tidigare år har undervisningsavdelningen handhaft museets bokförmedling.

Avdelningen har förestått av förste intendenten Rehnberg i egenskap av museilektor. Vidare ha vid avdelningen arbetat fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, fil. stud. Roland Hjelte samt under vissa delar av året fil. kand. Hans Kruse, fil. kand. Birgitta Carlestam, fil. stud. Inga Arnö, Jane Blomberg, Barbro Carlsson, Hans Hallqvist, Lars Jonasson, Barbro Lindskog, Karin Lundström, Margareta Sundström och Bo Särnstedt.

Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms högskola

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination såsom för en ordinarie lärostol i detta ämne vid Stockholms högskola.

Under vårterminen föreläste professor Granlund dels över ämnet "Nordiskt arbetsliv i anslutning till Atlas för svensk folkkultur", dels över "Svenska allmogens indelning och sociala förhållanden före 1850" och under höstterminen över ämnet "Förändringar i den svenska allmogens indelning och sociala förhållanden före 1850". Dessutom har docenten Olof Hasslöf, som innehar docentstipendium vid högskolan, under vårterminen föreläst över "Huvuddragen i sjöfartens och fiskets etnologi" och under höstterminen fortsatt föreläsningarna över samma ämne. Docenten Gustav Ränk, som även innehar docentstipendium, föreläste under vår- och höstterminen över ämnet "Väst-östliga kulturkontakter och -motsättningar i Nord- och Mellaneuropa".

Seminarieövningar ha hållits varje vecka. Under vårterminen: Gertrud Nyberg: Studier om vävstol och vävning; John Granlund: Betesgång och vallag i en fransk alpby; Elisabeth Stavenow: Metoder och resultat av en stadsundersökning i Strängnäs; Börje Hanssen: Möjligheter att tolka sociala förändringar i svenska åkerbruksbygder under 1600-, 1700-, 1800-talen; Milovan Gavazzi: Die kulturgeographische und die kulturgenetische Darstellung in der Volkskunde. Ihre Ziele und Auswertungsmöglich-

keiten; Inga Wintzell: Stickning i Sverige, En grankning av upptecknings- och föremålsmaterial; Ann-Sofi Berg: Manligt-kvinnligt-kyrkligt; Karl Malmsten: Kartografering av affärshändelser och kommersiell gruppdynamik; Michael Banton: Social Anthropology and Folk-Life Research; Knut Weibust: Om granskning av sjøbruk i Norge; Rolf Vallerö: Nordisk skeppsbyggnadskonst, uppkomst och tidig utveckling; Jelena Milojković-Djurić: Several Yugoslav Children Games and their Scandinavian Parallels. Därjämte hölls en kurs i upptecknings- och uppmätningsmetoder hörande till etno-sociologisk fältforskning under ledning av docent Hasslöf. Under höstterminen behandlades följande ämnen på seminarieövningarna: Bengt Järbe: Ljungby horn och pipa; Anders Nyman: Några iakttagelser rörande färöiskt arbetsliv; Karl Ivar Hildeman: Två brudrovsvisor ur dansk medeltidstradition (Dgf 167 o. 168); Nils-Arvid Bringéus: Klockringningsseden i Sverige — problem och resultat; Gustav Ränk: Ostgillen och ystelag; Ernst-Folke Lindberg: Föreningsliv i Sala. Några problemställningar kring en stadsundersökning; Arne Biörnstad: Korgar och korgmakeri i Sverige; Hans Kruse: Pepparrotsodlingen i Enköping; Olof Hasslöf: Etnologiska undersökningar i en norrländsk älvdalsbygd; Nils Strömbom: Hantverksmässigt-folkligt; Ingalill Granlund: Några problem från en gotländsk fältundersökning. I seminarieövningen den 5/3 deltog på inbjudan det sociologiska seminariet. Gästföreläsningar ha hållits av professor Milovan Gavazzi, Zagreb, och Ph. D. Michael Banton, Edinburgh. Docenten Ränk har biträtt vid seminarieövningarna.

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestridas genom anslag av statsmedel på Stockholms högskolas stat samt av museet. Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från fältforskningar och insamlingsarbete. Sålunda har det från Hälsinglandsexpeditionen 1956 och 1957 och Gotlandsexpeditionen 1957 (se Fältarbeten, Etnologiska undersökningen) insamlade materialet iordningställts inom Institutet. Vidare har ålfiskeunder-

sökningen från åren 1952—1954 kompletterats och materialet bearbetats för publicering liksom materialet rörande Runnö i Kalmar län samt undersökningarna om bodeland i Hälsingland m. m. En samling äldre skisser ha iordningställts och renritats. Tre frågelistor ha utsänts och de inkomna svaren bearbetats. Institutets egna fältundersökningar ha anknutits till tidigare igångsatta arbeten, varvid ekonomiskt stöd delvis erhållits från privata institutioner. Docenten Ränk har sålunda bedrivit forskningar i Dalarna för fortsatt kartläggning av nordsvenska osttyper och ystningsmetoder, har med bidrag från Humanistiska fonden gjort arkivforskningar i Sverige rörande 1600-talets baltiska herrgårdar samt har under maj månad forskat i bibliotek och arkiv i Tyskland, främst i J. G. Herderinstitutet i Marburg, rörande tyskbaltisk byggnadskultur och bostadsskick. Förste amanuensen Hagar, vars förordnande upphörde den 31 augusti, har under våren gjort fältforskningar i Hälsingland för Etnologiska undersökningens räkning, under sommaren gjort byundersökningar i en del svenska landskap samt för sitt avhandlingsarbete studerat seldon och anspänningsanordningar i museer i Syd- och Västsverige. Han åtnjuter sedan den 1 september doktorandstipendium. Fil. lic. Ilmar Talve, som tidigare innehaft doktorandstipendium, tjänstgör sedan den 1 september såsom förste amanuens. Han har under våren och hösten tjänstgjort vid Värmlands museum i Karlstad samt har under sommaren bedrivit forskningar i Finland och Sverige för sin doktorsavhandling rörande bastur och torkhus i Nordeuropa. Fil. dr Laid, vars tjänstgöring vid Institutet upphörde den 30 juni, har handhaft den tekniska redigeringen av Atlas över svensk folkkultur. De med bidrag från Samfundet S:t Erik tidigare påbörjade kulturhistoriska studierna vid Lundagatan på söder i Stockholm fortsattes. Fil. kand. Anna-Britt Sifversson har under året för Etnologiska undersökningens och Stockholms stadsmuseums räkning bedrivit forskningar rörande den äldre torghandeln i Stockholm och har i samband därmed gjort en del resor i Stockholmstrakten.

Inom Institutet har under året tjänstgjort: 1/1—31/8 såsom förste amanuens fil. lic. Helmut Hagar, 1/9—31/12 fil. lic. Ilmar Talve, kanslibiträdet fröken Lisa Löfman, kontorsbiträdet fru

Margit Stoye och som tekniskt kontorsbiträde fru Margret Bengtsson. Statsstipendier ha genom K. Arbetsmarknadsstyrelsen utgått till professor Karlis Straubergs och t. o. m. 30/6 till fil. dr Eerik Laid. Statsstipendiaterna ha samtidigt fungerat som extra assistenter vid Institutet. Från K. Arbetsmarknadsstyrelsen har bidrag erhållits till avlöning av ett antal arkivarbetare och under en kortare tid även till en arbetsledare. Fil. dr Sven Ljung har som extra arbetskraft utfört vissa specialuppdrag.

Utställningar

I museets sal för tillfälliga utställningar kvarstod *Ur den svenska fattigdomens historia* över sommaren och pågick till ingången av september.

Den 1 mars öppnades i den svit i hallvåningen, där förut Dalarnas folkkultur varit utställd, den stora fotoutställningen *Fotografiet under 100 år*; huvudsakligen med material från Helmut Gernsheims märkliga samlingar. The Gernsheim Collection är världens utan tvekan förnämsta fotohistoriska samling. Den har tidigare visats i konstmuseer i New York, London, Luzern, Rom, Florens, Bologna, Milano, Göteborg och Amsterdam och överallt väckt den största uppmärksamhet.

Till dess märkligaste ting hör historiens första kända fotografi, taget 1826 av fransmannen Nièpce, en av Daguerres allra första bilder, ett antal av den engelske pionjären Fox Talbots kalotypier samt en stor mängd bilder av historiens första krigsfotografer engelsmannen Roger Fenton (Krimkriget 1855) och amerikanen Alexander Gardner (nordamerikanska inbördeskriget på 1860-talet). Även den intressante svenske fotopionjären Oscar Gustaf Rejlander, som bodde i England, är väl representerad liksom författaren till Alice i Underlandet Lewis Carroll, som betecknande nog ägnade sig speciellt åt att fotografera barn. Lika väl representerade i The Gernsheim Collection är även de senare perioderna i fotografiets historia.

Utställningen hade ordnats av makarna Helmut och Alison Gernsheim tillsammans med intendent Lagercrantz. En katalog, författad av den sistnämnde, hade iordningställts till utställningen.

Den 26 oktober öppnades i H. M. Konungens närvaro utställningen *Textil konstslöjd ur Hedvig Ulfsparres samling*. Såväl salen för tillfälliga utställningar som den ovan nämnda s. k. dalasviten hade tagits i anspråk. Till omfånget var denna tillfälliga utställning den största i sitt slag, som anordnats i museet och likväl kunde man exponera blott en del av den ytterst intressanta textilsamling, som den nu 80-åriga fröken Hedvig Ulfsparre på Kungsgården i Gästrikland ställt till museets förfogande.

De textila konstslöjdsalster, som den Ulfsparreska samlingen innefattar, ha förvärvats undan för undan under loppet av mer än ett halvt sekel. Tillsammans skänka dessa ting av skiftande slag en tämligen god uppfattning om den textila konstslöjdens utveckling i Sverige alltifrån hemslöjdsrörelsens begynnelse i början av detta århundrade fram till våra dagar, liksom om de enskilda ledande mönstergivarnas insatser.

Utställningen ordnades — i samråd med ägarinnan — av intendenten Lagerquist, amanuensen Stavenow och fru Wulfcrona-Dagel.

Den 22 februari öppnades i gallerivåningens norra förrum till den textila studieavdelningen en utställning kallad *"Rutigt och randigt"*, som inom kort kommer att ersättas av en annan liten textilvisning *"Nål, tråd och sömnad"*. Dessa utställningar ha ordnats av amanuensen Wintzell. I södra förrummet till textilavdelningen lämnades i början av augusti en redovisning för textilt materials behandling efter tvätten (glättning, strykning, mangling, krusning). Utställningen ordnades av fil. kand. Danielson.

Genom dräktavdelningens uppställning i bottenvåningen kunde de två rummen på ömse sidor om huvudentrén, som tidigare visat ett mindre urval svenska folkdräkter samt en grupp sorgdräkter, disponeras för andra ändamål. I det södra rummet öppnades den 29 juni en utställning av *korgar och korgslöjd*, som dock måste nedtagas redan efter två månader för en tillfällig utställning i den då ombyggda sydöstra hallomgången. Korgslöjdsutställningen hade anordnats av amanuensen Biörnstad.

I det norra rummet öppnades den 28 augusti en utställning över det svenska bysamfundets organisation vid tiden för enskiftet, motsvarande ett avsnitt av det material som kommer att ingå i

en under arbete varande avdelning, *"By, gård och samfund"*, i sydöstra hallomgången. Utställningen över bysamfundet har gestaltats av förste intendenten Eskeröd, som också svarar för arbetet på den nya avdelningen, för vilken omfattande modellbyggen äro under arbete.

I hallens södra tvärgång öppnades den 26 juli en utställning kallad *"Från Betlehem till Golgata, Jesu liv skildrat i folklig konst"*. Ett urval sydsvenska bonadsmålningar av flera välkända målare (Abraham Clemetsson i Urshult, Anders Eriksson i Ås, Johannes Nilsson i Gyltige, Anders Pålsson i Trönninge och Sven Persson i Brånalt) skildrade Jesu liv från födelsen i Betlehem med konungarnas och herdarnas tillbedjan till himmelsfärden. Avsikten var att visa hur det folkliga måleriet i anslutning till bibeltextens vackra språk tolkat det dramatiska skeendet i Jesu liv. Detta måleri är inte bara naiv konst — det är också exempel på innerlig religiositet, och den sidan torde ha varit minst lika betydelsefull som den rena skönhetsupplevelsen i de sydsvenska timmerstugor, där dessa målningar en gång haft sin plats. Utställningen, som ordnades av förste intendenten Eskeröd, nedtogs i oktober, då utställningen av Hedvig Ulfsparres textilier tog form i hela södra hallomgången.

Nordiska museets allmogeavdelning har med ett relativt fylligt urval ur sina samlingar svarat för den kulturhistoriska delen av utställningen *Svensk Hemslöjd, Ny og Gammel,* som den 19 oktober öppnades i Kunstindustrimuseet i Köpenhamn.

Utställningen skulle i första hand visa den moderna svenska hemslöjden, men Kunstindustrimuseet önskade också för den danska publiken ge något av den historiska bakgrunden för denna märkliga insats på handaslöjdernas område. Nordiska museet hade därför inbjudits att representera traditionen, så som den visar sig i den gamla allmogetillverkningen. Urvalet av föremål ur museets samlingar för denna utställning gjordes i enlighet med Kunstindustrimuseets karaktär i första hand med hänsyn till teknisk kvalitet, materialkänsla och materialbehandling, till ändamålsenlig formgivning och estetisk ambition i såväl enkla bruksvaror som föremål avsedda för representativa tillfällen och prydnad. Det blev ett ganska begränsat urval av i första hand textilier och husgeråd.

Utställningen Svensk Hemslöjd — Ny og Gammel på det danske kunstindustrimuseum, Köpenhamn, besöktes vernissagedagen av drottning Ingrid, som visade ett levande intresse för både den gamla och den moderna hemslöjden.

Föremålens betydelse och funktion i sin kulturmiljö, som eljest är den synpunkt som står i förgrunden för ett museum av Nordiska museets art, både vad gäller urval och exposition, fick vika för mera formala synpunkter också vid expositionen. Materialet ordnades i grupper efter material och teknik, t. ex. korgarbeten, laggning, näverarbeten, spånarbeten, smide osv. För montaget användes dels monterbara montrer och hyllor som anskaffats av Nordiska museet, dels utnyttjades rummets fönsternischer som montrer genom avgränsning med glas framifrån och hängning av lampor från trådar spända över nischen. Utställningsarrangemangen kompletterades med en omsorgsfullt genomarbetad belysning för att skapa accenter och ge suggestiva kontraster i ljus och skugga. En illustrerad katalog med beskrivning av föremålen hade utarbetats.

Utställningsarbetet leddes av intendenten Nylén, som biträddes av amanuens Biörnstad och fil. kand. Danielson.

Den 30 november 1956 öppnades i Skansens trapphall en utställning *Ljus och Stake*, anordnad i samarbete med Svenska Slöjdföreningen och Liljeholmens Stearinfabriks AB. Här visades — mot bakgrunden av en samling äldre ljusstakar och ljuskronor ur museets samlingar — hur man även i vår tid har rika möjligheter att låta "levande ljus" komma till sin rätt i hemmen. Nästa utställning i trapphallen handlade om *Kaffe* och öppnades den 12 april. Den hade tillkommit med stöd från våra främsta importörer och grossister i kaffebranschen och tyngdpunkten låg på en kulturhistorisk orientering om kaffet, dess härkomst, skörd, behandling och servering genom tiderna till våra dagar. Utställningskommissarie var fil. kand. Brunius och utställningen kvarstod över sommaren.

I Skansens stora utställningshall öppnades den 17 maj i närvaro av H. K. H. Kronprinsen en utställning av *Farfars bil*, där en samling äldre automobiler från bilismens barndom berättade om utvecklingen hos detta så oundgängliga inslag i vårt moderna samhälle. Utställningen, som ordnats av intendenten Lagercrantz och ägaren till de flesta av bilarna, hr Lennart Svedfelt, hölls öppen in i oktober.

Nordiska museets vandringsutställning *Svenskt konsthantverk från dess guldålder, rokoko och gustavianskt* hade sin premiär i Hälsingborg den 30 september 1956 och avslutades i Mariestad den 23 september 1957 efter att besökt nio städer. Den har således varit på vandring i det närmaste ett år. För dess framträdande i Hälsingborg, Nyköping och Jönköping har närmare redogjorts i Fataburen 1957 (s. 157 ff.). Under innevarande år har utställningen fortsatt till Växjö, Linköping, Gävle, Karlstad, Sundsvall och Mariestad i nämnd ordning.

Utställningstiden har i regel varit tre veckor; endast i Sundsvall stannade utställningen en längre tid, nämligen fyra månader under sommaren. Det sammanlagda besökarantalet har uppgått till ca 25 000, därav ca 8 000 elever i läroverkens gymnasier och tekniska läroanstalter. Det största antalet besökare har noterats i Sundsvall med något över 12 000. Minst 250 gruppvisningar ha

hållits av respektive museers personal. Vid varje vernissage har kommissarien demonstrerat utställningen.

Fältarbeten

Etnologiska undersökningen. Den med bidrag från Humanistiska fonden år 1955 påbörjade inventeringen av Hälsinglands folkliga bebyggelse avslutades i år, då professor Granlund och hans medarbetare konstnären Olle Homman och fru Ingalill Granlund undersökte landskapets nordliga och västliga socknar. Samma personer uppmätte och fotograferade i början av september den medeltida boden vid Eka gård i Lillkyrka socken i Uppland.

I samarbete med landsantikvarie Gunnar Svahnström vistades professor Granlund tillsammans med sina medarbetare konstnären Olle Homman och fru Ingalill Granlund under maj månad och början av juni på Gotland. Undersökningen gällde främst att rekonstruera inredningen i Kattlunds' fähus varför en mängd fähus på södra Gotland undersöktes. Vidare undersöktes gårdarna Binge i Väte socken och Hallute i När socken. I sistnämnda socken erbjöds tillfälle att fotografera kimbning i samband med bröllop. Expeditionen avslutades med besök i fiskelägen på Gotlands norra kust.

Förste intendenten Eskeröd har gjort avvägningar och detaljfotograferingar av ett antal byar i Skåne, Småland, Östergötland och på Öland, närmast såsom förberedelse för inom museet pågående modellbyggen.

Intendenten Nylén fortsatte undersökningarna i Bruksvallarna i Härjedalen, biträdd av amanuensen Biörnstad, fil. dr Ella Odstedt, fil. stud. Inga Arnö, konstnären Eduard Ole och fotografen Ulla Wåger, samt en kortare tid assistenten Zorislava Marković-Culić från Zemaljski Muzej, Sarajevo, Jugoslavien.

Amanuensen Biörnstad har med biträde av fil. stud. Inga Arnö undersökt korgmakeriet i Stockholm. Fil. stud. Ingrid Haraldsson inventerade under intendenten Nyléns ledning under två månader vissa begravningsfirmor i Stockholm, Norrköping och Söderköping.

Amanuensen Olsson fortsatte under tre veckor i augusti sina

förra året inledda undersökningar av båtar och båtbyggeri i Mälaren.

Docenten Ränk har bedrivit forskningar i Dalarna för fortsatt kartläggning av nordsvenska osttyper och ystningsmetoder.

Fil. dr Eerik Laid fortsatte under augusti och september att med anslag ur Svensk-norska samarbetsfonden undersöka äldre och nyare metoder för sädesuppsättning i Norge.

Assistenten Tillhagen har under sammanlagt 6 veckor gjort uppteckningar rörande arbetsliv och folktro vid Julita gård i Södermanland, Visingsö i Småland, Baskarp i Västergötland samt på Gotland. Den sedan 1943 pågående undersökningen av Sveriges zigenare har under året fortsatts med uppteckningar och fotograferingar på flera platser i landet. En fältundersökning av landets tattare har startats.

Fil. kand. Anna-Britt Sifversson har i samarbete med Stockholms stadsmuseum fortsatt sitt uppteckningsarbete rörande den äldre torghandeln i Stockholm.

Med anslag från de Kempeska stiftelserna har förste intendenten Manker i samarbete med landsantikvarierna Hans Beskow och Gunnar Westin, intendenten Ernst Westerlund och antikvarien Harry Thålin undersökt fångstgropar och fornlämningar i trakterna av Vivungi, Sarek, Jokkmokk och Skellefteå samt i Arjeplogs och Arvidsjaurs socknar (jfr s. 136).

Av Etnologiska undersökningens meddelare omfattar den fasta staben 166 personer. Av dessa ha 81 med ledning av museets frågelistor sänt in bidrag under året. Utarbetning av det under resorna insamlade materialet har pågått i den mån det varit möjligt. Under året har inkommit 400 accessioner, omfattande 3 750 sidor text, 356 teckningar och 2 000 fotografier. En frågelista om religiösa inslag i heminredningen har utgivits. Ett upprop rörande folklig läkekonst har införts i ICA-kuriren.

Under föreståndarskap av styresmannen ha vid Etnologiska undersökningen arbetat professor Granlund, museilektor Rehnberg, amanuensen Olsson, artisten Homman och kanslibiträdet Hullström. De lapska undersökningarna ha omhänderhafts av intendenten Manker.

Nordiska museets lappmarksundersökningar, vilka ägt rum i samarbete med landsantikvarierna, ha i år kunnat fortsättas tack vare anslag från de Kempeska stiftelserna. Fältarbetet har varit förlagt till trakten av Vivungi i Torne lappmarks östliga del, Sarekområdet, Jokkmokkstrakten, Arjeplogs och Arvidsjaurs socknar samt det bottniska kustlandet i Skelleftetrakten. Undersökningarna ha letts av förste intendenten Manker, och medarbetare ha varit landsantikvarierna Hans Beskow och Gunnar Westin samt intendenten Ernst Westerlund i Skellefteå och antikvarien vid Riksantikvarieämbetet Harry Thålin. Till resultaten höra bl. a. uppmätningen av ett antal spridda fångstgropssystem från lapparnas jägarskede såsom komplettering av de senare årens forskningar rörande dessa kulturlämningar — av aktuell betydelse nu, då den definitiva bearbetningen av detta material kan ta sin början. Huvudintresset har emellertid i år varit ägnat fornlämningarna i kustlandet och särskilt i Skelleftetrakten, som visat sig synnerligen fyndrik. Här ha sålunda på skilda ställen — Byske, Drängsmark, Kåge, Ursviken och Bureå — gåtfulla stenkretsar, rösen och hela gravfält uppmätts och undersökts. Av särskilt intresse var ett tills i sommar okänt och helt orört gravfält om tolv rösen vid Harrsjön i Bureå, som nu blev vederbörligen undersökt under ledning av antikvarie Thålin vid Riksantikvarieämbetet. Även här nedåt kustlandet, på hedarna i Medle och Myckle, har ett antal fångstgropssystem för vildren uppmätts. Dessa undersökningar ha visat, att även om lapska kulturlämningar spåras ända ned till kusten äro dock de dominerande fynden i själva kustlandet icke lapska (se vidare uppsats i denna årsbok, s. 136).

Högreståndsavdelningens undersökningar

Undersökningarna under året ha varit ungefär jämnt fördelade på städer och landsbygd.

De ständigt ökade kraven på nya för trafik och moderna bostäder lämpade stadsplaner slå allt större hål i de yttre miljöerna från självhushållets tid och äro på god väg att helt utplåna den för 1700- och 1800-talen så karakteristiska småstadsbilden. Det har därför varit naturligt att just nu i första hand ägna uppmärksamhet åt sådana monument, som varit omedelbart eller

i en nära framtid hotade av rivning eller ombyggnad, vilket haft till följd att flera städer ha blivit föremål för undersökningar av relativt begränsad omfattning. Så har i Kristinehamn två kvarter i stadens södra del, Ursus och Najaden, uppmätts och fotograferats av arkitekt Wetter i samarbete med landsantikvarien Gösta von Schoultz. Båda kvarteren uppvisa bebyggelse av stort kulturhistoriskt intresse och särskilt den s. k. Fiskalgården i kv. Najaden, som torde vara en av stadens äldsta gårdar, representerar med sina inbyggda eller öppna svalgångar i både boningshus och uthus samt med sina här och där bevarade gamla blyfönster en mycket ålderdomlig byggnadstyp. Undersökningen har möjliggjorts genom anslag från staden, och underhandlingar pågå att utvidga den till samtliga viktigare partier av den äldre stadskärnan.

I Växjö ha fyra omedelbart rivningshotade gårdar undersökts, uppmätts och fotograferats av landsantikvarien Jan Erik Anderbjörk och arkitekt Wetter, bland annat en typisk handelsgård i kv. Unaman vid Stora gatan nära torget, där enligt uppgift den nuvarande handelsfirman drivit sin rörelse i hundra år. Medel till denna undersökning har ställts till förfogande av staden.

I Motala har den gamla gästgivargården samt tingshuset strax öster om Storbron uppmätts och fotograferats av ingenjör Rosén på uppdrag av generalplanekommittén. Utredning pågår angående vägnätets ordnande inom området och det är fara för att byggnaderna måste bort. Den nuvarande ståtliga byggnaden är uppförd på delvis äldre grundmurar 1822 och tillbyggd med en lika stor del åt öster 1845. En gammal välvd källare mitt under den äldre husdelen tros vara rester efter hertig Johans "våningsrum", som på 1600-talet kallades Motala hus och ägdes av änkedrottningen Hedvig Eleonora men beboddes av en krögare.

I Uppsala har den s. k. Wahlundska gården, S:t Johannesgatan 12, och ett bostadshus intill vid Rundelsgränd, båda i Kalmar nations ägo, rivits under hösten för att lämna plats för nybyggnad. Gården har i olika etapper undersökts, uppmätts och fotograferats och dessutom har museet medverkat vid nedtagningen av 1890-talsinredningar i tre rum från professor Carl Wahlunds tid, avsedda att återuppsättas i det nya huset. Bostadshuset vid S:t

Johannesgatan, ett mindre tvåvåningshus, var typiskt för bebyggelsen under 1700-talets senare del och slut med sitt brutna tak och sin i båda våningarna sexdelade plan. Den synes ha varit professorsgård redan vid 1800-talets början, i varje fall ägdes den av arvingarna till professor Nils Fredrik Biberg år 1828. Huset vid Rundelsgränd var uppfört i enkel klassicistisk stil omkring 1830. Undersökningen av den Wahlundska gården har utförts av förste intendenten Hellner, ingenjör Rosén, arkitekt Wetter och fotograf Wåger och till kostnaderna har studentföreningen Bortom Bullret bidragit.

Den omkring 100 år gamla och ännu begagnade kägelbanan i Arboga stadskällares trädgård har fullständigt uppmätts och fotograferats av förste intendenten Hellner, ingenjör Rosén och fotograf Grundström. Kulturhistoriskt intresserade stadsbor arbeta för närvarande på att få hela trädgårdsområdet med sommarrestaurang, paviljong och kägelbana bevarat.

Förutom de här ovan nämnda smärre undersökningarna har en bebyggelseundersökning av större omfattning gjorts i Falköpings stad, sedan medeltiden huvudort för Falbygden och alltjämt i flera kvartersnamn bevarande medeltida traditioner. Dess gamla oregelmässiga stadsplan har emellertid efter hand genom gatu- och tomtregleringar så gott som helt nydanats och endast på äldre kartor kan man nu spåra den gamla genomfartsgatan som var en betydelsefull länk i eriksgatan mellan Jönköping och Skara. Redan på 1600-talet reglerades nuvarande Storgatan, som fick en spikrak sträckning genom stadens nordöstra del förbi torget från Östertull, där landsvägarna från Jönköping och Skövde—Mariestad krökte in och till Västertull ut i Göteborgs- och Skaravägarna. I den södra delen av staden hade Falköping ännu i början av 1830-talet ett ålderdomligt gatunät, vilket emellertid helt försvann i och med 1834 års tomtreglering och anläggandet av Nygatan och Repslagaregatan. Bebyggelsen utefter dessa gator, som till större delen består av små stugor från tiden efter gaturegleringen, har till huvudparten undersökts. Ett mindre antal av dessa synas vara från tiden före regleringen och ha således flyttats fram i gatulinjer från sina gamla tomtplatser. Likaså har ett antal handels- och hantverkargårdar vid Stora torget och Storgatan

undersökts. Den äldsta bebyggelsen här och över huvud taget i staden torde med undantag av kyrkan vara tidigast från 1700-talets senare hälft. Den stora brand som 1769 härjade staden tog med sig alla gårdar på Storgatans norra sida från tull till tull och i övrigt har äldre bebyggelse rivits och undan för undan ersatts med nytt. Så är t. ex. av handelsgårdarna på torgets södra sida knappast någon äldre än från 1800-talets senare hälft eller så starkt ombyggda och moderniserade att deras ursprunglighet utplånats. Småbebyggelsen i den s. k. Hästbacken utanför gamla Östertull, som också varit föremål för inventering, består till större delen av envåniga små hus från 1800-talets förra hälft och mitt. Undersökningen, vartill initiativet tagits av tandläkare Einar Magnusson, har utförts i samarbete med landsantikvarie Gunnar Ullenius och med anslag från staden efter framställning från Falbygdens Hembygds- och Fornminnesförening samt Falköpings Konst- och Skönhetsnämnd. Den har utförts av ingenjör Rosén med biträde av konstnären John Liedholm.

Huvudparten av herrgårdsundersökningarna för året har berört upplandsdelen av Stockholms län, där ett dussintal mindre och medelstora gårdar från 1700-talet och 1800-talets förra hälft varit föremål för undersökning. Av dessa kan nämnas Huvudsta gård i Solna med en helt orörd manbyggnad av sten, färdigbyggd 1836 efter ritningar av ryska sändebudet greve L. Potocki och med flyglar av trä från 1700-talet, Helgö i Frösunda socken med intressant manbyggnad från 1700-talets förra hälft, Lindö i Vallentuna socken med sitt troligen av Karl Hårleman på 1750-talet ritade corps-de-logis samt Bennebols järnbruk i Bladåkers socken, anlagt på 1600-talet under Hargs bruk från 1741 och med bevarade arbetarbostäder och uthuslängor från 1700- och 1800-talen och en ännu kvarstående masugn, byggd 1856—57, samt en fullständigt inredd kontorsflygel m. m. Denna undersökning har möjliggjorts genom anslag från Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur, och i arbetet ha deltagit förste intendenten Hellner, intendenten Lagercrantz, amanuensen Stjernswärd, ingenjör Rosén, arkitekt Wetter och fotograf Grundström.

En ingående undersökning av Ekebyhovs gård på Ekerö i Mälaren har under året påbörjats. Arbetet bekostas av ägaren

advokaten Hans Ihre och utgöres av beskrivning, fotografering och uppmätning samt arkivforskning i och för en tillämnad publicering. Den nuvarande ensamma huvudbyggnaden av trä har av allt att döma föregåtts av en anläggning med ett flertal rikt utsmyckade byggnader och därtill ett större stenhus, beläget ett hundratal meter norr om den nuvarande huvudbyggnaden. Undersökningen har utförts av amanuensen Stjernswärd, ingenjör Rosén, arkitekt Wetter samt fotograferna Claréus och Grundström.

I Västergötland har en kompletterande uppmätning och fotografering företagits av Uppsala universitets gård Stora Hof i samband med dess rivning. Huset hade suterrängvåning av sten med timrad övervåning och var i sen tid ombyggt, men hade en stomme från 1780-talet. Huset låg på platsen för en äldre flygel till en för länge sedan riven större mangårdsbyggnad. Undersökningen utfördes av landsantikvarien Ullenius och arkitekt Wetter.

I Lysekil har den Curmanska villan i fornnordisk stil varit föremål för en grundlig undersökning, som närmare beröres på s. 207 av undersökningsledaren intendenten Hazelius-Berg.

På det Silverstolpeska Näs i Rö socken i Uppland har arbetet med en större inventering påbörjats med bearbetning av det rika bevarade textilmaterialet från 1700- och 1800-talen. På Thorsvi herrgård i samma landskap har arbetet med en grundligare undersökning fullföljts av intendenten Hazelius-Berg och fotograf Claréus.

Med anslag från AB Gavlegårdarna har i Gävle stad ett antal arbetarmiljöer från slutet av förra seklet och början av detta undersökts. Arbetet utfördes av amanuensen Stavenow som ovan s. 179 närmare redogör för resultatet.

Lilla Mellösa och Flens prästgård, numera i privat ägo, har uppmätts och fotograferats av ingenjör Rosén och fotograf Grundström på uppdrag av Mellösa kyrkoråd.

Ett liknande arbete har utförts i Njurunda prästgård i Medelpad av arkitekt Wetter.

I samarbete med landsantikvarien von Schoultz har i Värmland påbörjats en inventering av frikyrkolokaler. Från museets sida har arkitekt Wetter deltagit. Anslag har beviljats från olika frireligiösa sammanslutningar i Värmlands län.

Högreståndsavdelningens kulturhistoriska undersökningar ha förestått av förste intendenten Hellner. Fast anställda ha varit ingenjör Rosén, arkitekt Wetter och amanuens Stjernswärd.

Skansens naturhistoriska avdelnings fältundersökningar redovisas s. 244.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1957 har till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1957/58 med 382 400 kr och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition med 75 900 kr, varför det sammanlagda statsanslaget för budgetåret utgjorde 458 300 kr. Till Institutet för folklivsforskning uppbar Nordiska museet på Stockholms högskolas stat för budgetåret 1957/58 ett anslag av 42 900 kr.

Under året har 22 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet, avlönade med särskilt anslag av ca 115 000 kr, som med stort tillmötesgående ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Som arbetsledare har nu som tidigare fungerat assistenten Carl-Herman Tillhagen.

Stockholms stad har i likhet med föregående år beviljat Skansen 55 000 kr i grundanslag och 25 000 kr som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren. Liksom tidigare har museet genom Stockholms folkskoledirektion erhållit ett anslag på 10 000 kr till en biträdande museilektor.

Ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur har museet sammanlagt mottagit 20 000 kr för en inventering av herrgårdar i Mälardalen och Stockholms län.

Växjö stad har ställt 1 500 kr till museets förfogande för undersökning av äldre bebyggelse i staden.

Ur Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond har museet erhållit 1 000 kr såsom bidrag till undersökningar av äldre folkkultur på ön.

Från Humanistiska fonden har museet mottagit ett anslag av 9 000 kr till slutförande av inventering av byggnadsminnesmärken av profan art på landsbygden i Hälsingland samt från samma

fond ett anslag av 5 000 kr till tryckning av brukspatron Anders Fahlbecks anteckningar från Kahlhyttan 1793—1794.

Såsom bidrag till tryckningskostnaderna för Acta lapponica XIII har Luossavaara-Kiirunavaara AB ställt ett anslag av 15 000 kr till förfogande samt Kungl. Vattenfallsstyrelsen 10 000 kr till samma ändamål.

Fröken Jenny Maria Dahlqvist, Paris, har i sitt testamente ihågkommit museet med en gåva av omkring 120 000 kr "till befrämjande av dess avdelning på Skansen".

Stiftelsen J. C. Kempes Minne har anslagit 15 000 kr till vetenskaplig forskning rörande lappländsk kultur inom Norrbottens och Västerbottens län.

Dagens Nyheters AB och Åhlén & Åkerlunds förlag har skänkt vardera 1 000 kr såsom bidrag till utställandet av The Gernsheim Collection i museet.

Från följande organisationer har donerats bidrag till avlönande av fackkunniga vakter i Skansens stadskvarter: Sveriges Juvelerare- och Guldsmedsförbund (1 500 kr), Svenska Metallindustriarbetareförbundet (1 500 kr), Svenska Typografförbundet (1 000 kr).

Härkeberga hembygdsgille har överlämnat 200 kr för iståndsättande av gärdesgårdarna vid Härkeberga prästgård.

Såsom bidrag till restaureringen av Svindersvik har museet av Iggesunds Bruk AB såsom gåva mottagit 500 kr.

Bröderna Hedlund, Stockholm, ha skänkt en bockad kantskoning kring plattformen på den mindre nya musikestraden på Sollidsplatån.

Naturhistoriska avdelningen har för sin fältverksamhet mottagit 2 000 kr från Statens Viltforskningsråd.

Samfundet Nordiska museets vänner. Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordförande H. K. H. prins Bertil, vice ordförande f. riksantikvarien Sigurd Curman och skattmästare disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, hovrättsrådet J. Nordenfalk, byggnadsingenjören Oscar Hegert och advokaten friherre Carl von Plomgren, de båda sistnämnda suppleanter. Sty-

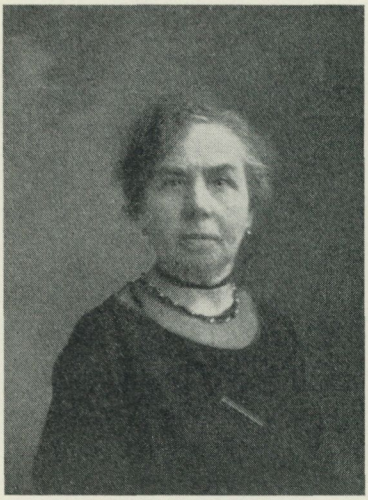

Fröken Jenny Maria Dahlqvist (1860—1956), som till museet testamentariskt donerat omkring 120 000 kr.

resmannen har varit samfundets sekreterare. Som inköpsnämnd har fungerat H. K. H. prins Bertil, disponent Nils Westerdahl och styresmannen. Direktör Ivan Traugott, som under en lång följd av år gjort en värdefull insats såsom medlem av Samfundets inköpsnämnd, har under året avlidit. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1957 224 personer, av vilka 120 ständiga och 105 årligen betalande ledamöter.

Årsmötet var förlagt till avdelningen för Mat och dryck i museibyggnaden, varvid museets tjänstemän demonstrerade de av Vännerna under året skänkta gåvorna.

Medaljer. Artur Hazeliusmedaljen i guld har tilldelats ledamoten av Nordiska museets nämnd byggmästare Olle Engkvist såsom en erkänsla för hans betydelsefulla insatser till institutionens fromma och för det utomordentliga stöd han i olika former lämnat under en lång följd av år.

Samma medalj i silver har tilldelats byggnadssnickare Gustaf Larsson, Fjäle i Anga, Gotland.

Medaljen För hembygdsvårdande gärning överlämnades till fröken Hedvig Ulfsparre på hennes 80-årsdag den 10 april såsom

en erkänsla för hennes framstående samlargärning till belysning av den moderna svenska hemslöjdens historia.

Fröken Astrid Pettersson, som under 25 år tjänstgjort på Skansens Restaurangers kontor, har tilldelats Patriotiska sällskapets medalj i guld, andra storleken.

Skansenföreningens, Samfundets för Nordiska museets främjande, medlemsantal utgjorde den 31 oktober 1957 12 606 medlemmar. Av dessa äro 40 hedersledamöter.

Till hedersledamöter och innehavare av föreningens plakett i silver ha utsetts museumsdirektörerna Sigurd Grieg, Lillehammar, Reidar Kjellberg, Bygdöy och Helge Søgaard, Århus samt overinspektör Kai C. Uldall, Frilandsmuseet, Kgs. Lyngby.

Besök m. m. För Skansen var besökssiffran under hela året 1957 2 032 910 mot 1 960 902 år 1956. Motsvarande siffror för Nordiska museet var 126 263 mot 133 923 1956.

Museets samlingar ha ökats med ca 1 300 inventarieförda föremål, varigenom dessas antal stigit upp emot 255 000.

Vid institutionens kansli under året diarieförda skriftliga ärenden uppgå till ca 2 500, av vilka 30 remisser från offentliga myndigheter.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet förestått av förste intendenten Rehnberg i egenskap av sekreterare. Kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit kanslisten Huss, fru Lilly Salin, fru Elisabeth Bergqvist samt under en del av året fröken Inga Östlund. Med tjänstgöringen förlagd till naturhistoriska avdelningen har kansliskrivare Rosencrantz arbetat under årets första sex månader och efterträddes den 1 oktober av fröken Harriet Morell.

Föremålsregistreringen har under året förestått av intendenten Nyman.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av direktör Brunnberg.

Räkenskapskontoret har förestått av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha dessutom arbetat kamrer Nyblin, kassör Gustavsson, kanslibiträdena Kjell och Solberg och kontorsbiträdet Svensson.

Årskortsexpeditionen har förestått av kansliskrivare Kihlskog.

Museets bokförmedling har fr. o. m. den 1 november förestått av hr Hans Hansing.

Programredaktionen och reklamavdelningen har förestått av direktör Brunnberg med biträde av amanuensen Tullander, fru Palmé och under en del av året fröken Barbro Sandin.

Driften vid Skansens restauranger har liksom tidigare stått under ledning av en särskild restaurangkommitté. Ordförande i denna är direktören Arne Edfelt, övriga ledamöter styresmannen, direktör Brunnberg och direktören för Skansens restauranger Sture Håård.

Nordiska museets nämnd har under året utgjorts av hovrättsrådet J. Nordenfalk, ordförande, tillika delegerad för finansförvaltningen, 1943;[1] byggmästare Olle Engkvist, 1947; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950; förste hovmarskalken Erik Wetter, 1952; styresmannen fil. dr Gösta Berg, 1956; riksarkivarien fil. dr Ingvar Andersson, 1956, samt överintendenten med. dr Åke Wiberg, 1956.

Museets tjänstemän. Förste intendenten fil. dr Brynolf Hellner lämnade med utgången av augusti månad sin anställning såsom föreståndare för museets högreståndsavdelning för att tillträda chefskapet för Kungl. Livrustkammaren. Dr Hellner som kom i museets tjänst 1927 har gjort betydande insatser inom olika grenar av museets verksamhet och var nu senast föreståndare för museets högreståndsavdelning.

Med årets utgång avgick rustmästare Oskar Andersson med pension. Han började sin tjänstgöring i museet såsom snickare 1914 och blev 1935 rustmästare, i vilken egenskap han varit arbetsledare för den personal som haft hand om vården av museiföremålen, anordnandet av utställningar etc. Med stor nit och mycken skicklighet har han ryktat detta sitt värv.

Tjänstemannastaben utgjordes den 31 december 1957 av följande personer:

Styresman: fil. dr Gösta Berg, (1924) 1956.[2] — Sekreterare:

---

[1] Årtalet betecknar året för inträde som ledamot av nämnden.

[2] Årtalet betecknar det år befattningen tillträddes. Inom parentes året för inträde i museets tjänst.

förste intendenten Mats Rehnberg, se nedan. — Förste intendenter: fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. dr Erik Andrén, (1937) 1949, föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning; Kai Curry-Lindahl, 1954, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning. Fil. lic. Mats Rehnberg (1938) 1957. — T. f. förste intendent: fil. dr Marshall Lagerquist, t. f. föreståndare för museets högreståndsavdelning (1936) 1957. — Ekonomisk direktör: civilingenjör Arthur Brunnberg, 1956. — Kamrer: civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr John Granlund, (1930) 1955. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Jansson, se nedan. — Museilektor: förste intendenten Mats Rehnberg, se ovan. — Intendenter: fil. lic. Sam Owen Jansson (1929) 1945; fil. dr Bengt Bengtsson, (1938) 1949; fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950; fil. lic. Bo Lagercrantz, (1948) 1955; fil. lic. Anders Nyman, (1956) 1957. — Amanuenser: fil. kand. Inga Wintzell, f. Wikland, (1950) 1952; fil. kand Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1952; fil. lic. Arne Biörnstad, (1952) 1954; fil. kand. Kersti Holmquist, f. Wallér, (1949) 1954; fil. lic. Rut Liedgren, (1943) 1955; fil. lic. Elisabeth Stavenow, 1956; fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, (1948) 1957; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939. — Förste biblioteksassistent: fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, 1947. — Biträdande kamrer: Alvar Nyblin, (1930) 1947. — Huvudkassör: Henning Gustavsson, 1952. — Kanslist: fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, (1954) 1956. — Kansliskrivare: Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1948; Inga Lisa Kjell, f. Hultqvist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948. — Kanslibiträde: Dagmar Hullström, (1937) 1946. — Kontorsbiträde: Elsa Svensson, 1954. — Föreståndare för klädkammaren: Solveig Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Fotografer: Märta Claréus, f. Claréus, 1927; Åke Wintzell, 1949; Åke Grundström, 1949. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. Konserveringsateljén: Marie Louise Dagel, f. Wulfcrona, textilkonstnärinna HKS, (1952) 1953; Birgitta Carlson, f. Elg, textilkonstnärinna HKS, 1955.

GÖSTA BERG

Publikationer

Från museet har utgivits:

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1957.

I serien Svenskt liv och arbete:

Nr 21: Prästgårdsminnen från Vagnhärad och Brännkyrka, av Lars Gabriel Andersson.

Nr 22: Leva i brukssamhälle. En studie över sociala relationer vid Surahammars bruk 1845—1920, av Björn Hallerdt.

Andreas Lindbloms tryckta skrifter under femtio år 1906—1955. Förteckning upprättad vid hans avgång från styresmannaskapet vid Nordiska museet. Bibliografi sammanställd av Karin Ehrnborg.

The Nordiska Museet and Skansen. History and activities at a famous scandinavian museum. Utgiven såsom festskrift till ordföranden i Nordiska museets nämnd, hovrättsrådet Johan Nordenfalk på dennes 60-årsdag den 12 november 1957, av Mats Rehnberg. Bibliografiska medarbetare Sam Owen Jansson och Ernst-Folke Lindberg, illustrationsmedarbetare Roland Hjelte.

Gunnar Hazelius och Nordiska museets installationsfråga. (Särtryck ur RIG 1957 — häftena 3—4) av Ernst-Folke Lindberg. Utgiven såsom separat skrift i samband med 50-årsminnet av att Nordiska museets nuvarande byggnad öppnades för allmänheten den 7 juni 1907.

Fotografiet under 100 år. The Gernsheim Collection. Utställningskatalog av Bo Lagercrantz.

A Guide to Nordiska museet. 3 edition. Engelsk vägledning, omarbetad vid Nordiska museets undervisningsavdelning.

I särupplaga: Julita gård i Södermanland. En bildserie av Åke Grundström med text av Marshall Lagerquist (ur Fataburen).

I serien Acta Lapponica:

XIII: Lapparnas heliga ställen. Kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska museets och landsantikvariernas fältundersökningar, av Ernst Manker.

I serien Acta Vertebratica:

The Suborder Charadrii in Arctic and Boreal Areas during the Tertiary and Pleistocene, av Sten Larson. Viltvård av i dag, av Bo Österlöf. Skansens program (18 nummer).

I samarbete med Föreningen för svensk kulturhistoria och Folklivsarkivet i Lund har museet under året utgivit 4 häften av tidskriften Rig.

Förste intendenten Andrén:

Aktuella restaurerings- och inredningsprinciper, i Museumsmöte i Gamle Bergen.

En renässanssked och en mästarstämpel, i Dalarnas Hembygdsbok.

Intendenten Bengtsson:

Skulptur i vestibul och en Abc-bok i silverpärmar, i Fataburen.

Blick på skärgården, i Natur i Blekinge.

Mödans lön, i Svensk Guldsmedstidning.

En lärobok i typografi från 1723, i Svensk Grafisk årsbok.

Artiklar i Värmland förr och nu.

Redigerat Fataburen (tillsammans med G. Berg.)

Recensioner och artiklar i Grafiskt Forum, Nordisk Boktryckarkonst och Svensk Guldsmedstidning.

Styresmannen dr Berg:

Om ostron, i Fataburen.

Våra byggnadsminnen och deras vård, i Rig.

Ringstaven. Karta med text i Atlas över svensk folkkultur.

Minnesord över Hans Aall, Albert Hämäläinen och Anders Sandvig, i Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942—1957.

Recensioner i Lychnos, Personhistorisk tidskrift och Rig.

Redigerat (tillsammans med B. Bengtsson) Fataburen och (tillsammans med M. Rehnberg och S. Svensson) Rig.

Intendenten Biörnstad:

Provincial museums in Sweden, i Museum (Paris).

Förste intendenten Curry-Lindahl:

Fiskarna i färg, 3:e uppl.

Behaviour of the tropical Rock Lizard *Agama cyanogaster* (Rüppel) in hot environments, i Annales de la Société Royale Zoologique de Belgique.

Berguven; Däggdjurens entré i Sverige; Sveriges djurvärld under medeltiden; Sveriges djurvärld under Linnés tid; Hemkänsla och hemlängtan hos djuren, samtliga i Skansens program.

Eagle Owl, i British Birds.

Equatorial fishes; Natural Science Research in the Belgian Congo; Palaearctic birds in the Belgian Congo; Some notes on birds from a zoological expedition in the Belgian Congo, samtliga i Septième Rapport Annuel de l'Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale.

Nordamerika i tvärsnitt — ett studiesvep genom vildmarker och institutioner, i Sveriges Natur, årsbok.

Norrlands djurvärld, del I, i Norrländsk Tidskrift.

Några djurarters utbredning. Djurgeografi, i Atlas över Sverige.

Om rödingen i rinnande vatten; Uppgifter om rödingen (*Salmo alpinus*) i Sarekområdets älvar, båda i Svensk Fiskeri Tidskrift.

Rödingens förekomst som strömfisk i fjällområdet, i Norrbottens Natur.

Stockholms gamla akvarium, i Akvariet.

Svanarna på Stockholms ström, i Samfundet Sankt Eriks Årsbok.

Swedish populations of Long-tailed Duck (*Clangula hyemalis*), i Newsletter, International Wildfowl Research Bureau.

The Occurrence of the Char, *Salmo alpinus*, in Running Waters in Arctic and High Boreal Areas in Sweden, i Kungl. Fysiografiska Sällskapets i Lund Förhandlingar.

Torhamns udde, en förbisedd fågellokal, i Natur i Blekinge.

Redigerat (tillsammans med H. Wachtmeister) Natur i Blekinge.

Redigerat (tillsammans med professor B. Hanström och laborator B. Kullenberg) Acta Vertebratica.

Reviderat (tillsammans med professor S. Ekman) 6:e uppl. av Brehm: Djurens liv, del IV.

Notiser i Vår Fågelvärld.

Förste intendenten Eskeröd:

Den dansk-skånska gården och Hinterpommerns fyrkantgårdar, i Fataburen.

Professor Granlund:

Pâturage et communautés de pacage dans un village des alpes françaises, i Folk-Liv.

Runnö i Kalmarsund. En skärgårdsös omvandling, i Stranda.

Einige Notizen über die katholische Mission i Lübeck um 1660, i Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde.

Artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, andra bandet.

Recensioner i Rig.

Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Licentiaten Hagar:

Dragoxar och oxok. Rankbåge. Kartor med text, i Atlas över svensk folkkultur.

Recension i Folk-Liv.

Assistenten Hjelte:

Publiken i fattigdomsutställningen och Från museerna 1956, i Svenska Museer.

Bildredigering av The Nordiska Museet and Skansen. An introduction to the History and Activities of a famous Swedish museum (tillsammans med M. Rehnberg).

Recensioner i Svenska Museer.

Redaktionssekreterare för tidskrifterna Rig och Svenska Museer.

Artiklar och notiser i dagspressen för Nordiska museets presstjänst.

Bibliotekarien Jansson:

Runstavar, i Värmland förr och nu. Komputistiska och metrologiska artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, andra bandet.

Intendenten Lagercrantz:

En kanna i "flamandska genren", i Fataburen.

Hiawatha, kamerajägaren, i Bonniers Litterära Magasin.

Ur fotografiets historia, i Fotografisk årsbok.

Wilhelm Kåge, i Svenskt Konstnärslexikon.

Katalog till utställningen Fotografiet under 100 år.

Artiklar och recensioner i Form, Foto, Hem i Sverige, Damernas Värld och Se.

Intendenten Lagerquist:

Julita gård i Södermanland, och Svenskt konsthantverk från dess guldålder, i Fataburen.

Katalog till vandringsutställningen Svenskt konsthantverk från dess guldålder.

Artiklar i Värmland förr och nu.

Fil. dr Laid:

Artikel om Sädestorkanordningar, i Atlas över svensk folkkultur.

Fungerat som redaktionssekreterare för ovannämnda samlingsverk.

Amanuensen Liedgren:

Artikel i svenskt konstnärslexikon III.

Fil. kand. Lindberg:

Gunnar Hazelius och Nordiska museets installationsfråga, i Rig.

N.N.E. En förening som ville vara anonym i 1860-talets Sala, i Salabygdens Fornminnesförenings årsskrift.

Arkivarien Lundwall:

L. J. von Röök, en museiman under romantiken, i Fataburen.

Förste intendenten Manker:

Lapparnas heliga ställen. Kultplatser och offerkult (Acta Lapponica XIII). Bortom fjällen.

Sista rajden, i Svenska Turistföreningens årsskrift.

Lapparna inte längre nomader, i Norrbotten.

Die Lappen sind keine Nomaden mehr, i Das Parlament.

Inte bara en åder av vatten..., i Sveriges Natur.

Nomaderna, de bofaste och Kvikkjokksledens resenärer, i Samefolkets Egen Tidning.

Kampen med ödemarken, i Norrländsk tidskrift.

Lappland i besittning, i Till Fjälls.

Lappland — fyra slags land och Kaapin Jouni, i Folket i Bild.

Jorden runt i Skåpesund, i Bohuslän, en jubileumsskrift 1907 7/3 1957.

Samekulturen (tillsammans med Örnulv Vorren).

Artiklar i dagspressen.

Redigerat och utgivit Acta Lapponica.

Intendenten Nylén:

Brudkrona från Sollerö, i Dalarnas Hembygdsbok.

Permanent utställning av folkdräkter på Nordiska museet, i Svenska Museer.

Svensk Hemslöjd, gammal och ny, katalog över en utställning i Köpenhamn 1957 (tillsammans med intendenten Biörnstad och fil. kand. Sofia Danielson).

Provböcker och mönsterböcker berätta om hemslöjd på herrgårdar och i borgarhem, i Svensk Hemslöjds årsberättelse för 1956.

Amanuensen Olsson:

Borgerlig möblering i Stockholm på 1600-talet, i Fataburen.

Artikeln Träskor, i Atlas för svensk folkkultur.

Intendenten Rehnberg:

Svensk jul.

The Nordiska Museet and Skansen. History and activities of a famous scandinavian museum.

Januari börjar året. Läsebok i hembygdskunskap. Folkskolans läsebok (tillsammans med B. Bohman och B. Löfving).

10 bilturer med utflyktsmål.

Svenska undersökningar om arbetarnas liv, i Fortid og nutid (Köpenhamn).

Livet bakom disken. De handelsanställdas arbetsförhållanden, i "Folket vid varufloden".

"Svenska Museer" under 25 år. — Principer och problem vid utställningsbygge. Kommentarer kring utställningen "Ur den svenska fattigdomens historia". — Kollektiv museireklam. — Museiväsendets språkrör. — Landets minsta museistad. — Kulturhistoriska vandringsutställningar. — Arkitekttävling om nytt museum i Falun — samtliga i Svenska Museer. Järnbruk i Bergslagen. — Småländsk bondebygd ändrar ansikte. — På storstadens tröskel. — Linnés Småland. — Svensk kommunalhistoria samtliga i Landskommunernas tidskrift.

Artiklar och recensioner i Ratten, Röster i radio-TV, Vecko-Journalen, Femina, Folket i bild, Vi, ASK.-kalendern, Perspektiv, Pensionären, Svenska Museer och Rig.

Redigerat och utgivit Svenska Museer, Rig (tillsammans med G. Berg och S. Svensson).

Professor Ränk:

Folklivsskildringar över fyra av Estlands landskap (Fellin, Dorpat, Verro, Petseri) på estniska, i samlingsverket "Meie Maa" (Vårt land) III—IV.

Ostereier in Estland, i Schweizerisches Archiv für Volkskunde 53.

Om folklivsforskning i Sovjetestland, på estniska i Tulimund.

Artiklar i "Eesti Entsüklopeedia" (Estniska encyklopedien).

Artiklarna Sommarbostad, Fähus som bostad och Eldstad i fähuset (den sistnämnda tillsammans med S.

Erixon), samtliga i Atlas över svensk folkkultur.

Recensioner i Folk-Liv 1955—1956.

Amanuensen Stjernswärd:

En Bellmansbild på Björnstorp, i Fataburen.

Bröderna Hagerman och Vittskövle och Lord Kellies arkiv på Cambo House i Skottland, båda i Personhistorisk Tidskrift.

Professor Straubergs:

Die Epiphanie der Seele, i Commentationes Balticae III: 6 (Bonn).

Amanuensen Talve:

Fem sockenskildringar, i Sveriges bebyggelse, Jönköpings län.

Finsk näverslöjd, Gottlunds bibel och Rökstugan från Östmark, samtliga i Värmland förr och nu.

A Bibliography of Works published by Estonian Ethnologists in Exile 1945—1956.

Den kulturhistoriska bakgrunden till A. Kitzbergs minnen (på estniska), i A. Kitzberg, Minnen, ny uppl.

Bastu, Ria, Finsk bebyggelse i Sverige. Kartor med text i Atlas över svensk folkkultur, andra bandet.

Assistenten Tillhagen:

Skæmtsomme eventyr fra Danmark, Norge og Sverige (tillsammans med L. Bødker och S. Solheim).

Food and Drink among the Swedish Kalderasha Gypsies, Feasting and Fasting samt The Gypsy Question in Sweden, samtliga i The Journal of the Gypsy Lore Society.

Zigenarna och samhället, i Svenska Socialvårdsförbundets tidskrift.

Trosföreställningarna bakom Matéo Maximoffs roman Les Ursitori (förord till den svenska upplagan).

Dr Etzlers tattarhärstamningsteori, i Sociala meddelanden.

De gamla hammarsmedernas fritid och Smeder och patroner, båda i Fagersta Forum.

Vägens träd, i Good Year.

Artiklar i dagspressen.

Amanuensen Wintzell:

Hallandsstickning, i Fataburen.

Som man bäddar . . ., i Svensk Slöjdtidning, 6, 1957.

Hög kvalitet
och stort sortiment
har gjort
MARABOU CHOKLAD
till
Sveriges populäraste

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1956

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning år 1956.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1956, tryckt i Fataburen 1957.

Angående räkenskaperna för 1956 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar redovisas för 1956 ett överskott av kr 4 604: 59, som balanserats till 1957. Från tidigare år till 1956 balanserat överskott, kr 113 959: 24, har överförts till kapitalkonto.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

Balansräkning den 31 december 1956

Tillgångar		
Kassa, postgiro, banker		939 619: 93
Diverse fordringar		
Fordringar enl. reskontra		240 657: 56
Förskotterat för vissa ändamål		
Fältforskningar och förlagsverksamhet		63 471: 08
Restaurangernas inventarier och varulager		933 453: 31
Skansens materiallager		10 514: 96
Balanserade anläggningskostnader etc.		
Å avdelningen på Skansen	171 725: 21	
„ „ „ Lejonslätten	101 500: —	273 225: 21
Kapitaltillgångar		
Museibyggnader	3 000 000: —	
Restaurangbyggnader	3 875 000: —	
Julita gård	1 101 800: —	
Svindersvik	401 000: —	
Tyresö slott	190 000: —	
Cirkus	300 000: —	
Samlingar och inventarier	4: —	8 867 804: —
	Kronor	11 328 746: 05

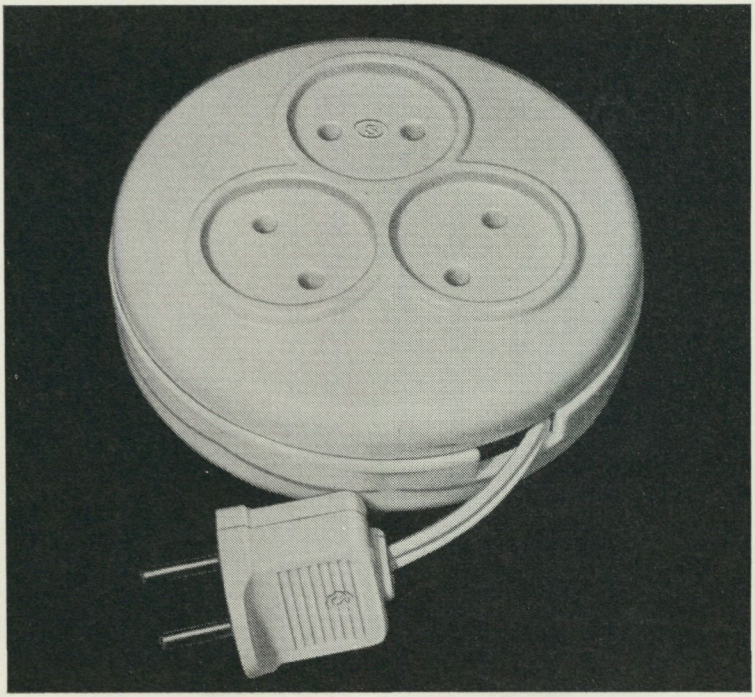

LUMA sladdosa

- 5 meter utdragbar sladd
- trevägsuttag
- vit plast
- S-märkt för 5 ampère
- kan hängas på vägg
- svenskt patent
- riktpris 13:50
- finns i konsum

Skulder

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1957	31 643: —	
Av beviljat statsanslag	249 600: —	
Förskottsbetalda hyror etc.	91 940: —	373 183: —

Diverse skulder

Leverantörer	383 304: 38	
Källskatt	173 758: 52	
Upplupna skuldräntor	58 064: 05	
Skuld till fondförvaltningen	237 995: 03	
Övriga skulder	26 882: 05	880 004: 03

Reserverat för olika ändamål

Byggnadsunderhåll och inredningsarbeten	65 004: 56	
Inköp till samlingarna	4 070: 63	
Förlags och vetenskaplig verksamhet	46 571: 34	
Skogsvårdsåtgärder å Julita gård	5 067: 16	
Övriga ändamål	96 142: 55	216 856: 24
Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering		968 000: —

InteckningS- och reverslån

Lån hos försäkringsbolag	3 729 716: —	
Mälarprovinsernas Hypoteksförening	207 435: 88	
Kungl. Bostadsstyrelsen	82 522: 42	
Stockholms stad	151 882: 79	
Övriga reverslån	102 000: —	4 273 557: 09
Nordiska museets fria pensionsstiftelse		91 151: 75
Eeget kapital		4 521 389: 35
Vinst- och förlustkonto		
Årets vinst		4 604: 59
	Kronor	11 328 746: 05

Nordiska museets fondförvaltning

Balansräkning den 31 december 1956

Tillgångar

Värdepapper enl. bil. 1	2 537 960: —
Investering i byggnader å Skansen	968 000: —
Banker	57 319: 96
Upplupna fondräntor enl. reskontra	16 257: 17
Fordran på Nordiska museets kassaförvaltning	237 995: 03
Kronor	3 817 532: 16

Rabattförmåner för tjänstemän.

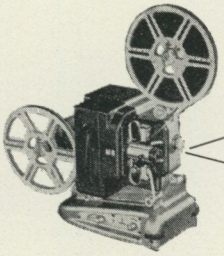

ORDNA SJÄLV
TREVLIGA
HEMMAKVÄLLAR

med utrustning från

BRODDMANS

Ni vet väl adressen!

STORGATAN
Tel. växel 63 08 30

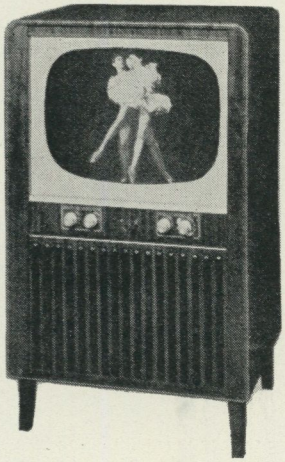

El - Radio - TV Bandspelare	**4**
Grammofonskivor även språkkurser	**10**
Kino - Foto - Optik	**12**

Leverantör till Nordiska museet och Skansen m. fl. statliga institutioner.

Förmånliga avbetalningsvillkor ordnas!
Låt oss visa Er en TV eller en modern Radiogrammofon

Skulder

Fondkapital

Fonder enl. bil. 2	3 817 532: 16
Kronor	3 817 532: 16

Vinst- och förlusträkning för 1956

Inkomster

Inträdesavgifter	1 992 713: 83
Årskort och årsbok	400 904: —
Statliga och kommunala anslag	747 321: 04
Fondräntor	165 866: 69
Inkomstarrenden och -hyror	326 148: 87
Vetenskaplig verksamhet	19 156: 99
Förlags- och undervisningsverksamhet	194 684: 62
Inkomstbringande företag på Skansen och Juilta	2 300 114: 17
Utnyttjade donationer och reserverade medel	31 113: 33
Övriga inkomster	61 516: 98
Kronor	6 239 540: 52

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	2 633 081: 26
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	54 258: 07
Vetenskaplig verksamhet	210 497: 07
Förlags- och undervisningsverksamhet	93 290: 63
Annonser och reklam	173 974: 72
Attraktioner och utställningar	301 681: 82
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	442 634: 62
Inköp och underhåll av inventarier	74 239: 02
Djurföda	186 115: 79
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	95 742: 10
Utgiftsarrenden och -hyror	23 948: —
Ränteutgifter	50 278: 99
Försäkringspremier	51 699: 89
Gas, elektricitet, vatten och värme	169 181: 58
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning	320 907: 80
Diverse driftskostnader för inkmostbringande företag på Skansen och Julita	725 085: 20
Övriga driftskostnader	281 580: 60
Ombyggnadsarbeten i Nordiska museet	172 271: 50
Avskrivning å byggnader och anläggningar	124 185: 80
Reserverat för reparation av Cirkusbyggnaden	17 000: —
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	33 281: 47
Årets överskott	4 604: 59
Kronor	6 239 540: 52

Fotoservice

av högsta klass

hos

Auto Pose Ateljén
Birger Jarlsgatan 15, Stockholm C

Broddmans Foto
Storgatan 12, Stockholm Ö

AB A. Engelbergs Foto
Sveavägen 25-27, Stockholm C

B. W. Fotolaboratorium
Stöttingsgränd 4, Hägersten

Ge-Be Foto
Sparbanksvägen 10, Hägersten

Kungsfoto AB
Box 207, Bandhagen 2

Molander & Son
Box 16282, Stockholm 16

Gunnar Olsson Fotomagasin
Hornsgatan 91, Stockholm Sö

Öbergs Foto-Kino AB
S:t Eriksgatan 91, Stockholm K

medlemmar av

Fotohandlarnas Riksförbund

Under året emottagna samt i ovanstående balans- och vinst- och förlusträkningar redovisade gåvomedel uppgår till kr 73 397: 71 enl. nedanstående:

Ändamål	Belopp	Utnyttjat under året	Överfört till 1957
Apotekare Ivar Röings fond	40 000: —	—: —	40 000: —
Svindersvik	400: —	400: —	—: —
Ej angivna ändamål	32 997: 41	—: —	37 997: 41
Kronor	73 397: 41	400: —	72 997: 41

Stockholm den 11 mars 1957.

JOHAN NORDENFALK

OLLE ENGKVIST	ÅKE SETTERWALL	E. WETTER
GÖSTA BERG	INGVAR ANDERSSON	ÅKE WIBERG

Ovanstående balansräkning och vinst- och förlusträkning överensstämma med Nordiska museets räkenskaper, vilka granskats på sätt som angives i revisionsberättelsen av den 6 juni 1957.

B KARLGREN SVEN HAGSTRÖM

EDVIN WIDE

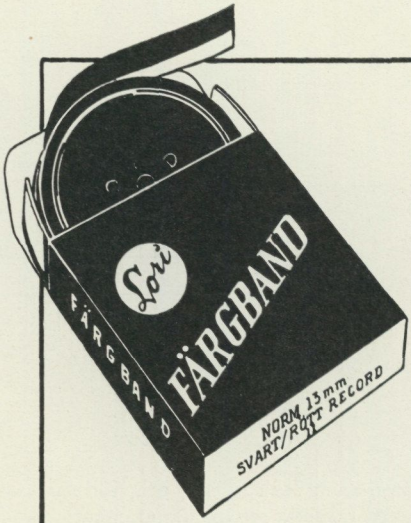

G. LONELL A.-B.
NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
20 65 44 20 65 45

Hur skall man tvätta?

Förr slog man med klappträ.

Nu slår man kort och gott med pekfingret

på nummerskivan

25 25 00

till

AB Nockeby Tvätten

det bästa "tvättmedlet" för såväl vit- som kemtvätt

Bil. 1

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1956

Obligationer	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
3,5 %			410 000: —	410 602: 50
Förlagsbevis				
3,5 %	50 000: —	49 750: —		
4 %	628 000: —	623 200: —		
4,5 %	5 000: —	5 000: —		
5,5 %	20 000: —	20 000: —		
6 %	11 000: —	12 705: —	714 000: —	710 655: —
Inteckningslån				
4 %	65 000: —	65 000: —		
4,5 %	70 000: —	70 000: —		
5 %	35 000: —	35 000: —		
5,5 %	220 000: —	220 000: —		
5,75 %	300 000: —	300 000: —	690 000: —	690 000: —
Reverslån			50 000: —	50 000: —
Aktier			369 210: —	676 702: 50
		Kronor	2 233 210: —	2 537 960: —

Bokfört värde den 31/12 1956 å inneliggande obligationer, förlagsbevis och aktier efter avdrag av värderegleringsreserv uppgår till kr 1 707 681: 29.
Deklarationsvärdet samma dag kr 1 726 926: —.

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allmänna fondförvaltningen	1 572 210: —	1 775 716: 50
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad år kr 150 000: — samt för beviljat kreditiv å högst kr 500 000: —		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	8 000: —	19 105: —
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	329 800: —	363 167: 50
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	200 000: —	200 000: —
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	72 600: —	129 961: —
I eget förvar		
För Allmänna fondförvaltningen	50 600: —	50 010: —
Kronor	2 233 210: —	2 537 960: —

A:B. BANAN-KOMPANIET

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Utgivare av Norrköpings Tidningar,
Sveriges äldsta nyhetstidning

Vårt verksamhetsområde omspänner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

Bil. 2

Nordiska museets fonder den 31 december 1956

Allmänna fonden	102 322: 47
Pensionsfond för tjänstemän	363 651: 30
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Artur Hazelius monumentsfond	42 242: 60
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	7 587: 58
Johan August Hazelius fond	100 000: —
Gunnar Hazelius fond	7 595: 52
Sundbornsprostens donation	7 595: 52
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Bobergska fonden	82 697: 33
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	732 371: 46
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	252 636: 42
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazeliusfonden	61 807: 12
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540: —
Museibyggnadens underhållsfond	200 000: —
Östgötagårdens fond	10 251: 43
Grillska förnyelsefonden	6 136: 69
Hilda Kumliens fond	23 564: 94
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	69 280: 53
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	202 667: 26
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
O. Gröndahls donationsmedel	7 240: —
Walter Fewrells svenska fond	6 163: 07
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	422 568: 57
Byggmästare A. G. Jansons fond	103 731: 51
Constance Anderssons fond	50 000: —
Grosshandlare Teodor Ericsons fond	50 000: —
Apotekare Ivar Röings fond	40 000: —
Fondförvaltningens regleringskonto	90 278: 71
Kronor	3 817 532: 16

S:T ERIKS

THREE TOWN'S EXPORTÖL

Säg TT

kort och *gott!*

STOCKHOLMS
BRYGGERIER

ih 1813

VÅRT MÄRKE — KVALITETSMÄRKET

för { boktryck
litografiskt offsettryck
ståltryck

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI AB

Gamla Brogatan 26, Stockholm
Telefon 229970

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1956

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1956, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1956 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

Räkenskaperna för Nordiska museets pensionsstiftelse ha granskats utan anmärkning.

De i nämndens berättelse av den 11 mars i år lämnade och av oss påtecknade uppgifterna om tillgångar och skulder samt inkomster och utgifter överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 6 juni 1957.

B. KARLGREN SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie
och Antikvitets Akademien

EDVIN WIDE

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

i alla stadsdelar

Tel. 449700

Vår specialité:

LAX • FÅGEL • VILT

EGNA RÖKERIER

NILS FRIDELL

ÖSTGÖTAGATAN 37

Tel. 423917 - STOCKHOLM - Tel. 423918

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

FRIHAMNSVÄGEN 1, VÄRTAN

Plåt, Smide, Metall- & Mekanisk Verkstad

bnv 1907

Växel: 62 36 52
62 47 85, 62 72 81

Spec. **STÄLLVERK och TRANSFORMATOR-KIOSKER, GRAFISKA MASKINER ROTERANDE LJUSREKLAMER INDUSTRIMONTERINGAR**

Förteckning över personer och institutioner som 1956–1957 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen[1]

Gåvor till Nordiska museets arkiv

Andersson, Clara, Kvärrestad; Aspenberg, Märtha; Bæckström, A., Lidingö; Bergqvist, A., Enebyberg; Bergqvist, Elisabeth; Bergström, Ragnhild; Blümke, E. G., Grimmen; Bokförlaget Niloë, Uddevalla; Borg, A., Linköping; Bruzelli, B., Örebro; Brännström, L., Ålbergagård; Byström, O.; Carlsson, Margot; Chatillon-Winbergh, A., Johanneshov; Curman, S.; Drottningholms Teatermuseum; Göteborgs Museum; Hagströmer, J., Nyköping; Hazelius, Gina; Hällzén, E., Västervik; Johansson, E., Salstad; Konstindustri AB; Lantbruksförbundets Byggnadsförening; Leijonhufvud, Margit; Lindbergs, G., stärbhus; Lindberg, T.; Lindblom, A.; Lundquist, Astrid, Skellefteå; Livrustkammaren; Nationalmuseum; Nordström, F.; Odelberg, A., Östersund; Post, K. R. von, Gävle; Rehnberg, M.; Renberg, Sigrid; Rodenstam, Greta, Hudiksvall; Rosen, R. von; Sandeberg, Stina af; Scharp-Högberg, Ulla, Enskede; Schnell, I., Nyköping; Scholanders, S., efterlevande; Selling, G.; Silfverswärd, G.; Själevads Hembygdsförening; Smedberg, Ruth, Äppelviken; Stockholms Stadsmuseum; Svartz, Nanna; Tloczek, I., Warszawa; Thorell, O.; Uldall, K., Kongens Lyngby; Wahlberg, E., Vimmerby; Wahlgren, Greta; Weber, A.; Westerdahl, N.; Wetter, B., Lidingö; Wetterlind, Sassa; Wikland, Lilia, Karlstad; Västra Göinge Hembygdsmuseum; Zetterström, Nicoline, Eksjö; Zingerman, Ida, Lake Carmel, USA; Zweigbergk, Eva von; Öhngren, G.; Örström, F., Gävle.

Gåvor till Naturhistoriska avdelningen

N. Ageby; L. Andeborg; G. Andersson; H. Andersson, Lidingö; S. Armington; Bergeforsens Kraftaktiebolag, Sundsvall; Svend Bertelsen; Malaine Drakenberg; T. Duner; L. Ekman; O. Englund, Lidingö; G. Eriksson; H. Fors; Gunvor Forsman; A. Franke; Britt Frost, Älvsjö; T. Glemmefors; Katarina Gädda; Anna Hageryd; U. Hannerz; G. Hedlund; G. Håkansson, Visby; Margareta Jakobsson; K. Johansson; A. Jönsson, Stuvsta; Anna Karlsson, Karlstad; E. Karlsson; O. Karlsson; B. Larsson; Gunilla Lindberg; H. Lindblom; Anna Lindholm, Enköping; Margareta Lundahl; Signe Lundberg; A. Lundblad; Herta Mattsson; Inge Mattsson; Yvonne Molér; F. Nyholm; O. Perner; G. Pettersson; Greta Pålsson; Irene Romeis; Cecilia Ruben; S.-E.

En kvalitetsfirma för

KÖTT-, FLÄSK- och CHARKUTERIVAROR

AB Hj. Westerlunds Eftr.
STOCKHOLM

EK tapeter
ETABL. 1873

ERICSSON & KÖHLERS NYA AB
BIBLIOTEKSGATAN 9
(vid Stureplan)
TELEFON: 111956, 111957

Rydberg, Stuvsta; S. Rönnlund, Skälby; fru Sager; G. Sonesson; B. Ström; A. Svahn; Kristin Tjerneld; V. Wallin; B. Valner; Mari och Pia Wedin; Lena Westin; Y. Zotterman; Britt Åström.

Gåvor till Klädkammaren

Adlercreutz, A.; Afzelius, G.; Anckers, Märta, Djursholm; Eriksson, D.; Klingspor, Richard; Krantz, Ida, Älvsjö 2; Schmidt, Ingrid; Marianne Thomsens stärbhus; Sundström, Margit; Uppmark, M.; Widholm, Elisabeth, Hägersten.

Gåvor till Allmoge- och Högreståndsavdelningarna

Jägmästare Tage Aae, Stockholm	jaktlappar använda vid kungajakter
Fröken Mary Adams Ray, Stockholm	laggkärl
Fröken Ellen Allmark, Stockholm	spetsprover
Fru Märta Anckers, Djursholm	broderade bårder från 1800-talets början
Herr Hj. Andersson, Stockholm	smällelås jämte nyckelskylt
Fabrikör Sten Andersson, Alvesta	husmorsdräkt
Fru Signe Andersson, Stockholm	spånkorg
Fil. dr Olof Arrhenius, Grödinge	skålformat föremål av masurbjörk, jordfynd
Fru A. Barr, Stockholm	Uppsalafotografier från sekelskiftet
Ingenjör Eduard Bartholdi, Stockholm	syskrin från 1870-talet
Fru Ingrid Bengtson, Stockholm	damhatt från 1800-talets slut
Fil. stud. Ann-Sofi Berg, Stockholm	diverse dräktdelar
Fil. dr Gösta Berg	flaska Ronneby arsenikvatten
Fru Lillie-Britta Boman, Stockholm	div. bildhuggarverktyg
F. Postkontrollören Axel Borg, Linköping	kryddskåp, sidenschalett, ask, munlack
Fru Elisabeth Borlind, Stockholm	ostindiska tallrikar med släkten Grills vapen
Fru Ella Boulogner, Vällingby	halskläde från 1860-talet
Kapten Curt Calamnius, Stockholm	eldskärm
Fru Birgitta Carlsson, Stockholm	textilier, dräkter och dräktdelar
Fru Harriet Colliander, Uppsala	ylleförkläde i folkdräktsstil
Fru Signe Dahlstedt, Enskede	div. dräktdelar
Fröken Ebba Danelius, Stockholm	div., delvis äldre dräktdelar
Bokhandlare Karl-Erik Drakenberg, Stockholm	kuddbroderi, 1917
Fru Petra Djurhuus, Torshavn, Färöarna	trälås, lieblad, ullrep
Fröken Louise von Ehrenheim, Stockholm	monogram i silver till betjäntlivré
Fru Elsa Ekblom, Bromma	julprydnader och docksaker
Fru Carin Ekman, Lidingö	spetskrage
Amanuensen Gudrun Ekstrand	polkagrisar från Gränna

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

Utför transporter och gårdsrenhållning

samt levererar grus och sand m. m.

Entreprenör för Skansen

Infordra offert Tel. 46 05 33

ZETTERLUND & THELANDERS

BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

SKEPPSBRON 40, STOCKHOLM C

TELEFON 23 11 80 (VÄXEL)

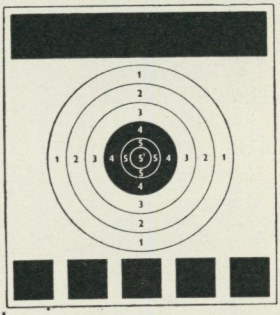

Dominera

koncentrera

repetera med klar målsättning

AB SVENSKA TELEGRAMBYRÅN

Stockholm Göteborg

Malmö Hälsingborg

Direktör Sixten Elmqvist, Karlskrona	div. äldre kistprydnader och svepningar
Fröken Elisabeth Falk, Stockholm	damhattar
Fröken Elly Faxe, Stockholm	chokladkopp från Malmöutställningen 1897
Fru Elin Fris-Neovius, Stockholm	väggur
Fröken Lydia From, Stockholm	skål samt en samling knappar
Fru Gunhild Gustafsson, Stockholm	slåtterhatt av halm från Gotland
Civilingenjör Carl Hagberg, Handen	provböcker redovisande C. A. Kåbergs Tapetfabriks AB:s tillverkning åren 1890—1907
Fru Olga Raphael Hallencreutz, Stockholm	klänningsliv från omkr. 1870
Fru Almida Hallman, Stockholm	tallrikar från 1900-talets början
Kommendörkapten Edward Hamilton, Lidingö	div. dräktdelar
Fröken Elin Hanströms dödsbo, Stockholm	täcke, väskor, brudnäsduk
Intendent Gunnel Hazelius-Berg, Stockholm	tallriksmellanlägg, lysduk, papiljotter
Herr Sigvard Hedblom, Stockholm	björnspjut
Fröken Brit Heiding, Stockholm	dockmöblemang från 1890-talet
Fil. dr Brynolf Hellner, Solna	fickkniv
Fröken Karin Hellström, Malcesine, Italien	virketui som tillhört Jenny Lind
Fru Signe Helmers, Göteborg	prästnäsduk, sorgslöja
Fru Marianne Henschen, Lidingö	eldskärm broderad av Marianne von Sydow
Kungl. Husgerådskammaren	div. lappföremål
Fru Ebba Höglund, Lidingö	damskor
Fil. dr Ingegerd Henschen-Ingvar, Stockholm	nålverktyg för flossateknik
Fröken Hilma Jansson, Stockholm	Österåkerdräkt jämte diverse andra dräktdelar
Fru Lisa Johansson, Vilhelmina	utrustning för rotehjonskorg
Fabrikör Martin Johnsson, Stockholm	ljuskrona
Konstnär Kurt Jungstedt, Stockholm	samling festkläder som tillhört operasångerskan Matilda Jungstedt
Fru Odina Jönsson, Viken	medlemskort o. pollett i Wikens nykterhetsförening
Elin Karlsson och Co., Karlstad	div. band, fransar och garneringar
Antikvarien William Karlsson, Lund	gouacher från Strö herrgård i Skåne
Köpman Erik Kjellman, Stockholm	kronolänsmanskappa
Fru Margareta Klingspor, Stockholm	förkläde och halskläde av siden
Fru Elsa Kreuger, Stockholm	div. textilier
Bankdirektör Gustaf Lagercrantz, Djursholm	jardinière i boulle-teknik
Fru Dora Lamm, Stockholm	klänningar från 1800-talets slut och 1900-talets början

NORDSTRÖM & SON A.-B.

Firman grundad 1874

Kontor & lagerexp.:
Brahegatan 4
Tel. 67 06 35 (växel)

Butik:
Sibyllegatan 16
Direkt linje: 62 67 60

Stor sortering av:

Skinn & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher
Portföljer Plånböcker Portmonnäer
Handskar Livremmar

JEP

Uppsättning av kakelugnar (även antika)
öppna spisar, isolering, plattsättning
JOHN ERICSSONS PLATTSÄTTNING AB
NORR MÄLARSTRAND 74 · TEL. 52 02 20

Fataburen bör bindas!

Vi har tryckt denna årsskrift och kan även leverera pärmar till densamma à Kr. 2:75 (exkl. porto).
Vi har pärmar till samtliga årgångar fr. o. m. år 1931.

Rekvirera pärmar och lämna inbindningen till Er egen bokbindare!

TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE
S:t Eriksgatan 33 - Stockholm K - Tel. 52 02 45

Fröknarna Margit och Sigrid Lamm, Stockholm	div. husgeråd jämte en skånsk folkdräkt och andra dräktdelar
Fru Anna Märta Lans o. herr Hilding Lans, Vällingby	vidjebindslen och grötkräcklor
Herr Helge Larsson, Stockholm	ljushållare samt gruppfoto
Fröken Anna Lewin, Bromma	fotografialbum
Fru I. E. Liljenström, Karlskrona	äldre dricksglas
Fröken Elsa Lindgren, Stockholm	kakelugnsmodell daterad 1870
Borgmästarinnan Jenny Lindhagen, Bromma	revisionssekreterareuniform sydd 1899 för Carl Lindhagen
Fru Agda Lindhe, Stockholm	bandsked från Haverö socken i Medelpad
Fröken Lilli Littche, Stockholm	skrivbordsmattor broderade på 1890-talet
Fil. dr Sven Ljung, Stockholm	kragknapp från 1900-talets början, litografi
Riksföreningen Sveriges Lottakårer	2 lottabroscher
Fröknarna Hedvig, Frida o. Ebba Lundberg, Lidingö	kopparkittel
Fru Signe Lundgren, Hägersten	kista dat. 1859
Konstnärinnan Tyra Lundgren, Stockholm	modellkappa inköpt i Paris omkr. 1900
Fru Birgitta Lundwall, Stockholm	damhatt
Fröknarna Ingrid o. Kerstin Låstbom, Stockholm	brudlakan och örngott
Fru Esther Löfgren, Karlstad	tandpetare, nåletui, medicinförpackning m. m.
Herr Oskar Magnusson, Nässjö	skolbänk från Spexhult
Aktuarie Arne Martin, Stockholm	tennsoldater
Herr O. Mikaelsson, Görvikssjön	ett par nålade vantar
Fru Elisabet Molin, Stockholm	skåp med inbyggd lavoar
Fru Sigrid Möller, Stockholm	tapet
Fröken Ester Nilsson, Stockholm	medaljer från AB Separator
Fru Margit Nilsson, Stockholm	väggur från Värmland
Fru Karin Nordenborg, Bromma	allmogeföremål ur framlidne häradsskrivare H. V. Nordenborgs samling
Nordiska museets Vänner	pärlcollier, "collier de chien"
	skrin av fajans, Rörstrand 1756
Fru Ellen Olsén, Stockholm	gustaviansk pendyl
	brudslöja, sommarkappa och andra dräktplagg
Konstnär Celo Pertot, Stockholm	bronsmedalj
Konsthandlare Sven J:son Petersohn, Stockholm	psalmbok, korkskruv, damastservetter
Fru Lisa Pettersson, Borgholm	förgylld kopparring
Fru Isa Philipson, Stockholm	blusliv från 1870-talet

I dag och varje dag sedan 1888 tar man över hela världen fler bilder med Kodak film och kameror än med någon annan fotoutrustning.

Kodak – ett varumärke sedan 1888

DE–HÅS LIVSMEDEL
Maria Prästgårdsgata 15 - Tel. 415311
KÖTT, VILT OCH KONSERVER

"SLOTTS–SENAP"
Bordets förnämsta krydda finnes å Skansenrestaurangerna.

Skansens biljetter tryckas av
AB Parajett
LANDSKRONA
Stockholmskontoret tel. 62 93 08, 67 65 15

AB Olof Nyberg
* * *
Byggnads- och inredningsglas
Speglar och sliperi

VIKTOR PETTERSSONS RÖRLEDNINGSFIRMA
Utför: gas-, vatten-, avlopps- och värmeledningar
Stjärngatan 4 · Tel. 310437, efter kontorstid 37 07 06, 26 47 79

ELDIN & CO
Norr Mälarstrand 84
Tel. 54 45 15, STOCKHOLM
Kontorsmaterial & Trycksaker
Specialavd.: PLASTPÄRMAR
FICKOR OCH REGISTER I PLAST

Bergsingenjör Knut R. von Post, Gävle	minnestavla från Vikhus säteri, Västmanland
Fröken Elisabeth Ramberg	linnelakan och ett halsband med medaljong
Greve Reinhold von Rosen, Stockholm	leksaksservis och resenecessär
Fru Rudberg, Stockholm	mässingsvikt
Professor Gustav Ränk, Stockholm	leksaker, "hoppare"
Fru Gertrud Sahlström, Stockholm	promenadkäpp för magnesiumblixtar
Direktör Fredrik Schele, Stockholm	bindmössa
Kantor Olof Selinus, Piteå	"genträ" till not
Axel Sifvert AB, Stockholm	kulspetspenna
Herr Göran Silfverswärd, Stockholm	broderad schal från omkr. år 1800
Fru Eva Sjöstrand, Stockholm	sommarkostym, blusliv och underkjol
Fru Anna Smith, Stockholm	gossdräkter från 1880-talet
Fru Kerstin Smith, Stocksund	brudring från Färila, Hälsingland
Sollentuna Hembygdsförening	förställskärra till plog, dekorerat vagnshjul
Fröken Agnes Spångberg, Södertälje	psalmbok och anteckningsbok
Fröken Nora Staël von Holstein, Stockholm	damastservetter med Lewenhaupts vapen
Fru Brita Stavenow, Stockholm	möbeltyg med tryckt mönster
Direktör Nils Stedt, Bromma	brudslöja, brudkudde och brudtofflor från 1842, broderade band från omkr. 1800
Fröken Berta Stenholm, Stockholm	sockerskrin, ullsax, spjällband
Fru Ingrid Stigmark, Stockholm	vita garneringsband i originalförpackning
Ingenjör Ernst Strand, Älvsjö	bokbinderiredskap
Herr Jonas Svensson, Älvros	mässingskittel fr. Älvros, Härjedalen
Fru Emie Särnstedt, Motala	prov på handknypplade spetsar
Professor Torgny Säve-Söderberg, Uppsala	mittparti av sidentäcke från 1786
Ingenjör Thorsten Söderström, Hägersten	skidfragment från Morjärv, Norrbotten
Fru Margit Thorén, Stockholm	överrock från 1888
Herr Carl Thyrstedt, Sorunda	"påfågel" av trä
Herr Anders Törnblom, Stockholm	väckarur och pennskaft
Fröken Hedvig Ulfsparre, Kungsgården	gardinkappa från 1700-talet, sidenprov från Lyon
Fru Greta Wahlgren, Stockholm	herrväst, gruppfotografi, pannjärn, rullgardin
Herr Josef Wallin, Enköping	redskap för pepparrotsodlare
Fru Inger Wallon-Olsson, Sunne	tygprover från Mårbacka
Fröken Salla Welander, Stockholm	silkeskokonger från Drottningholm, sigill, smycken m. m.

AB FEYCHTINGS JÄRNHANDEL
Specialité: ESKILSTUNASMIDEN
Vasagatan 22 Tel. 100483, 204670

IVAN HEDENBY
Klaratorget, Stockholm
Kontor: Folkskoleg. 22 IV
Tel. 68 68 73
Grönsaker och rotfrukter i parti

Skansens restauranter
begagna alltid
Tårt- och Fatpapper
från
SVENSK PAPPERS MANUFAKTUR A.-B.
Sundbyberg Tel. Sthlm 28 17 83

Den nyutkomna bildkartan över ***SKANSEN***

Populär — Rolig — Instruktiv

Pris 5 kronor
Säljes i behändig rulle

Fröken Greta Wickboms arvingar, Göteborg	brudnäsduk från 1850
Fru Maja Wickboms dödsbo, Stockholm	skrapnosspel
Redaktör E. Wickman	fotografialbum
Fröken Thorborg Widebeck, Stockholm	litografi, "Svenska folkdräkter"
Fru Signe Widholm, Bergsjö	vimpel, turistsuvenir
Civilingenjör Torsten Wilner, Bromma	kronofogdefrack
Fru Gretchen Witting, Djursholm	brudkamkofta från 1913
Herr Ivar Ågren, Johanneshov	spanskrör från 1771
Herr John G. Åslund, Tallåsen	broderat bälte från Verums socken, Skåne
Fotograf Mats Örke, Stockholm	toalettspegel av gjutjärn
Fru Birgitta Överby, Stockholm	bordtäcke med broderi i petit point

Gåvor till Nordiska museets bibliotek

Almqvist & Wiksell, Uppsala; A. Andersson, Tranås; S. Andersson, Åbo; E. Andrén, Solna.

A. Bæckström, Lidingö; B. Bengtsson, Lidingö; G. Berg; Kerstin G:son Berg, Hälsingborg; A. Bergqvist, Enebyberg; Bernces förlags AB, Malmö; A. Billow; Merete Bodelsen, Charlottenlund; Albert Bonnier; A. Borg, Linköping; Bröderna Lagerström AB; AB H. Bukowskis konsthandel.

Ciba-Gesellschaft, Basel; Comisión indigenista, Caracas; Commission nationale belge de folklore, Bruxelles; Zorislava Culić, Sarajevo; K. Curry-Lindahl.

S. Dahlström, Åbo; G. E. Dann, Kiel; J. G. Dreyfus, Cambridge; Drätselkammaren, Västerås.

Ecklesiastikdepartementet; Gudrun Ekstrand; E. Erici; M. Eriksson, Uppsala; S. Erixon, Vällingby; A. Eskeröd, Näsbypark; Esselte reklam AB; A. Etzler, Lidingö.

V. Fevrell; S. Fogelmarck; Frenckellska tryckeri AB, Helsingfors; Anna-Kina Fällmar, Sundsvall; Föreningen Brage, Helsingfors.

M. Gavazzi, Zagreb; N. P. Gómez Serrano, Valencia; B. Gottlieb, Lidingö; Gouvernement Général de l'Algérie, Alger; J. Granlund; P. Guggenbühl, Zürich; B. Gunda, Debrecen; N. Göransson, Sollentuna; Göteborgs universitet, Göteborg.

Margit Hallberg; J. M. Halpern, New York; Handelsdepartementet; D. Hannerberg, Lahäll; H. P. Hansen, Herning; Gunnel Hazelius-Berg; Heilmittelwerke, Wien; H. Henningsen, Helsingør; Hercules Powder Co., Wilmington; G. Hobroh, Strömsbro; Kersti Holmquist; Humanistiska fonden.

ICOM, Paris; Imperial chemical industries, Ltd., London; Industrihistoriska samlingarna, Göteborg; I. Ingers, Lund.

Ljubica & Danica S. Janković, Beograd; S. O. Jansson, Bromma; R. Jirlow, Västerås; P. Johansson, Broby; Justitiedepartementet.

Kungl. Järnvägsstyrelsen; S. Kalling, Malmö; B. Kisch, New York; B. Kjellin; Kommerskollegium; Den Konglige Porcelainsfabrik, København;

Konsthistoriska institutet vid Stockholms högskola; Konstnärsklubben; H. Z. Kosay, Ankara; F. Krüger, Mendoza; Kungl. Biblioteket.

B. Lagercrantz, Lidingö; S. Lagercrantz, Uppsala; M. Lagerquist, Lidingö; E. Lehmann, Ankarsrum; Märta Leijon, Smålands Rydaholm; Liljevalchs konsthall; G. W:son Lilliehöök; E.-F. Lindberg, Bromma; A. Lindblom; LKAB; B. Lundman, Uppsala; S. Lundwall.

K. Malmsten, Solna; E. Manker; M. Mannerfelt, Särö; Ema Marková, Bratislava; K. Mattisson, Lund; I. Modéer, Uppsala.

Narvik kommune, Narvik; Natur & Kultur; A. Nilson, Jönköping; Gertrud Nyberg; C. Nygaard, Oslo; G. Näsström.

N. Olsson, Ystad; Oslo Bymuseum, Oslo.

Jean Pehrson, Huntsville; B.-A. Person, Lund.

P. Raattamaa, Porjus; Rapps konsthandel; H. Rasmussen, Odense; AB Recip; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jorden Runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av Rig; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svenska Dagbladet; Red. av Svenska Museer; Red. av Urnyheterna, Malmö; M. Rehnberg; Rijksmuseum voor Volkskunde, Arnhem; Rikets allmänna kartverk; Riksdagens ekonomibyrå; Greta Rodenstam, Hudiksvall; Gertrud Rohde, Saltsjöbaden; G. Ränk, Vällingby; S. Rönnow.

Karin Sandin; A. Sandklef, Varberg; E. Schlee, Schleswig; H. Seitz; Kungl. Skogs- och lantbruksakademien; Socialnämnden, Finspång; Stadsbiblioteket, Göteborg; Stadsbiblioteket, Örebro; Elisabeth Stavenow; A. Steensberg, København; Stifts- och landsbiblioteket, Västerås; Stockholms högskola; H. Svenngård, Kungsängen; J. Svennung, Uppsala; Svenska boktryckareföreningen; Svenska institutet; Svenska landskommunernas förbund; Svenska museimannaföreningen; Svenska socialvårdsförbundet; Svensk-franska konstgalleriet; Sveriges bageriidkareförening; Sveriges hantverks- och småindustriorganisation; Sveriges textilindustriförbund; S. Svärdström.

I. Talve, Johanneshov; K. Tekniska högskolans bibliotek; N. Thedin; G. Thörnefors, Jämshög; C.-H. Tillhagen, Lidingö; Tryckeri AB Thule; Tunabygdens fornminnes- och hembygdsförening, Domnarvet; I. Tunander, Sundsvall.

K. Uldall, Lyngby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala.

P. G. Vejde, Tingsryd; Venerns seglationsstyrelse, Säffle; Verband der Vereine für Volkskunde, Stuttgart; Verlag Hermann Rinn, München; AB Viking bokförlag; S. E. Vingedal; K. Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen.

S. Wallin; Ingeborg Weber-Kellermann, Berlin; N. Westerdahl; L. Wickström, Karlstad; K. R. V. Wikman, Åbo; R. Wolfram, Wien; Marie-Louise Wulfcrona-Dagel.

Örebro läns jaktvårdsförening, Örebro; Österreichische Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Wien.

NORDISKA MUSEET

visar under sommarsäsongen:

TYRESÖ SLOTT i Södertörn.

Söndagar kl. 12.00—16.30. Visningar varje hel- och halvtimme. Sista visningen kl. 16.30. Avgifter: vuxna 2 kr, barn 1 kr. Parken öppen dagligen kl. 10.00—18.00. Ingen avgift. Bussförbindelser från Ringvägen: upplysningar per tel. 44 00 25 eller 63 05 00.

SVINDERSVIK i Nacka.

Tisdagar 14.00—16.00 och kl. 18.00—20.00. Sön- och helgdagar kl. 13.00—16.00. Avgifter: vuxna 2 kr, barn och militär 1 kr. Övriga tider visningar för gruppbesök efter överenskommelse tel. 63 05 00. Bussförbindelse från Borgmästargatan till Nacka station.

JULITA GÅRD i Södermanland.

Söndagar kl. 12.00—17.30, vardagar kl. 11.30—17.30. Avgifter: vuxna 1 kr, barn 50 öre, skolbarn i grupp 15 öre per barn. Bussförbindelse från Katrineholm. Värdshus och gästhem finnes. Beställningstelefon Julita 50.

HÄRKEBERGA KOMMINISTERGÅRD

(11 km från Enköping).

Visas efter tillsägelse hos vakten i huvudbyggnaden. Avgift 50 öre.

MATSGÅRDEN i Östbjörka by, Rättviks socken

(ca 10 km från Rättvik).

Visas efter tillsägelse i Givarsgården, Östbjörka.

I övrigt alla upplysningar per telefon 63 05 00

Årskort till Nordiska museet och Skansen kostar 18 kronor,
varvid årsboken Fataburen medföljer.
Fataburen separat kostar 12 kronor.